

Dienasgrāmata

Quod sentimus loquamur,
quod loquimur sentiamus!

VEcordia

Izvilkums L-REINIS

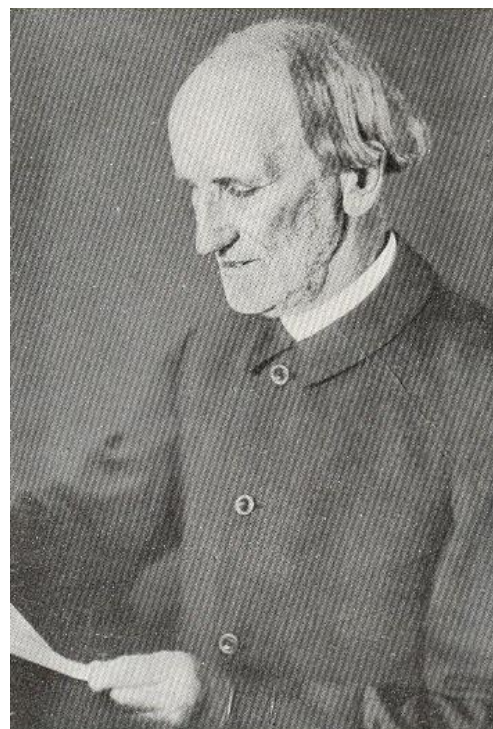
Atvērts: 2007.04.14 19:19
Slēgts: 2008.04.13 19:25
Versija: 2016.12.01 17:25

ISBN 9984-9395-5-3
Dienasgrāmata «VECORDIA»

© Valdis Egle, 2016

ISBN 9984-9395-8-2
Līgotņu Jēkabs. «Kaudzītes Reinis»

© Līgotņu Jēkabs 1939

KAUDZĪTES REINIS

Reiņa Kaudzītes portrets no Līgotņu
Jēkaba grāmatas

Līgotņu Jēkabs

KAUDZĪTES REINIS

Ar Valda Egles komentāriem

Impositum

Grīziņkalns 2016

Talis hominis fuit oratio,
qualis vita

BRŪKLENĀJS

Rozes sen jau novītušas,
Nav no rudens saudzētas,
Īsu brīdi ziedējušas,
Grūti, grūti audzētas.

Nekopts klusā meža malā
Brūklenājs aug vienmaļu,
Vasarā vai ziemas salā
Redz to allaž ieažu.

«Teic – ar kādu prieku vari
Zaļot vientul's, brūklenāj?
Kam tu līdz ar rozēm arī
Zaļošanas neatstāj?»

«Pastāvīgi zaļot raugu
Nenoskārstai vajdzībai:
Kapu vaiņagiem es augu
Dažai rožu kopējai». ¹

Kaudzītes Matīss – 1875

Ievads Niveādas sējumam NIX-165

2005.12.08 16:04 ceturtdiena

Sniegbaltīte, dārgā, šajā Niveādas sējumā es ievietoju Līgotņu Jēkaba monogrāfiju par Reini Kaudzīti. Grāmata iznāca 1939.gadā – tajā gadā, kad Maskavā jau parakstīja slepenos protokolus pie «Molotova–Ribentropa» pakta, un Latvijas liktenis no svešām varām tapa izlemts ar zvērīgu nežēlību...

Es domāju, ka Līgotņu Jēkabs bija iecerējis tādu pašu monogrāfiju arī par jaunāko brāli – Matīsu Kaudzīti, taču viņa iecerēm nebija lemts piepildīties. Tikai trīs gadus pēc šeit ievietotās monogrāfijas iznākšanas Līgotņu Jēkaba sastingušais līķis tika aprakts kaut kur Soļikamskā, Gulaga lēģeru masu kapos...

Un latviešu literatūrā joprojām NAV monogrāfijas par Matīsu Kaudzīti. Faktiski tikai tādēļ šis stāsts arī saucas «Reinis Kaudzīte», nevis «Brāļi Kaudzītes». Būtībā es gribēju stāstīt par abiem brāļiem, bet nu tā kā man ir tikai viena monogrāfija, ko ieskenēt un palaist Internetā elektroniskā veidā, tad viņas tēma lai arī paliek šī stāsta nosaukumā.

Manā elektroniskajā Līgotņu Jēkaba darba publikācijā ir saglabāta autora oriģinālā ortogrāfija, izņemot burtu ģ lietošanu. Izlabota virkne acīmredzamu tipogrāfisku drukaskļūdu. Fotogrāfijas, ja nav norādīts citādi, ņemtas no izdevuma: *A. Anspaks. «Brāļu Kaudzīšu dzīves un darba vietas». Rīga, «Liesma», 1979. (Ē. Fridrihsona fotogrāfijas un fotoreprodukcijas)*. Līgotņu Jēkaba komentāri zemsvītras piezīmēs atzīmēti ar *Lt.J.* (kā viņš to darījis pašā grāmatā); manējie ar *V.E.*

¹ Publicēts vienu gadu pirms «Mērnīeku Laiki» iesākta rakstīt. Kaudzītes Matīsam 27 gadi.

Līgotņu Jēkabs. «Kaudzītes Reinis»

KAUDZĪTES REINIS
MŪŽA STĀSTS
Sarakstījis LĪGOTŅU JĒKABS²
1939
GRĀMATU APGĀDniecība A. GULBIS RĪGĀ
Īpašnieks A. MĀLĪTIS
A. Gulbja grāmatu spiestuve Rīgā, Ausekļa ielā 9

Līgotņu Jēkabs. Foto no
Latviešu dzejas antoloģijas

1. Dzīves rītā

Deviņpadsmitā gadsimteņa pirmā trešdaļā Latvijā vēl valdīja krēsla. Gan jau 1819.g. 1.martā, tā tad ap 20 gadu pirms Kaudzītes Reiņa dzimšanas, ķeizars Aleksandrs I bija parakstījis aktu par Vidzemes zemnieku brīvīšanu, bet pārgrozības uz labo pusi nāca gausi, tiesiskie un saimnieciskie ierobežojumi vēl ilgi saistīja zemnieku personīgo stāvokli un rīcības brīvību. Daudz vietās pastāvēja kļaušanas ar cilvēku sūtīšanu muižas darbos un citām nastām. Pamazām, gan trūcīgi un slikti apkoptas, tomēr izpildot likuma prasības, Vidzemē cēlās skolas, pagaidām katrā draudzē pa vienai. Tajās mācīja lasīt, baznīcas dziesmas dziedāt, dažkārt arī rakstīt un rēķināt. Skolotāji pa lielai daļai bija draudzes ķesteri, kuriem jaunos pienākumus sākumā uzdeva izpildīt bez maksas. 1839.gadā Valmierā nodibinājās ar bīskapa Dr. Ferdinanda Valtera gādību pirmais latviešu skolotāju seminārs Jāņa Cimzes vadībā. Semināra gaidāmu atklāšanu Dr. F. Valters toreiz paziņo (Latviešu ļaužu draugs): *Vidzemes lielkungi žēlīgā prātā uzlūkojuši latviešu tautu un nosprieduši, ka paši no savas ķešas to naudu sametīs, ko pie šīs latviešu skolmeistaru skolas celšanas vajaga.* – Par «skolas kungu» (tagad teiktum semināra direktoru) esot saderēts godīgs latvietis Jānis Cimze. – Ar 1822.gadu Jelgavā sāka iznākt, pēc Karaļauču «*Kenigsberger Avis*» parauga – latviešu valodā pirmais laikraksts – «Latviešu Avīzes», bet ar 1832.gadu Rīgā otrs laikraksts «Latviešu Ļaužu Draugs». Gan tiklab pašu laikrakstu apmērs bija vēl šaurs, sniegtie rakstiņi tendenciozi, tomēr tie pavēra mazu lodziņu zemnieku gara dzīvē un palīdzēja vienā otrā praktiska lietā. Lai cik vēl bija nomākts tautas gars, tomēr modās jau atsevišķas personas, un 1841.gadā dzejnieks Jānis Ruģēns «Latviešu Ļaužu Draugā» dziedāja:

Kad atnāks latviešiem tie laiki.
Ko citas tautas tagad redz?
Kad aizies tumsībā tie tvaiki,
Kas ļaužu acis cieti sedz?
Kad pūtīs vējš, kas spirdzina
Un tautas kroni mirdzina?

Zemnieku smago kļaušu laiku stāvokli otrs dziesminieks Ansis Līventāls izteic ar dzejoli par cūkganu Matīsiņu, kam gana gaitās, pusapģērbtam ejot, «jāsalkst, jāsals briesmīgi». Bet jauzdams jau tautas pamošanos un kāri pēc skolām, 28 gadus vecais Krišjānis Valdemārs, iedams Liepājas ģimnāzijā, savos «300 stāstos» dziedāja: «*Tad nu zēni, ganiņi, Kad jūs sprinģēt beiguši, Ķersimies pie grāmatām, Ak, tad Dievam patīkam! Tam vien prieki gavilē Visā plaša pasaulē, Kas ar prātu dedzīgu Cenšas iekrāt gudrību*». Un kādā citā gadījumā jauneklis Valdemārs raksta:

² Līgotņu Jēkabs (īstajā vārdā Jēkabs Roze, 1874.04.24 – 1942.06.04; Salgales pagasts Jelgavas rajonā – Soļikamska, Gulags) – latviešu rakstnieks, dzejnieks un kritiķis – V.E. – (Soļikamska – pilsētiņa Permas apgabalā Priekšurālos, rajona centrs ar 38 tūkst. iedzīvotāju 1939.gadā; dibinājuši tirgoņi Kaļiņņikovi 1430.gadā kā sāls atradnes pie Kamas upes; vēlākajos gadsimtos tur ieguva ap 70% no visas Krievijas sāls).

Kādēļ gan neizglītotu, vienkāršu cilvēku nicināt? Tikums, ne mācība, rada cilvēka cieņu! Ja kāds nemācīts, tādēļ ka viņš maz skolu baudījis, vai arī nemaz, bet ja viņš godīgs, uzticīgs un strādīgs, un dzīvo mierā un laimē, kādēļ tad to nicināt, vai arī ar līdzcietību noskatīties uz to? Vai varbūt tādēļ, ka viņš nēsā rupjas drēbes, ēd rupjas maizes rieceni un ir nabags? Jautājiet gudro Sokratu, viņš jums dos īsto atbildi. –

Tas – no vienas puses. No otras – muižas, censdamās pavairojot savus ienākumus un gūt lielākus labumus saviem īpašniekiem, pakāpeniski palielināja zemnieku nastas, zemnieku māju zemi pievienoja muižai un visādi citādi darīja zemnieku dzīvi neciešamu. Redzēdams latviešu bēdīgo tiesisko stāvokli, Garlībs Merķelis, vērodams latviešu mošanos, raksta toreiz:

Tauta nav vairs neredzīgs suns, ko ar sitieniem var dzīt pie ķēdes. Tā ir tīģeris, kas klusās dusmās grauž savas važas un ar ilgām gaida to acumirkli, kurā viņš tās varēs pārraut un savu kaunu nomazgāt asinīs. –

Merķelim bija taisnība. Tautas ciešanu mērs tiešām gāja pār malām, tā sāka sacelties un pretoties, cik un kā vien spēdama. Sākot ar 18.gadsimteņa beigām un beidzot ar 19.gadsimteņa vidu, radās zemnieku nemieri, kurus valdībai nācās apspiest, klausot muižnieku kūdīšanai un norādīšanai. Pagalam nomocīti, novesti līdz izmisumam, zemnieki viegli ticēja visādām baumām, kas kaut kā runāja par viņu nastu atvieglošanu. Tā 1771.gadā Losberģu muižā izcēlās zemnieku nemieri, kurus valdība apspieda ar bargu roku. 19.gadsimteņa sākumā plašāki nemieri notika Kauguru muižā pie Valmieras, kad zemnieki, ticēdami baumām par ķeizara manifestu, pārtrauca muižas klausas un izrādīja pretestību. Nemierus valdība apspieda ar lielgabalu šāvieniem, kādu 10 zemnieku palika kaujas laukā, daudzus arestēja un sodīja ar bargu miesas sodu. Trim galveniem vainīgiem piesprieda nāves sodu, vēlāk pārvēršot to nežēlīgā miesas sodā un pēc tam vainīgos aizsūtīja katrogā.

Klaušu un neražas nomākti (īpaši 1841.gadā) zemnieki uzķēra valodas, kuras viņiem solīja atvieglot nastas un kaut kā uzlabot stāvokli, īpaši divi skubinājumi atrada dzirdīgas ausis: 1) pāriet ķeizara ticībā, t.i. atstāt luterticību un pāriet pareizticībā, jo tad muižnieki mazāk drīkstēsot tos spaidīt; 2) pavisam pamest Latviju un aiziet uz siltajām zemēm, kur vieglāka iztikšana un kur tos vairs nenasniegšot muižnieku vara. Gribēdami dabūt izceļošanas atļaujas, zemnieki bariem saplūda Rīgā un apgrūtināja valdības iestādes ar saviem lūgumiem. Tās, protams, tādas atļaujas nedeļa. Kad zemnieki palika neatlaidīgāki, uzraudzības iestādes sāka tos tvarstīt, nogrieza kailu pusgalvu no matiem un partijām sūtīja tos atpakaļ uz lauku dzīves vietām. Kad arī tas nelīdzēja – pēra zemniekus ar rīkstēm. Tagad zemnieki domāja, ka viņi savās likstās un nelaimēs nav atraduši īsto vietu, un nu griezās pie pareizticīgo garīdzniecības, kas bija saudzīgāka pret cietējiem, īpaši pareizticīgo bīskaps Irinarchs laipni pieņēma zemniekus, uzklaustīja viņu žēlošanos un kā vienīgo izeju no muižnieku spaidiem – norādīja pieņemt tiem ķeizara ticību, – t.i. pāriet pareizticībā. Tā Vidzemē desmitiem tūkstošu zemnieku pārgāja pareizticībā un daudzās vietās Vidzemē pareizticīgo draudzes uz laukiem cēlušās šinīs laikos.

Kad aiziešana uz siltām zemēm vēl nemitējās, valdība sāka spaidīt šīs kustības ierosinātājus un vadoņus. Rīgas apriņķī Jaunbebru pagastā viens no galveniem mudinātājiem bija Apšu saimnieks Viļums Preiss, kuru sākumā tomēr nevarēja noķert. Tad uz Jaunbebriem devās bruģu kungs ar 10 kareivjiem, bet Jaunbebru muižā sapulcējušies zemnieki, rungām, dakšām un izkaptīm apbruņojušies, neparko neizdeva Preisu bruģu kungam. Vēl vairāk – tie pat draudēja bruģu kungam un viņa sargiem uzbrukt. Muižnieki šo gadījumu valdības acīs izpūta par īstu dumpi, kura apspiešanai vajadzīgs lielāks karaspēks. Galā zemnieku nemierus tomēr nomāca, kustības aktīvākos dalībniekus arestēja, Viļumu Preisu un nemieru galvenos vadoņus sodīja ar dzīšanu caur 1000 zaldātu garu stroju, nežēlīgi sitot ar

Tās grāmatas vāks, no kuras ieskenēts šis teksts (Latvijas Akadēmiskā bibliotēka)

žagariem, bet pēc tam uz noņemšanu Sibīrijā. Preiss un daži citi tomēr briesmīgās sāpes pacieta, neizlaizdami neviena vaimanu kļedziena, kas soda izpildītājus vēl vairāk sanikvoja. Citus kustības dalībniekus notiesāja ar lielāku vai mazāku miesas sodu. Soda izpildīšanu izdarīja atklāti, saaicinot plašākas apkārtnes zemniekus, lai tādā kārtā tiem iedzītu bailes, kaut kā pretoties muižniekiem.

Visus galvenos spēkus atdodot muižas kļaušās, zemnieki maz varēja domāt par savas sētas uzkopšanu, saimniecības uzlabošanu un ienākumu pavairošanu. Tamdēļ zemnieki bieži cieta no neražas, sējumi panīka vai nu no liela sausuma, vai slapjuma. Viens no tādiem bada gadiem bija 1845.gads, kad zemnieki, citas izejas postā nezinādami, lieliem pulkiem Vidzemē pārgāja pareizticībā, uz ko ar savām dedzīgām runām tos bija saaģitējis pareizticīgo priesteris D. Balodis. Viņš apmetās uz dzīvi Ļaudonā, kur īsā laikā pareizticībā pārgāja vairāk kā 6000 personas!

Gala iznākums no šīs zemnieku kustības tomēr nebija īsti tāds, kā to vēlējas muižnieki. Krievu valdība izsūtīja uz Baltiju savus pārstāvjus pārbaudīt zemnieku dzīves apstākļus un atzina, ka tie uzlabojami. Nodibināja «Baltijas lietu komiteju», kas stājās pie projekta izstrādāšanas ar enerģisko un zemniekiem labvēlīgo Vidzemes muižnieku Hamilkaru Felkerzāmu kā locekli, kas komitejai iesniedza savus priekšlikumus. Muižniecības pārejie pārstāvji sīvi pretojas šiem priekšlikumiem. Tomēr tos aizstāvēja valdības delegāti, un 1849.gadā ķeizars Nikolajs I tos apstiprināja kā Vidzemes zemnieku pagaidu likumus. Svarīgākais jaunajā likumā bija tas, ka viņš ierobežoja muižnieku rīcības brīvību par zemnieku zemi un mājām. Zemnieku lietošanā atrodošos zemi muižnieki vairs nevarēja pievienot muižu laukiem, vai arī apstrādāt ar saviem kalpiem, bet to vajadzēja iznomāt vai pārdot zemniekiem. Pašu muižu zeme joprojām palika muižnieku brīvā rīcībā bez nodokļiem un nastām. Turpretim muižnieku noteikšanā no jauna nāca kvotes zeme – t.i. no zemnieku zemes atdalīta zeme, it kā muižas kalpu apgādāšanai. Par kvotes zemi gan vajadzēja maksāt nodokļus, bet citādi muižnieki ar to varēja rīkoties pēc sava ieskata.

Šī likuma apsargāti, zemnieki daudz maz atvilka elpu. Taču Vidzemes muižnieku vairums nebija ar šo likumu apmierināti un visādi pūlējās panākt pie krievu valdības tā grozīšanu. Krievu valdība tomēr muižniekiem neklausīja un 1860.gadā ar maziem labojumiem šo pagaidu likumu apstiprināja galīgi – kā Baltijas zemnieku likumu.

Dzīve latviešiem tā bija pierādījusi, gan sūrā skolā, ar upuriem un ciešanām, ka sabiedrības aktivitāte var vienīgā sekmēt brīvprātīgāku likumu izdošanu un smagās pagātnes atlieku iznīcināšanu. Kas nebija panākams varas un sacelšanās ceļā, tā mēģināja sasniegt ar lūgumiem un iesniegumiem ķeizaram un ministriem. 1862.gada rudenī, sakarā ar Krievijas valsts 1000 gadu pastāvēšanas jubileju, Vecpiebalgas³ pagasta tiesneši un vecākie griezās pie ķeizara Aleksandra II, lūgdami to aizstāvēt pret muižnieku pārestībām⁴ un attiecināt arī uz viņiem krievu zemnieku likumus. Savā lūgumā, ko bija parakstījuši Vecpiebalgas pagasta tiesas priekšsēdētājs Ansis Olte, piesēdētāji: Jēkabs Ieviņš, Pēteris Grāvis, Jānis Žirons, Pidriķis Sudrabs, Jēkabs Kornets, Ansis Cukurs, Jēkabs Cimdinš, Ansis Tullijs, un

³ Nosaukums «Piebalga» – V.E. – nozīmē «pie Balgas»; Balga ir upīte, kas tek gar seno latgaļu pilskalnu uz Tauna ezeru (Kaudzīšu laikos pilskalnu sauca par Griškas kalnu, jo pie tā atradās t.s. Griškas krogs). Puskilometra attālumā no sadedzinātās latgaļu Balgas pils Rīgas arhibīskaps ap 1300.gadu uzcēla upītes krastā savu Balgas pili. To sagrāva 1575.gadā Livonijas kara laikā, un novada pārvaldes centru pārcēla uz muižu 4 km attālumā no pilim (tagad šī vieta saucas par Vecmuižu). Tā paša gadsimta beigās ziemeļaustrumos no iepriekšējās muižas uzbūvēja arī otru muižu, kuru sāka saukt par Jaunmuižu. 1810.gadā jau grāfi Šeremetjevi uzbūvēja paši savu Piebalgas muižu Orisāres upītes krastā netālu no Ineša ezera, un turpmāk tieši tā kļuva par Piebalgas galveno centru. Pretstatīta Jaunmuižai (kas kļuva par Jaunpiebalgu), viņa pārvērtās par Vecpiebalgu (lai gan vairs nemaz neatradās Balgas krastā). Tieši šajā Šeremetjevu Vecpiebalgas muižā Mērnieku Laikos dzīvoja mērnieki, uz turieni ar kukuļiem brauca Ķencis, Pāvuls un norisinājās citi romānā aprakstītie notikumi. Turpat blakus muižai stāvēja pagasta un tiesas nams ar to cietumu vienā galā, kurā sēdēs Ķencis un Pāvuls.

⁴ Piebaldzēniem – V.E. – bija gadsimtiem ilga pieredze tādās sūdzībās. Jau 1695.gada maijā viņi uzrakstīja 12 lappuses garu sūdzību par Vecpiebalgas muižas rentnieku un hofuiesas piesēdētāju Trautfeteru, un trīs zemnieki mazā laiviņā to aizveda pāri jūrai uz Stokholmu, lai nodotu Zviedrijas karalim. Sūdzībā viņi rakstīja: «Mēs atvedām līdzī ādas pātagu (karabače), kuru noliekam pie Jūsu Karaliskās Majestātes svētām kājām un ar kuru mūs, nostieptus zemē un kailus izģērbtus, per muižā, pie kam šāda pāršana ir mūsu vieglākais sods (...). Mūsu rentnieka kungs, kurš visu savu bagātību ieveda Piebalgas muižā ar vienu zirgu, tagad nevarētu ar tūkstoš vezumiem izvest savu mantu no Piebalgas un citām muižām, kuras vairākkārt ir pavairojušas viņa bagātības». (Cit. pēc: A. Anspaks. «Brāļu Kaudzīšu dzīves un darba vietas». Rīga, «Liesma», 1979.; no kurienes citātus ņēmis Anspaks, viņš nav norādījis). Jāatzīst, ka tāds dzimtcilvēku brauciens pāri jūrai ir visai drosmīgs pasākums. Sūdzība ir saglabājusies arhīvos, bet nav zināms, ar ko tas viss beidzās; drīz pēc tam sākās Ziemeļu karš, 1702.gadā Piebalgu ieņēma krievu karaspēks, Pēteris Pirmais uzvarēja zviedrus, atņēma viņiem Vidzemi, bet Piebalgu 1711.gadā atdeva grāfam Šeremetjevam.

pagasta priekšnieki: Jānis Kornets un Pidriķis Pakalnetis, un draudzes tiesas piesēdētāji Ansis Kampars, Pēteris Hiršs un Jānis Kornets, piebaldzēni norādīja uz ķeizaru Aleksandru I, kas tiem devis brīvību un kura valdīšanas laikā nodibinātās vaku grāmatās noteikts, cik par zemniekam norādīto zemi nākas maksāt muižniekam naudā vai kļaušās, un kādas nodevu normas muižnieks nedrīkstējis pārkāpt. Taču beidzamos sados daudz paaugstinātas ir kļaušas, ir naudas nodevas. Ja agrāk par saimniecību maksāja kungam 30 rubļu nomas gadā, tad tagad par to pašu jāmaksā 100 rubļu, pie tam paaugstinātas arī muižas kļausības dienas, ko visu zemnieki nespēj izpildīt. Par to zemniekiem uzteic mājas un tos no tām padzen. Tādos apstākļos daudzi saimnieki ar sirmiņiem vecākiem un maziem bērniem spiesti atstāt sētu, kur viņu tēvi un tēvutēvi dzīvojuši, kur ar sūriem sviedriem ēkas cēlušī, purvus pārvērtuši pļāvās un līdumus aramzemē. Tā daudzi zemnieki bijuši spiesti atstāt dzimteni un izceļot svešumā. «*Šinīs apstākļos slēpjas smagas važas, kas mūs arvien saista, kaut gan esam brīvi*». Protams, tādos apstākļos nevar arī runāt par lauksaimniecības pacelšanu, kad muižniekiem brīv katru gadu maksājumus pārmērīgi palielināt un tādā kārtā saimnieku padzīt no viņa mājām. Tad piebaldzēnu lūgumā sekoja vārds pa vārdam:

«Apžēlojies, majestāte, par mums un glāb mūs tādā pat kārtā, kā Tu esi parādījis žēlastību visai plašai Krievijai un Polijai, kuras, Tava aizsardzībā, pieņemas laimē un labklājībā, – tad arī mūsu latviešu tauta nejutīsies apspiesta, bet plauks un attīstīsies kā lielās Krievijas sastāvdaļa».

Protams, ka šāds lūgumraksts uztrauca muižniekus, kuri zemes varu turēja savās rokās. Jau tā paša gada novembrī sākās Vecpiebalgas tiesnešu un pagastu pārstāvju tīcināšana Cēsu draudzes tiesā, kāpēc tie lūgumu parakstījuši, kas to sastādījis, kas skubinājis parakstīt? Nopratināšanā noskaidrojās, ka lūgumrakstu sastādījis Dr. Jurjāns⁵, bet Jānis Kampars un Pēteris Hiršs aizveduši uz Pēterpili, kur «Pēterburgas Avīžu» redaktors (Kr. Valdemārs!) to vēl skatījis cauri un stila ziņā šo to pārlabojis. Doma, parakstīt lūgumu tautas vārdā, radusies pašiem lūdzējiem, tamdēļ ka, pēc viņu pārlicības, latvieši daudz vietās nospiesti, un tāpēc tie arī Latvijai vēlējušies tādu pat agrārlikumu, kāds Krievijai. Par Vecpiebalgas īpašnieku grāfu Šeremetjevu⁶ lūdzējiem nekādas želošanās neesot, taču, likuma neapsargāti, viņi iedrošinājušies lūgt majestāti, lai tiem uz priekšu netiktu paaugstināta noma, ko jau pieteicis grāfa pilnvarnieks.

Kā jau tas citādi nebija sagaidāms, muižnieki un viņiem padotie ierēdņi, lūdzējus iztīcinājuši, atzina, ka lūgums kā nedibināts noraidāms, bet parakstītājiem (1863.g. 8.februārī) izteica brīdinājumu uz priekšu no tādām lietām atturēties, lai nekristu stingrā sodā.

Bet – un nu nāk pats raksturīgākais par piebaldzēniem kā lūguma parakstītājiem! No pārdzīvotās ķircināšanas tie nebūt nebija sabijušies, bet 1863.g. 11.februārī pa jaunam iesniedza lūgumu, apmēram ar tādu pat saturu kā ķeizaram, bet šoreiz iekšlietu ministram Valujevam, lai tas neļauj muižniekiem paaugstināt zemnieku nomas maksas, lai attiecina uz viņiem Krievijas un Polijas likumus, lai dotu tiem

Grāfu Šeremetjevu 1810.gadā celtā Vecpiebalgas muiža, kur dzīvoja mērnieki un uz kuriem slātavieši un čangalieši nesa kukuļus

⁵ Jānis Jurjāns – arī leģendāra personība latviešu kultūras vēsturē – V.E. – Viņš bija Latvijā pirmais profesionālais ārsts, kuru par saviem līdzekļiem algojuši paši zemnieki (pagasts); un Vecpiebalgas pagasts bija pirmais Latvijā, kas to spēja izdarīt – 1862.gadā.

⁶ 1711.gadā – V.E. – Krievijas cārs Pēteris I, atņēmis zviedriem Vidzemi, «par nopelniem karā» piešķīra Vecpiebalgas muižu ar tai piederošo Jaunpiebalgu galvenajam Vidzemes postītājam, savam feldmaršalam grāfam Borisam Šeremetjevam. 1816.gadā grāfi Šeremetjevi nopirka arī Veļķu muižu – un šie trīs pagasti tad arī bija tie, kur norisinājās «Mērnieku laiki». Šeremetjevi Piebalgā nedzīvoja, uzturējās savās Pēterburgas vai Maskavas rezidencēs vai savos Krievijas īpašumos, kur viņiem piederēja ap 300 tūkstoši dzimtcilvēku. Piebalgu pārvaldīja viņu iecelti pilnvarnieki, kuri nebija pārāk centīgi tā, ka piebaldzēni bija relatīvi brīvāki, nekā citi vidzemnieki viņiem kaimiņos, un tāpēc ātrāk sasniedza augstāku attīstības pakāpi un radīja to leģendāro «piebaldzēnu fenomenu», kurš tik labi pazīstams latviešu kultūras vēsturē. Jau ap 1850.gadu (daudz agrāk nekā citos Vidzemes novados) «kļausu laiki» Piebalgā bija beigušies; visi zemnieki turēja savas mājas lētā rentē.

tiesību nomātās zemes par lētu maksu iepirkt dzimtīpašumā. Ja ministra lielskungs lūdzējus paklausītu, *«tad vien mums drošība būtu savās tēvu mājās palikt, tad vien zemes kopšana un labklājība vairumā ietu, un tad vien mūsu tauta iekš visām derīgām mācībām pieņemtos un pieaugtos»*. – Šoreiz lūgumu parakstīja nevien visi iepriekšējie lūdzēji, bet no jauna Veļķu pagasta vecākais P. Ruskis un Veļķu pagasta tiesas piesēdētājs A. Tullijs⁷.

Vai tas nebija traki? Ko lai tagad saka muižnieki? Un kas vēl? Šoreiz tam līdzīgu lūgumu iesniedza vēl rinda citu Vidzemes pagastu, kā Veļķu, Ogres, Veselauskas u.t.t. Vidzemes muižnieku landmaršals firsts Līvens 1863.g. 17.martā ziņoja Baltijas ģenerālgubernatoram (baronam Līvenam), ka šādi lūgumi uzskatāmi kā politiska demonstrācija, kuras ierosinātāji esot jaunlatviešu aģenti, un ka šādas lietas apdraudot lielgruntniecību.

«Tas nav bez savas nozīmes, ka šī politiskā rūgšana sākusies taisni Vidzemes visvairāk uzplaukušā pagastā, kur tā atradusi sevišķi veiklu un izglītotu aģitatoru un vadītāju ārsta Jurjāna, dzimuša latvieša personā. Tādā kārtā šī kustība iegūst jo vairāk ievēribas latviešu zemnieku acīs un nodrošina izredzes tālākai propagandai, kuru rīko un vada «Pēterburgas Avīžu» redakcija Pēterpilī. Tāpēc, man šķietas, nevien šejienes lielgruntnieku, bet arī visas provinces interesēs vēlams, šai jaunlatviešu partijas politiskai propagandai starp mūsu lauku ļaudīm laikus enerģiski stāties pretim un neatļaut, ka agrārlietu attīstība ar intrigām un kaislību saviļņojumiem tiek novirzīta no viņas likumtiesīgā ceļa, tajā vietā, lai tās atstātu muižniecības un valdības atklātām pārrunām un vienošanai novest pie sekmīga un galīga atrisinājuma. Tādos apstākļos nepieciešami vajadzīgs ar izmeklēšanas sevišķu enerģiju pret Vecpiebalgas suplikantiem un ārstu Jurjānu izšķirt politisko brāļošanu un attiecīgos pagasta locekļos modināt pārliecību, ka tādus lūgumus valdība nevien uzskata kā atraidāmus, bet arī kā sodāmus, un ka aģitatori, neraugoties uz viņu sociālo stāvokli, padoti stingram sodam».

Šoreiz gala iznākums, protams, bija lūdzējiem vēl iespaidīgāks. Valdība neapmierinājās vairs ar rājiena izteikšanu vien. Baltijas ģenerālgubernators barons Līvens uzdeva Cēsu apriņķa draudzes tiesnesim (baronam Pālenam) Vecpiebalgas, Veļķu un Vecpiebalgas mācītājpagasta tiesnešus un vecākos, kas bija parakstījuši lūgumu latviešu tautas vārdā, par amata varas pārkāpšanu, atstādināt visus no amata un pēc tam nodot apriņķu tiesas sodīšanai.

Tādiem līdzekļiem Baltijas muižnieki apkaroja latviešu zemniekus, kuri, kaut ar vispadevīgākiem lūgumiem ķeizaram, gribēja panākt sava likteņa atvieglošanu.

Lūgumrakstu jeb adrešu iesniegšanas kustība tomēr ne ar kādiem sodiem nebija galīgi nomācama, bet turpinājās vēl līdz septiņdesmitiem gadiem. Visievērojamākā šāda adrese bija jauna latviešu advokāta Jāņa Einberga 1870.gadā sastādītā, kurai visā Latvijā savāca kādu 50 000 parakstu. 1871.gada sākumā adresi aizveda uz Pēterpili īpaša pagasta vecāko delegācija ar Kārli Vītolu priekšgalā. Tomēr muižnieki arī pie galma prata panākt sava stāvokļa glābšanu – pagasta vecāko delegāciju nepieņēma, adrese palika ķeizaram neiesniegta, delegācijai pavēlēja nekavējoties braukt mājās un stingri aizliedza zemniekiem turpmāk tādas adreses iesniegt. Advokātu Jāni Einbergu, adreses teksta sastādītāju, nodeva tiesai, kas, nevarēdama nekādas vainas viņa rīcībā saskatīt, to attaisnoja. Pagasta vecākos, kas adresei bija vākuši parakstus, atcēla no amata.

Vai visa šī kustība palika bez panākumiem? Tiešā nozīmē – jā! Netieši tomēr tiklab krievu valdību, kā muižniekus tā vairāk vai mazāk skubināja ieskatīties zemnieku tiesiskos apstākļos un sākt domāt par viņu uzlabošanu, kā arī par zemnieku saimnieciskās dzīves pacelšanu, kā to pierāda adrešu laikmetā izdotie likumi un rīkojumi. Sākot ar sešdesmitiem gadiem pamazām Vidzemē un Kurzemē izbeidzās grūto klaušu laiku ierobežojumi, 1863.gadā izdeva pasu likumu, kas deva iespēju zemniekiem kurmet mainīt darba un dzīves vietu. Tagad tie varēja arī iziet

Rakstnieku, brāļu Kaudzīšu tēvs **Reinis Kaudze** 1870.g.

⁷ Pēc autora paša vārdiem – V.E. – Vecpiebalgas pagasta tiesas piesēdētājs Ansis Tullijs parakstīja arī iepriekšējo iesniegumu: skat. augstāk.

ārpus savu pagastu robežām un meklēt darbu un maizi nevien kaimiņu pagastos, bet arī pilsētās. Īpaši tas ietekmēja Rīgas pilsētas latviešu iedzīvotāju skaita vairošanos, kuri saplūda tur gan no Kurzemes, gan no Vidzemes. 1865.gadā krievu valdība izdeva likumu, kas aizliedza muižniekiem zemniekus pērt, bet ar 1868.gada Jurgiem galīgi izbeidzās ar likumu kļaušas, kur muižnieki tās nebija vēl paši izbeiguši.

Ar latviešu zemnieku centību un darba mīlestību un jauno likumu iespējām, pamazām no latviešu zemnieku dēliem vairāki ieguva augstāku izglītību, kas centās saviem tautiešiem palīdzēt gan tiesiskā, gan saimnieciskā ziņā. Radās jauna kustība – jaunlatviešu kustība, jeb tautas atmodas laikmets ar Krišjāni Valdemāru, Juri Alunānu, Krišjāni Baronu, Frici Brīvzemnieku, Kronvaldu Ati un citiem priekšgalā. Īpaši latviešu stāvokli uzlaboja 1866.gadā krievu liberālās valdības izdotie zemnieku likumi. Gan pagasts joprojām palika par lauku pašvaldības vienību, taču pagasta izglītības, saimniecības un pārvaldības lietas uzticēja pagasta iedzīvotājiem pašiem. Agrāko valdības iecelto priekšnieku vietā zemniekiem bija tagad tiesības ievēlēt pašiem pagasta pārstāvjus jeb vietniekus. Arī savas tiesiskās attiecības mazākā apjomā pagasti varēja kārtot ar izvēlētiem tiesnešiem. Pagasta izpildu vara atradās pagasta vecākā rokās, kas ar saviem palīgiem jeb pagasta iecirkņa priekšniekiem un skrīverī sastādīja pagasta valdi.

Ceplu saiešanas nams, kur Reinis Kaudze bija (brāļu draudzes jeb hernhūtiešu) «sacītāju tētiņš» un kurš brāļu bērnībā viņu ģimenei bija visas dzīves centrs

Izbeidzoties kļaušām, zemniekiem atlikās vairāk ir darba spēks, ir līdzekļi, un tie varēja labāki uzņemt pašu saimniecības, paplašināt un uzlabot tīrumus un visādi pavairot mājas ienākumus. Tās gan bija vēl tikai nomā. Pēc notecējušiem nomas gadiem muižnieks varēja vai nu nomu paaugstināt, vai mājas izrentēt citam rentniekam. Turpretim zemnieku vēlēšanās bija iestrādāto un iekopto zemi, uz kuras tie bija cēlušies arī saimniecības ēkas, paturēt sev un saviem pēcnācējiem. Turpretim pašiem muižniekiem, sākot muižas apstrādāt ar saviem darba spēkiem, radās izdevumi ar inventāra pavairošanu, kalpu algošanu, darba rīkiem, kalpu dzīvokļu celšanu. Lai tiktu pie naudas, muižnieki sāka pārdot zemniekiem mājas par dzimtu. Šāda abpusēja vajadzība sekmēja māju pārdošanu, kas īsti rosīgi norisinājās sešdesmitos, septiņdesmitos un astoņdesmitos gados Latvijā. Tūkstošiem latviešu zemnieku no māju rentniekiem kļuva tagad par māju gruntniekiem. Bet pirms muižas varēja zemnieku mājas pārdot, tām vajadzēja, dabā galīgi nospraust viņu robežas un iemērīt zemes platību. Tā cēlās Latvijā mērnieku laiki, kurus tik spilgti Kaudzītes Reinis un Matīss apgaismojuši savā. 1879.gadā iznākušā romānā. Vec- un Jaunpiebalgā, un Veļķu muižā, brāļu Kaudzišu dzimtenē, un tuvākā apkaimē šāda māju mērīšana notika no 1867.–1873. gadam, nospraužot tā robežas kādām 1000 zemnieku saimniecībām.

«Pie šī ilgā darba, – *liecina savās atmiņās Kaudzītes Matīss*, – kur visi ruļļi, lielie un mazie, bija līdz ar vērtību un zemes dažādību aprēķinājumiem izgatavojami vairāk eksemplāros ikkurš, strādāja vesels mērnieku štāts: vasarās pa laukiem, bet ziemās pa birojiem un uz beigu gadiem, kad uzņemšana bija pabeigta, darbojās pastāvīgi telpās vien pie pieminētiem izgatavojamiem darbiem. Protama lieta, ka zemnieki, saprazdami māju platības robežu nozīmi ir vērtības, ir lietderības ziņā, visādi centās iegūt mērnieku labvēlību, nekautrējoties pat no kukuļošanas gan naudā, gan graudā – kā tas attēlots Mērnieku laikos».

Par šiem raibiem un komiskiem notikumiem viens no Mērnieku laiku autoriem tā saka:

«Jau no paša sākuma zemnieki cits par citu centās mērnieku jaunkungus, kuru bija darbā vasarās ap desmit un vairāk, pacienāt uz vispilsnīgāko un, protams, cits par citu labāk. Tur no ārpus bagāti ēdieniem apkrautiem galdiem piederēja pie virslietām dārgi dzērieni un izmeklēti labi cigāri. Bet ne ikkatram izdevās tos labus dabūt, lai arī maksāja par visu labas preces cenu, jo daži krodzinieki pamazām ieradinājās dot, kas tik pie rokas, nezeminot tādēļ cenas un nesakot, ka vislabākā nav, lai arī tad pašu izlutinātie viesi ne ikreiz bija apmierināti. Un tad dzīvei jau vajadzēja būt vienmēr augstākos līksmības viļņos. Mērnieku jaunkungu vasaras virskorteļi bija sameklējami pēc tā vien, no kuras puses skanēja sparīgākā ziņģēšana».

Jaunie likumi un jaunais laika gars vēl deva latviešiem jaunu līdzekli savas nacionālās apziņas izkopšanai un labklājības pacelšanai – biedrošanās brīvību, sākumā gan ierobežotu, bet ar laiku svabadāku. Tā 1869.gadā Rīgā nodibinājās Latviešu biedrība, kura, kā centra organizācija, spēlēja galveno lomu latviešu nacionālās dzīves vadīšanā un nacionālo latviešu apvienošanā. Rīkoja vispārīgus dziesmu svētkus, zinātniskas sapulces, nodibināja un uzturēja latviešu teātri, izdeva derīgas grāmatas, noskaidroja latviešu valodas un pareizrakstības jautājumus, uzturēja tautā dzīvu latviešu ievērojamo vīru piemiņu u.t.t. Nacionālā ziņā apzinīgākie un darbīgākie laukskolotāji dažkārt bija Rīgas latviešu biedrības biedri, tā uzturot pastāvīgus sakarus starp centru un laukiem un gūstot galvenos idejiskos norādījumus savai darbībai. Tāds bija laikmeta dzīves rāmis, kad piedzima, uzauga un nobrieda Kaudzītes Reinis – no vienas puses – īsts sava laika bērns, no otras – tautas gara modinātājs, cīnītājs un saucējs uz tālāku attīstību, atstādams sava mūža darba redzamas pēdas gan savā tuvākā dzimtenē Vecpiebalgā, gan visā latviešu tautā.

Kaudzītes Reiņa šaurākā dzimtene – Vecpiebalgas Mādaru mājas, ap kilometru 115 no Rīgas, netāl no Rīgas–Valkas šosejas. Mādaru mājās saimniekoja divi saimnieki, pie tam ēkas abiem saimniekiem bija gluži līdzīgas: istaba, rija, stallis, klēts un kūts katram sevišķi, bet pirts kopīga. Dzīvojamā māja ir istaba salmu jumtu, koka, sešiem logiem, ikkatrā četras rūtis, bez skursteņa. Vārīja rijiņā jeb virtuvē, dūmi caur īpašiem dūmu caurumiem jeb speltēm nāca atpakaļ rijiņā, no kurienes pa visiem iespējamiem ceļiem spraucās ārā. Bieži visiem mājiniem vajadzēja uzturēties dūmu pilnā istabā, kuru kvēpināja arī vēl lākturos dedzināmie skali. Mājās saimniekoja Reinis Kaudzītis jeb Kaudze⁸ ar sievu otrā laulībā – Maiju⁹. 1839.gada 30.aprīlī (12.maijā j.st.) te nu piedzima Reinis kā otrs bērns sava tēva otrā laulībā, bez tam (atskaitot 3 mirušus bērnus) Reinim bija vecāka māsa Katrīna un jaunākais brālis Matīss. Pašus pirmos bērnības iespaidus Reinis atstāsta:

Vecāki mūs apgādāja un vadīja, cik vien viņiem bija iespējams labāk. Zināms, mērojot pēc šiem laikiem, mūsu dzīve bija diezgan cieta un nenovēlīga visādā ziņā. Mūsu apģērbs istabā ziemeļiem bija vienīgi kreklīšs un ūziņas, meitenēm – tāpat kreklīšs, kādi lindraciņi tikai; vasaru, istabā vai laukā, arī tas pats vien. Apavus, pastaliņas tikai tad apāva, ja gāja kur laukā.

Par klausu laikiem četrdesmitajos gados Kaudzītes Reinis saka, ka tie Piebalgā nebijuši vairs «savā īstā spēkā, nedz krāsā, kā tas bija vēl gandrīz citur visur Vidzemē». Muižas zemi gan vēl kopīgi apstrādāja viss pagasts, bet nevis kunga dzīšanā un pavēlē. Visi Vecpiebalgas saimnieki jau toreiz bija māju rentnieki, maksādami nomu trīs rubļi uz dālderu gadā. Noma samērā nebija augsta un deva iespēju zemniekiem daudz maz vieglāki dzīvot nekā apkārtējos pagastos. Arī pašas muižas zemi iznomāja visam pagastam, kas tad to apstrādāja kopīgi, pats darbus iedalot un apstrādāšanas kārtību nosakot. Muižas īpašnieks grāfs Šeremetjevs tomēr atzina šādu kārtību sev maz ienesīgu un ap 1850.gadu arī muižas zemi sadalīja atsevišķās saimniecībās un iznomāja zemniekiem.

Bet Kaudzītes Reiņa ābece gadi bija jau sākušies.

2. Pie skala uguns

Pirmie bērnības gadi Reinim pagāja mātes mīlestībā un gādībā. Vecāki bija darbīgi ļaudis un dienišķas maizes ģimenei nekad netrūka. Abi tie, čakli brāļu draudzes saiešanu apmeklētāji, tēvs Reinis – vēl sacītāja tētiņš, – bija dievbijīgi cilvēki un mazajam Reinim, tikko tas sāka paaugties, bija jāmācās

⁸ Brāļu Kaudzīšu tēvam uzvārds bija Kaudze – V.E. – Tikai dēli to pārtaisīja par «Kaudzīte». Visvecākais zināmais brāļu Kaudzīšu sencis ir Čolēnu Krustiņš (ap 1671–1751); viņš ar sievu Kaču (? – 1729) dzīvoja Vecpiebalgas pagasta Čolēnu mājās tajā laikā, kad piebaldzēni brauca pāri jūrai pie Zviedrijas karaļa. Viņam bija dēls Jēkabs, un tam, savukārt, dēls atkal Krustiņš (1754–1823). Šis Krustiņš bija rakstnieku vectēvs. 1783.gadā viņš apprecēja Mādaru mājas saimnieka atraitni, bet pēc viņas nāves mantotajos Mādaros par saimnieci ievēda Beitānu Krustiņa meitu Edi (ap 1765–1834), nākamo rakstnieku vecmāmiņu. Viņu dēls Reinis (1796–1874) bija rakstnieku tēvs. 1826.gadā, kad Vidzemes zemniekiem deva uzvārdus, viņš pieņēma uzvārdu Kaudze, tāpat kā viņa jaunākais brālis Andrievs («Viņļaužu tēvs») un Teņa Gaitiņa prototips Romānā). Vārds «Krustiņš», kuru Romānā dabūja Pietuka Krustiņš, acīmredzot ir bijis starp piebaldzēniem ļoti izplatīts: brāļu Kaudzīšu senčos vien ir vismaz trīs Krustiņi.

⁹ Rakstnieku māte Maija (1811–1852) bija Ķīzēnu saimnieka Jāņa Bramaņa (pēc uzvārda maiņas – Brandera) meita; viņai dzima pavisam 6 bērni. Trīs no tiem nenasniedza pilngadību, bet avoti klusē par to, kādā tieši vecumā viņi miruši.

dziesmu vārsmas un bībeles pantīni no galvas. Bet zēnam bija apķērīgs prāts un laba atmiņa, tāpēc tas mācīto viegli varēja atcerēties. Rītos, tikko lāviņu atstājušam un vakaros pirms gulēt iešanas Reinim vajadzēja noskaidrot pātarus, ko mātei priekšā sakot bija iemācīties. Gultiņā nometies un rociņas sakrustojis, bērns skaitīja:

Nāciet, mīļi bērniņi,
Pestītājam klātu!
Esiet labi jēriņi.
Dariet gana prātu!
Viņš jūs ved uz ganību:
Ganam pakal iesim.
Pats mums deva barību –
Ēdīsim un dzersim. –

Dziesmiņu noskaitījis, mazais arvien vēl mīlēja pielikt klāt ūpā! ūpā!

Īpaši jauki Reinim vēl bija garie ziemas vakari, kad mājinieki strādāja saimes istabā, māte vērpa linus, bet ratiņa rūkoņa mazajam šķitās kā šūpuļa dziesma. Tādās reizēs, neraugoties uz mātes protestu, Reinis mīlēja ierāpties tai klēpi un tur viļāties, kamēr māte, tīšām neievērodama lielo vīru, to ķircinādama, piešķetināja tā linu matus pavedienam.

Ābecē Reinis iemācījās viegli un ātri. Kamēr citi bērni bieži ar rīkstī un brīdinājumiem bija pie tās jāpiedabū, Reini nevarēja no tās atraut nost. Ābeces priekšpusē bija lielie un mazie burti, pirmie sarkani, otrie melni, bet lielais sarkanais A Reinim izlikās kā baznīcas zvans ar mēli. Mācības notika pēc burtošanas metodes, kā nu māte pati prata, tā centās iemācīt arī dēlēnam. Ābeces izmeklētie lasāmie gabaliņi bija garīga satura. Tad nu arī mazais Reinis, mātes uzraudzībā burtoja savas ābeces pirmo gabalu: T – ā = tā – s – v – ē = svē – tā – l – ū – g – lūg – š – a = ša – n – a = na un t.t. Reizē divi puikas bija mācāmi lasīšanā¹⁰ un starp abiem notika klusa sacenšanās – kurš izlasīs ātrāk? Ābece bija drīz izmācīta un vecākiem vajadzēja gādāt dēlēnam par turpmāko lasāmo vielu. «*Drīz vien es tad ielasījos tik tālu, ka varēju viens pats lasīt bez kāda rādītāja, –>* atminas pats Kaudzītes Reinis savas grāmatnieka pirmās gaitas. «*Man pašam bija nedzēšama kārība uz lasīšanu*». Nākamā lasāmā grāmata, pie kuras tagad kaislīgais lasītājs ķērās, bija bībele. Tur mazajam Reinim sevišķi patika stāsti par Zodomu un Gomoru, kā Ābrāms upurēja Izāku, dramatiskā novele par Jāzepa piedzīvojumiem un pārdzīvojumiem, soģu un ķēniņu grāmatas un citas, kuras ar saviem notikumiem bija vairāk vai mazāk izprotamas bērna prātam. Jaunās derības evaņģēlijus, Jāņa parādīšanas un citas grāmatas zēns lasīja, kā Kaudzītes Reinis vecuma dienās atceras, «*tikai dievbijības vai arī savu grēku dēļ un kā noteiktu pienākumu dēļ pret savu Dievu*».

Kad bībele bija izlasīta, kas, vērojot zēna neatlaidību, neturpinājās sevišķi ilgi, vajadzēja rūpēties par jaunu lasāmu vielu. Zēns te atgādināja ar savu neatlaidīgo lasītkāri puisi pasakās, kam saimnieks nevar diezgan piegādāt darba. Deviņpadsmitā gadsimtena vidū latviešu grāmatu bija maz, vēl mazāk to, ko varēja sastapt lauku sētā. Viena no tādām grāmatām, kas atradās tēva grāmatplauktā, bija Vecā Stendera Augstas gudrības grāmata, kas Reinim atvēra plašo dabas pasauli un mācīja tās izprašanu, protams, saskaņā ar sava laika zinātnes panākumiem. Zēna jūtu pasauli sakustināja divi grāmatas: Anša Leitana tulkotais stāsts – Kara lielskungs Eistaķius, – kas parāda, kā virsrakstā sacīts, kādas ciešanas un pārbaudījumi jāpanes kristītiem pirmos kristīgas ticības celšanās laikos. Lai vēl vairāk valdzinātu lasītāju, turpat uz stāsta vāciņa bija uzsvērts, – «*ka šis stāsts ir sarakstīts no tā paša, kas to stāstu par to grāfa lielmāti Ģenovevu sarakstīja*». Tamlīdzīgā sentimentālā garā bija sacerēti un latviski tā paša Leitana tulkoti: Priezukalna Roze un Puķukurvītis, – savā laikā divi visčaklāk lasīti stāsti tautā, tiklab no pieaugušiem, kā no jaunatnes. Kaudzītes Reinis sakarā ar šīm stāstu grāmatām savās atmiņās raksta: «*Kurai grāmatiņai vien stāvēja līdz ar virsrakstu – Jauks stāsts no A. Leitana – tā bija droša liecība par grāmatu, ka būs viņā patīkama lasīšana – tāda ticība bija manim, tāda citiem, kā to atminos piedzīvojis*».

Kad nu tēva grāmatu krātuve bija izmantota, Latviešu Avīžu vecie gadgājumi atkal un atkal pa jaunam izcilāti un pārlasīti – Reinis sāka prātot, kā pats tikt pie grāmatām, lai mierinātu savu kāri pēc zināšanām. Zēnam grūti nācās ko nopelnīt, bet kad pusrublis bija iekrājies un sābris brauca uz Rīgu, Reinis iedeva tam savu krājumiņu un lūdza vēl pārvest dažas jaunas grāmatas, par kuru iespiešanu bija

¹⁰ Par kādiem diviem puikām te ir runa? – V.E. – Matīss tas nevarēja būt, jo kad Matīsam bija 5 gadi, Reinim bija jau 14 – vai tiešām viņš mācījās lasīt tik vēlu? Acīmredzot tas būs bijis kāds no vēlāk mirušajiem Reiņa brāļiem.

lasījis Latviešu Avīzēs. Pēc lasāmās vielas klausinot, dažas grāmatas sadabūja arī kaimiņos, tā kā izlasīto grāmatu skaits arvien palielinājās.

Jaunu sakustinājumu toreizējai lauku dzīvei deva Krievijas karš ar Turciju, tā sauktais Krimas karš (1853–1855), kas nevien cēla gaismā Krievijas nebūšanas un novecojušos iekārtu, bet modināja iedzīvotājos ziņkārību un lasīt gribu. Lai iepazīstinātu toreizējos latviešus ar vietām, kur norisinājās kara darbība, Latviešu Avīžu redaktors Rūdolfs Šules deva savam laikrakstam kā pielikumu līdz zemes kartes. Tās bija pirmās ģeogrāfijas stundas latviešu tautas lielai daļai, kas nebija skolas apmeklējusi. No šīm kartēm savas pirmās zināšanas par pasauli un tās iedzīvotājiem tad arī smēlās Kaudzītes Reinis. Viņu nozīmi Kaudzītes Reinis vērtē savās atmiņās: «*Viss šis un tas pievienojās labi tā laika prasībām, ieskatīem, kā bija arī labi saprotams ļaužu pulkam*».

Tad nāca sitiens zēna dzīvē. 1852.gadā, tikko Reinim bija trīspadsmit gadu, tas zaudēja māti Maiju. Tā bija zem vidēja auguma, sārtu patīkamu, seju, dzelteniem matiem, allaž jautra, smaidoša, runātnīga. Māte noslimoja vairāk nedēļas, taču ārstu toreiz uz laukiem nebija, nežēlīgā kaite gāja savu gaitu, īsi pirms nāves stundas, slimniece piecēlās sēdus uz ceļiem gultā un skaitīja: «*Atspirgstiet, nebīstieties nāves, mani locekļi! Jēzus visus jūs sasies un salicīs visus glīši, kad tā Dieva bazūne skanēs visā pasaulē*».

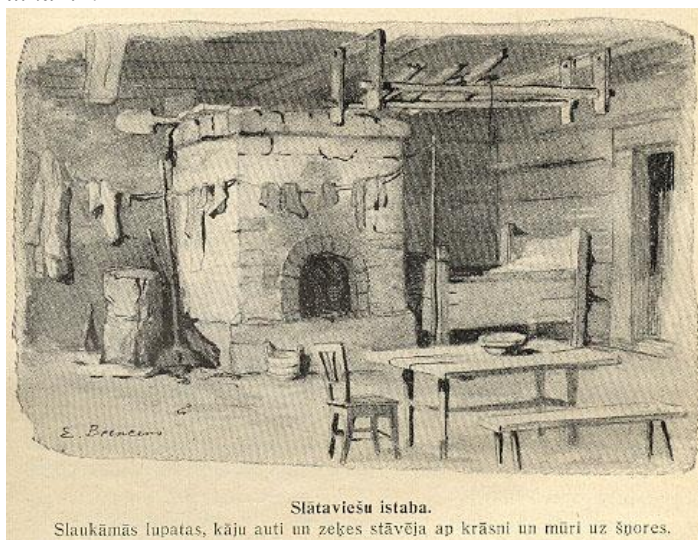
Reinis māti ļoti mīlēja un viņas nāve gauži gāja tam pie sirds. Māte mira ziedonī, laiks bija silts, līķi noguldīja vēsā rijas piedarbā, kur līdz bērū dienai tai gāja klāt mājinieki un bērni, lai pie šķirsta vēl izraudātos. Kad māti aizveda kapsētā, raita un tukša palika bērniem māja. «*Vēl pat vecumā šis savāda mājas tukšums man stāv šausmīgi priekšā, kāds tas bija pēc mātes bērēm, —*» atmiņās saka par šo notikumu Kaudzītes Reinis.

Pēc ābece un grāmatu lasīšanas zēna dzīvē nāca gani. Tikko Reinim bija desmit gadu, ar stību rokā vajadzēja sākt rītos agri celties un staigāt ganāmiem pakaļ. Ak mīlais, saldaiss miegs! Cik labprāt gan negulētu – bet nekā! Ar rīta sauli jau jādodas ganos. Gaiss agrumā vēl bieži dzestr – ganiņam auksti. Apavi parasti bija – vīzes un nātņa auti. Tā kā mājās liepu nebija, tad lūkus nācās plēst no paegļiem un kārkliem, kas pagalam nepatika Reinim. Ja jau tā – jāplēš lūki paša vīzēm – tad labāk basām kājām – lai arī rasā un slapjumā. Bet šiem gana dzīves grūtumiem pretim stāvēja arī daudz jauku dienu. Lopus varēja ganīt pa bērzu birztaļām un egļu ataugām un tur dziedot un gavilējot sacensties ar strazdiem, dzilnām un vālodzēm. Saskaitot kredītā un debetā gana dzīves labumus un ļaunumus, Reinim jāatzīst: ganos iet ir patīkamāki; lai arī dažkārt grūtāk, nekā citu ko darīt. Kamdēļ? Gani zēnam bija pirmā vieta pasaulē, kur tas saņēma brīvību un varēja būt pats ar sevi – un šī tieksme uz brīvību un personīgu neatkarību, ko Reinis izjutis par sevi jau zēna dienās, ir pirmā drošā norādītāja par Kaudzītes Reiņa domātāja garu un mākslinieciskām dziņām.

* * *

Savā dabā Kaudzītes Reinis tomēr bija vairāk atsities tēvā nekā mātē. Tiklab ārēji, kā iekšēji. Izskatā un kustībās Reinis atgādināja tēvu – slaida auguma, kalsnējs, apdomīgs, apsvērts. Nekad Reiņa tēvs nebija dzīvē raudulīgs, ārišķīgs, svētulīgs – neraugoties uz to, ka viņš izpildīja sacītāja tētiņa jeb sprediķotāja amatu brāļu draudzes saiešanās. Taisnīgās dabas dēļ Reiņa tēvs bija ieredzēts savā apkārtnē un kādu laiku pagasta tiesas vīrs. Tēva audzināšana un izturēšanās nepalika bez savām pēdām pie Reiņa. «*Ja mums kur lauku gaitās, kā iesācējiem, kas vēl neizdevās tā, kā vēlams būtu, tad viņš nekad par to nerājās, nedz notiesāja ar kādu cietu pārmešanas vārdu, bet allaž kā mierinādams teica, mācoties jau tā ejot un otrreiz izdošoties labāk. Pašu labā vien jau būs kā dzīvosiet, kā sadarbosieties, un tā atmaksāsies*», – raksturo savās vēlākās atmiņās Reinis tēvu un viņa priekšzīmi bērniem.

Mīļi gaidīts ciemiņš Mādaros Reinim katreiz ir otru Mādaru saimnieks jeb Viņļaužu tēvs, kā pieaugušie un bērni to iesaukuši. Lai viņš nāk kad nākdams, arvien tas jautrs, rosīgs, sagādā bērniem

Slāviešu istaba.
Slaukāmās lupatas, kāju auti un zeķes stāvēja ap krāsni un mūri uz špores.

E. Brencēna ilustrācija «Mērnieku Laikiem» ar etnogrāfiski precīzu piebalzdzēnu istabas attēlojumu. Tādā vidē arī auga Kaudzīšu Reinis.

kādus priekus, īpaši Reinim. Viņlaužu tēvs ir sīka auguma, mazliet sakumpis vecītis, ziemu – kažociņā, vasaru – tipiskā, krokainā, garā piebaldzēnu svārkā, postalām kājās, bet arvienu vaļēju kaklu. Viņš nekad nevalkā ap kaklu kādu šalli vai lakatu. Cikreiz rudens lietū vai ziemas puteņos izejot no mājas, sieva tam piedāvā lakatiņu, ko ap kaklu aplikt, Viņlaužu tēvs katreiz kā ar cirvi: nevajaga, un diezgan! Un tā ziemu vai vasaru, tas kailu kaklu staigā apkārt, kur par krūšu sadaru redzams rupjais pakulu kreklis ar sprunguliņiem sapogāts.

Nava jau Viņlaužu tēvs visus laikus bijis tāds kaklautu pretinieks. Nevien puīša dienās gaišpelēks vilnas kaklauts pušķoja viņa brašo izskatu, bet arī Madi par sievu paņēmis, viņš, gan uz baznīcu, gan talkās iedams, labprāt ļāva sievai aplikt sev kaklautu, aizspraužot tā galus aiz kamzoļa. Bet reiz tirgus dienā krogū, sanākot ķildā ar kaimiņu pagasta ļaudīm, kāds pārgalvnieks tā bija rāvis tam aiz kaklauta, ka no tā lēveres vien bija palikušas uzbrucēja rokās. Lieta nu bija slikta, jo Made bez laba rājiena kaklauta zaudējumu nepacietīs. Gan Viņlaužu tēvs pārbraucis bija Madei stāstījis, ka tam, iereibušam mājās braucot, kaklauta gals iegājis ritenī, kas tad arī to samalis, bet Made, nepētīdama pēc nelaimes tuvākiem cēloņiem, ņēma lietu tā pie sirds, ka piedraudēja vīram ne par ko vairs cita nedot vietā. Made kādreiz ar to bija lepojusies līgavas dienās, tamdēļ tā arī tagad ar kaklauta zaudējumu nevarēja tik lēti samierināties. «Ak tā!» – saniknoti bija iesaucies Viņlaužu tēvs, – «Nu labi – ja nedosi, – nevajag ar!» Gan sieva sava asuma bija tūlīt mīkstinājusi, apgalvodama, ka tai tikai aiz žēluma šie draudi pasprukuši, bet Viņlaužu tēvs palika pie sava. Lai viņš gāja kur iedams, kaklauta viņš vairs nekad neļāva nedz sievai sev aplikt, ne pats lika.

Neraugoties uz šādu tīri spartiska rakstura noteiktību, Viņlaužu tēvs pret bērniem bija arvien laipns un, atnākot sābros, nekad neaizmirsā tiem ciemkukuļa.

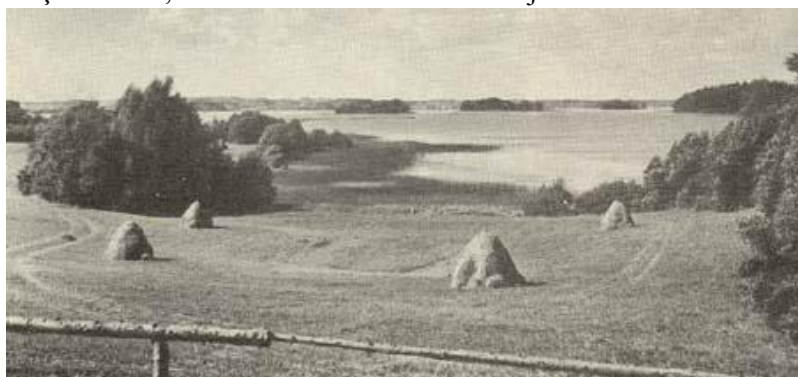
Kādreiz februāra rītā, kad ārā plosījās īsts vastlāvja putenis, bet bērni Mādaros vēl sildījās siltās cisās, Viņlaužu tēvs atnācis brīnījās, ka Reinis vēl guļot! Citādi būtu varējis būt par liecinieku notikumam, kas šim tikko lēcies, no māju kalna ar ragaviņām laižoties lejup. Ceļš esot tik slidens, ragaviņas no kalna drāžoties ar tādu sparū, ka šis uzskrējis pļavā siena kaudzei virsū un tā apgāzusies. Šo jaunumu izdzirdis, Reinis ar vienu lēcieni bija no savas lāviņas nost, tikpat ātri apgērbies, čabatās iekšā, uzvilcis brāļa¹¹ kažokēli, Viņlaužu tēvam pie rokas pieķēries, devās brīnumu skatīt. Lai gan negaiss vēl joprojām grieza sniegunus pa gaisiem – vienu Reinis redzēja – Viņlaužu tēvs nebija melojis. Augstā siena kaudze tiešām bija apgāzusies un siena blāķi labi patālis vēja aizdzīti, pa daļai bija jau apputināti ar sniegu.

«Nākošu reizi, →» teica Viņlaužu tēvs uz Reini – «kad tu būsi uzcēlies, ņemšu tevi līdz ragaviņās vizināties – tad mēs laidīsimies tā, ka pārslidināsimies pāri Tauna ezeram».

«Vai, bet kad es tajā iekritīšu un noslīkšu», – baiļojās Reinis.

«Nu, kāpēc tu slīksi – tu turēsi man uz muguras», – drošināja Reini Viņlaužu tēvs. Tagad Reinis varēja droši ar ragaviņām laisties ar Viņlaužu tēvu, no slīkšanas Tauna ezerā nebija ko baidīties.

Bet Reiņa bažas no iekrišanas Tauna ezerā nebija bez sava pamata. Viņam vēl labi bija atmiņā kāds notikums Mārtiņu laikā, kad tas kopā ar Viņlaužu tēvu gāja uz Tauna ezeru, kas tikko bija pārklājies dzidru ledu, skatīties, kā līdakas un raudas guļ zemūdens ceros. Māte uzgērba Reinim tēva kamzoli, apjoza sarkanu jostu ap viduci – mežavīrs, kas mežavīrs! Šito prieku Reinim – redzēt kā zivis guļ! Vasaru tās nekad

Ineša ezers – viens no tiem ezeriem, ap kuriem grozījās brāļu Kaudzīšu dzīve

nedabū novērot. Viņas vai nu pastāvīgi šaudījās pa ūdeni, te paceldamās virspusē, te nonirdamas dziļē, vai atkal bez dzīvības gulēja virtuvē, uz klona, kad lielie tās sazvejojuši pārnesa no ezera mājās. Redzēt zivis guļam – tas būs tik brīnums un šo brīnumu nu rādīt solīja Viņlaužu tēvs. «Ziņkārības un uztraukuma pilns Reinis, solīti pie solīša sperdams, sekoja Viņlaužu tēvam uz Tauna ezeru. Bet tiklīdz tie bija abi uzgājuši uz gludā ledus un Reinis čabatās ar grūtībām, varēja noturēties, lai nenogāztos

¹¹ Acīmredzot šeit atkal ir runa par jaunībā mirušu Reiņa brāli – V.E. –, jo Matīsa kažoku taču viņš nekādi nebūtu varējis uzvilkt.

garšļaukus uz spožā līmeņa, viņu pārņēma neizsakāmas izbailes. Tas taču nebija ledus, pa kuru viņi staigāja, tas bija ūdens! Viņļaužu tēvs, vezdams zēnu pie rokas, staigāja pa ūdens virsu, kā Kristus virs Ģenecaretas ezera. Reinis to bija lasījis bībelē – un šis stāsts tam stāvēja prātā. Siekstas, akmeņi, lēpju lapas un zaļmelni stublāji bija tik skaidri redzami kā spogulī. Varbūt, ka kādā zemūdens cerā paslēpušās snauda arī līdakas un raudas, bet Reinim reiba galva, skatoties dzelmē. Viņš jūta, ka tie abi ar Viņļaužu tēvu tūlīt iegāzīsies bezdibenī, tāpēc tas sāka raudāt un izmisis lūdzās: iesim malā, Viņļaužu tēv, iesim malā – citādi mēs tūlīt iekritīsim dibenā! Nelīdzēja nekādi Viņļaužu tēva drošinājumi un kāju piesitieni uz ledus, pierādījumam, ka tas ciets un par ielūšanu nav ko baidīties, Reini pienācās vest mājup, un tā tas arī palika neredzējis, kā zivis guļ pa ziemu Taunā.

Bet bija arī daži itin patīkami pārsteigumi, ko Viņļaužu tēvs sagādāja Reinim. Kādā ziemas rītā, ienācis saimes istabā, Viņļaužu tēvs ņēma no kabatas vienu ābolu sārtāku par otru un pasniedza tos bērniem. Reinis kā mīlulis dabūja lielāko un skaistāko. «Ak jūs lāča bērni», pukojās Viņļaužu tēvs «ko jūs neejat dārzā ābolu lasīt!»

Ziemā – āboli – tas taču pārsteigums! Kur Viņļaužu tēvs tos dabūjis?

«Nu, tepat pie dārza vārtniem», nopietni stāsta Viņļaužu tēvs, – «Lai nāk Reinis un palūko – visi zediņi lūst aiz āboliem! Kā šis piesitis kāju pie zemes – piebirušas pilnas kabatas!»

Viņļaužu tēvam bieži gadījās tādi pārsteigumi, ko vēl neviens nezināja. Kādā citā puteņu rītā, ienācis lielā istabā, Viņļaužu tēvs bērniem stāstīja, ka nu šie un visi mājinieki iemūrēti – Dievs pa nakti dzīvojamai mājai aizmūrējis mūri priekšā, ko bērniem vairs nepārkāpt. Reinis un citi zēni nu klūp tūlīt pār sliekšni pārliecināties tiešām – mājai priekšā liels sniega kalns, ko pa nakti tur sadzinis vējš un putenis. Tā nu vajadzēja tūlīt lieliem un maziem ņemt lāpstas un liekšķeres, lai izraktos cauri sniega mūrim un dabūtu ceļu uz laidaru un klēti.

Notika arī tādi gadījumi, par kuriem Reinis ne pušplēsta vārda nebūtu bildis Viņļaužu tēvam, bet liktenis, kā par spīti, iznesa visu uz āru. Tāds bija tas dēkainais notikums ar to nelaiques dzeguzi, kad Reinis ar otru mājas ganu dzina jau govīs laukā. Tādos pavasara rītos tā lielākā baža, ka aizkūko dzeguze, bet tas notiek viegli, jo dzeguze jau kūko ar saules lēktu, un gandrīz vistrakāk šinīs agrās stundās tiklīdz lopi izdzīti ganos, kamēr mājinieki ganiem brokastis nes tā ap astoņiem rītā. Lai aizkūkošanu novērstu, gani, tikko piecēlušies, iekož rupjas maizes gabaliņu vai aizliek garoziņu aiz vaiga, bet torīt neviens ne otrs no ganiem nebija par to padomājis, un dzeguze kūko kā negudra. Tā nu abi puišēļi aizkūkot. Tas nu ganiem pavisam nepatika un, dzeguzi visādi izšķendējuši, tie nolēma atriebt eglei, kurā dzeguze bija iemetusies un kūkojusi. Vajadzēja tikai tiem eglē iekost, tā tūlīt nokaltīs – par sodu. Kāpēc devusi nelaiques putnam mitekli savā galotnē. Sadzinuši vienkop lopus, abi zēni klāt pie egles un sāk savu soda darbu! Bet ko darīsi eglei – tā sēž norā kā veca māte un smejas, ka puišēļi tai ņemas apkārt ar zobiem. Deguns, zods un lūpas metas pie mizas, bet pie koksnes ne domāt! Kaklus gaisā allaž stiepdami un galotnē lūkodamies, zēni nevar vien sagaidīt, kad egle kaltīs. Jau puikām kakli sāk tirpt, bet egle zaļa ka zaļa! Pēdīgi bargie soģi nospriež ķerties pie saknēm – varbūt tur varēs iekost. Bet tā, visu aizmirstot un gar egli cīnoties, kura negrib un negrib kalst, zēni dzird mājinieku trauksmes pilnas balsis, kas ūvina pēc ganiem. «Reini, kur mūsu govīs?» tagad atķeras otrs gana zēns, bet, acis pār noru pārļaiduši, tie redz, – neviena lopa! Govīs sabridušas pašu rudzos, baroņas, ka muguras vien laukā! Tad nu mājās zēnus sagaidīja tādas lietas, par kurām pavisam nekas nav stāstāms un par kurām arī Viņļaužu tēvs, tā izlikās, it kā nekas tam nebūtu ausīs nācis un it kā nekas nebūtu noticis.

Sarunās ar Viņļaužu tēvu, augstprātības tramdīts, kādreiz Reinis gribēja parādīt, ka tas arī zirgu jāšanā nav zemāk stādāms par citiem zēniem. Uzkāpt tādām bērīm mugurā puikam nav viegla lieta, īpaši, ja zirgs vēl straujš. Reinis pieved bēro pie laidara vārtiem – un – žvukt – ar vienu lēcienu zirgam mugurā! Lepns uz savu panākumu, Reinis liek bērajam pilnos lēkšos aulekšot gar Viņļaužu tēva istabas logu, lai tas labi var dūšīgo jātnieku apbrīnot! Reinim liekas, ka bērais vēl diezgan strauji neskrien, tāpēc tas sarausta zirgam pavadu. Bērais metas uz priekšu it kā hipodroma sacīkstē, bet – nonākot olnīcas likumā – zirgs tik pēkšņi sagriežas, ka Reinis tam pār galvu pāri. Bērais aizskrien, galvu vien purinādams, kamēr Reinis ilgi kūņojas, iekām atžilbst no dabūtā trieciena. Nebūtu nelaime vēl tik liela, ja neviens bēdīgā skata nebūtu redzējis, bet istabas namdurvīs skatās Viņļaužu tēvs un, redzēdams notikušo, steidzīgi nāk pie nelaimīgā jātnieka, rūpīgi jautādams, vai neesot kauls kur laužts. Kauls par laimi gan bija vesels, toties kauns zēnam bija līdz ausīm. Bet Viņļaužu tēvs arī šinī ziņā palīdzēja Reinim nepatīkamo momentu drīz aizmirst, sirdīdamies uz savu dēlu Pidriķi, ka šis Reini gan pieradinājis jādelēt, bet nu nenākot vis glābt nelaimē! Otrreiz Reinis gan vairs neņēmās rādīt Viņļaužu tēvam savu jāšanas mākslu.

Bērnu audzināšanā, ģimenes un mājas dzīves paradumos Mādaros, bez šaubām, bija izmanāms brāļu draudzes iespaids, gan vairāk no labās puses. Tā Reiņa vecāki stingri ievēroja svētdienas,

svētīšanu, lai lauku darbi būtu cik steidzami. Ne gājējus raidīja laukā, ne paši strādāja. Sestdienas vakaros jau laikus meta mieru: vasarā noslaucīja pagalmu, novietoja piedarbā darba rīkus, pārdzina agrāk lopus mājās, lai pirms saules rieta varētu uzņemt svētvakaru.

Sestdienas vakaros gāja pirtī, kura Mādaros par abiem saimniekiem bija viena. Papriekšu gāja vīrieši, tad – sievietes. Vasarā – kaili, kā uz lāvas sakarsuši, zēni metās un peldējās pirts dīķī, ziemu – tāpat kaili – vāļājās sniegā, cits par citu sacensdamies, kurš ilgāk šādu treniņu izturēs! Kad iegāja pirtī atpakaļ, cik tad Reinim bija patīkami, ka pie miesas pielipušais sniegs kusa un lāsoja gar ādu, bet visa miesa pārvērtās novārīta vēža sarkanumā! Pirts bija labu gabaliņu atstatu no dzīvojamās istabas turp un atpakaļ – arī ziemā, bargākā sala laikā, zēni skrēja no pirts basām kājām, kreklā, kailu galvu, pie tam atpakaļ iešanu tišām palēnināja, lai mājinieku priekšā varētu palieļties: mati sasaluši ragā!

No pirts pārnākuši, mājinieki ēda vakariņas, pēc tam noskaitīja pātarus un devās pie miera. Vasaras vakaros, turpretim, pēc pātariem vīrieši sakāpa zirgos un jāja pieguļā. Dažu labu reizi arī Reinis tad varēja puisiešiem doties līdz pieguļā un izgulēties vīstošu alkšņu pītā pieguļnieku būdā uz salmu maisa. Ar to zēnam bija savienoti divkārsti prieki – vispirms, tas varēja būt kopā ar lielajiem, otrkārt – svētdienas rītos varēja bez bēdu izgulēties, jo ganos gāja lielās meitas. Svētdienās pieguļā pie zirgiem dzīvojot, cepa kartupeļus, sita ripas, gāja ar krampjiem vilkties. Savā ziņā tā bija idilliska lauku dzīve, noslēgta no pasaules trokšņa ar saviem maziem atgadījumiem un pārdzīvojumiem. Ja kādreiz svētdienās Reinim, gar laukmalu staigājot, nācās dzirdēt tuvējā birztaļā medniekus šaujām, tad tēvs mēdza teikt: «Tie tur šauj savu dvēseli!»

Kad Reinis nāca jau puspuīša kārtā, bija jādomā tam par kādu amatu. Vecpiebalga slavena ar saviem vērpjamiem ratiņiem un audekliem. Tanī laikā Vecpiebalgas mājās allaž piedzīvoja virpotāji, kas pa ziemu izgatavoja vērpjamus ratiņus, lai pa vasaru un rudeni tos izvadātu pa lauku tirgiem, tā pelnot savu uzturu. Tāds virpotājs dzīvoja arī Mādaros. Tiklīdz bija vaļas brīdis, Reinis iegāja virpotāja darbnīcā un palīdzēja tam pie ratiņkoku apstrādāšanas. Reiņa iedzimtā saprātība, darba veiklība un čaklums tanī nāca palīgā pāris gadus tikt par virpotāju. Nu bija reizē amats un peļņas avots rokā! Īpaši rudenos, kad bija brīvi garie vakari, Reinis ņemās pie savām darba stellēm, izgatavodams vērpjamus ratiņus. Tas bija ievērojams solis uz priekšu centīgā jaunekļa dzīvē: tas deva iespēju nevien nostāties kurmet uz savām kājām, bet par iepelnītiem līdzekļiem pirkt grāmatas un abonēt laikrakstus, lai tos lasot paplašinātu izglītību, jo no skolas apmeklēšanas zēns toreiz nevarēja ne domāt.

Tiklab ģimenes dzīve, kā audzināšana Kaudzītes Reini veidoja par augstvērtīgu tikumisku personību, arvien apdomīgu un apsvērtu savos spriedumos, tomēr noteiktu un visnotaļ godprātīgu. Kaudzītes Reinis nebija ķildīgas dabas, bet ja viņa pārlicība to prasīja, viņš nebaidījās klaji uzstāties un par to pastāvēt. Tā jau no zēna dienām. Agrāk mūsu lauku dzīvē bija pazīstami paunu žīdi, kas ar galvas lakatiņiem, ķemmēm un citiem sīkumiem apgādāja sievietes. Šie paunu žīdi nevien šabas svētīja lauku sētā, paši ar savu zirgu mitinādamies, bet tirgojoties dažkārt nesaudzīgi apkārpa pircējas. Mādaros tajā laikā bija tāds pazīstams paunu žīds Bencke. Redzēdams, ka mātes māsa, kas pēc mātes nāves vadīja Mādaru saimniecību, nekavējās Benckem vienu mantu pēc otras nest no klēts par kādu sīkumu, iejaucās arī Reinis veikalā, pārmezdam Benckem krāpšanu. «Puīke, tave galve lielāke nekā baznīce torne», iesaucās Bencke, kam jaunekļa iebildumi pavisam nebija pa prātam. «Nu, ar mazāku galvu tādai uzbāzībai neatturēties vis pretim», atteica Reinis. Tas žīdu sakaitināja vēl vairāk. «Kad es runāje ar memme, tad puīke lai tur mute!» saskaities kļiedza Bencke. «Kad tu memmes māni, tad pat puīkam jāceļas pretim», palika Reinis pie sava¹².

Kaudzītes Reinis bija apdāvināts ar lielu atmiņu. Nevien personas un skaitļus, bet arī lasāmo vielu viņš paturēja ilgi atmiņā. Tiklab baznīcā, kā brāļu draudzes Cepļu saiešanas kambari čakli apmeklēdams, Reinis dzirdēja daudz bībeles citātu un garīgu dziesmu, ko viegli iemācījās no galvas. Bet lielāko pārsteigumu Kaudzītes Reinis sagādāja iesvētīšanā Vecpiebalgas mācītājam Šillingam, kad tas sāka to pārbaudīt ticības mācības zināšanā. Izrādījās, ka Reinis bija samācījies kādus 600 bībeles pantiņus, ko svabadi varēja atsacīt mācītājam no galvas. Tik daudz nezināja pats mācītājs.

Izmācījies par virpotāju, Kaudzītes Reinis vienojās ar tēvu un tēvabrāli, kas tagad saimniekoja Mādaros, ka lauku darbos viņš, Reinis, ies tikai īsti siena laikā un pie labības nokopšanas, bet pārējo laiku strādās savā amatā, gan ar citiem ģimenes locekļiem turoties vienā maizē. Šī samērā ievērojama neatkarība bija tanī ziņā svarīga, ka palīdzēja nevien Kaudzītes Reinim pašam tikt uz priekšu dzīvē, bet pašķīra ceļu arī Matīsa izglītībai. Par cieņu, ko Reinis jau toreiz Mādaru saimē baudījis, liecina savās atmiņās brālis Matīss. Visur, kur vien Reinis piedalījies kādā lauku darbā, tur visa rīkošana pārgājusi no tēva uz viņu, jo visiem bija zināms, ka tur, kur Reinis rīkotājs, tur darbi nevien sekmēsies, bet viss būs

¹² Uh, antisemīts! – V.E. – Mūsu laikos nu gan viņam būtu parādījuši, kur vēži ziemo!

pasargāts no misēkļiem. Siens nekad neaizlīs vālos, nenokavēsies rudzu pļauja, nedz ievilcināsies ziemāju sēšana. Kaudzītes Reiņa rīcībā nekad strādnieki netīnājās cits citam pa kājām, bet visus viņš prata iedalīt darbā ērti un lietderīgi.

Bez virpotāja amata Kaudzītes Reinim bija vēl tāda vaļas brīžu kaislība – zveja! Izdevīga zvejas vieta – Tauna ezers bija turpat Mādaru māju aizdurvē, uz kurienu nu Reinis vasaras vakaros sarīkoja veselu zvejas ekspedīciju ar Mādaru un tuvo sābru ļaudīm. Iemācījies tīklus aust, Kaudzītes Reinis nomežģīja asis 20 garu tīklu, pusi katrai mājai, iegādājās kokus trim prāvām blūka laivām, ko pats tad izcirta – un – aiziet ezerā! Siltās vasaras mēnesnīcas naktīs vai uguns gaismā brauca pa ezeru un dūra zivis ar durkli, vai arī laivas noenkuroja ezera vidū un vilka tīklu. Pats Kaudzītes Reinis, atzīdamies, ka zvejošana tam sagādājusi īstu prieku, zvejas procesu attēlo:

«Saprotams, ka tāda nakts zvejošana notika klaji tikai jūnija un jūlija mēnešos, siltajās vasaras naktīs. Vēl tagad pēc ilgiem laikiem varu atmiņīgi sajūst, kā, lietum līstot, ūdens tecēja aiz kakla, kurš līdz tam bija gan vēl izglābies sausumā un tad nu pēdīgi, kā saka, bijām līdz kaklam slapji. Lietainās un tumšās naktīs zveja bija arvien izdevīgāka; bet tomēr kad visai lija, vai kāds pērkonā negaiss cēlās, tad braucām ezera malā patvēruma meklēties, jo mēs zvejojām visvairāk ezera vidū, laivās būdami. Bet diezin kāds patvars nu gan nebija arī malā izbraukušiem, jo lietus tāpat lija. Kādreiz egļu silaviņā, kādas bija ap Tauna ezeru, aizvēju atraduši, pūlējāmiešiem uguni uzskurt. Kad uguns bija uzkurta, tad bija dzīvība atkal kaulos, kā paši tad mēdzām priecāties, un pēc brītiņa arī paši, ap liesmaino pavardu stāvēdami, kūpējām kā pirtiņas».

Šīs pašas reizes pārdzīvojumus Kaudzītes Reinis noslēdz ar sentenci:

«Tas grūtākais nu bija celties un kāpt ūdenī no pavarda siltuma. Bet līdz ko tika vien pie darba, varēja atkal sasilt no šī siltuma, kas nāca no paša asinīm. Tas bija daudz derīgāks nekā pavarda siltums. Šis nāca no iekšienes, no paša, tas no ārienes – no pielikta siltuma. Tāpat ir ar cilvēka pašspēkiem visā citā ziņā: ar tiem rīkoties daudz daudz derīgāki nekā ar pieliktiem un aizņemtiem citu spēkiem».

Viens no svarīgākiem pārdzīvojumiem jauna cilvēka mūžā – rekrūša gadi. Toreiz, kad kara-klausība bija jāpilda Krievijas tālās malās, kad tās ilgums bija līdz 25 gadi, kad zaļoksnis jauneklis aizgāja un sagrauzts invalids atgriezās mājās, latviešu puīši, izlietodami toreizējo karaklausības likumu, atpirkās no zaldātiem ar naudu. Dažos novados, kā, piem., Dundagā, Piebalgā un citur, nodibinājās īpašas rekrūšu kases, kuras tad izpirka tos savus locekļus, kam gadījās izvilkt ejamo lozi. Miera laikos parasta rekrūša izpirkšanas maksa bija 300 rubļu. Ja nu kasē bija 300 un vairāk biedru, no kuriem vienam bija jāiet zaldātos, tad izpiršana bija viegla. Grūtāki kasēm nācās pastāvēt Krimas kara laikā, kad vienā gadā ņēma pa trim lāgām rekrūšus. Kases rezerves tad iztukšojās un tās iesaucamiem spēja tikai daļu izsniegt no izpirkuma maksas. Kaudzītes Reinim bija jāiet pie lozēm 1860.gadā, bet tas izvilka tik augstu numuru, ka pirmo reiz palika brīvs no iesaukšanas. Par šo gadījumu pats Kaudzītes Reinis atmiņās pastāsta:

«Tomēr bija vēlēšanās, lai kristu loze – jo tad jau daudz zināja, ka atpirkšanās uz priekšu vairs nebūšot. No rekrūšu biedrības tad izmaksāja vēl 150 rubļu, un citu naudu biju nopelnījis, dreijādams ratiņus, ka varēju izpirkties pats caur sevi vien. Lai to panāktu, tad izmijām lozes ar vienu citu, kam tā kritusi, jo tā bija atļauts. Tomēr visu galā neizdevās tas – kādēļ īsti, tā neatminos. Pēc tam ilgāku laiku vairs neņēma rekrūšus, izdzīvoju rekrūšu gadus, otrreiz vairs netiku vilcis lozes un tā paliku mājās bez kādas atpirkšanās».

Kaudzītes Reinim jau jaunībā nācās iet sūrā dzīves skolā. Tajā norūdās nevien viņa organisms, bet arī gars. Viņš vingrina savu gribu. Nekā toreiz nevar viegli sasniegt. Nava arī neviena nejausa Amerikas krusttēva, kas centīgam jauneklīm pašķirtu ceļu. Ko vari – to vari pats, vai nevari nemaz. Bet lai ko varētu – vajaga līdzekļi. Tamdēļ Kaudzītes Reinis jau jaunībā mācās krāt un taupīt – liek

Vecpiebalgas draudzes skola, kur 1866–1868. g. mācījās Matīss Kaudzīte ar Reiņa atbalstu. (Fotografēts ap 1900. gadu)

grasi pie graša – pērk grāmatas, pārdod ratiņus – un atkal taupa. Reizēm šāda taupība var pāriet skopumā, bet kad tur priekš acīm Kaudzītes Reiņa sūro dzīves cīniņu, tad par šo skopumu tam nav ko pārmest!

Tā pienāca sešdesmito gadu otrā puse, kad Kaudzītes Reiņa dzīvē notika pavisam jauns pagrieziena punkts.

3. Skolotājs

Kaudzītes Reinis tagad pa vasaru un rudenim brauc apkārt pa lauku tirgiem, pārdodams savus virpotus ratiņus, citā laikā gāja pie lauku darbiem vai virpoja savā darbnīcā, skoloja draudzes skolā jaunāko brāli Matīsu, lasīja čakli grāmatas un laikrakstus, bet arvien dzīvoja ļoti taupīgi, likdams rubli pie rubļa un sapņodams par augstāku gara dzīvi. Laiku notikumi drīz vien deva izdevību Kaudzītes Reinim iegūt stāvokli, kur varēja pilnībā attīstīties viņa gara dāvanas un viņa spējas atrast vairāk piemērotu darba lauku.

Sākot no sešdesmitiem gadiem, mūsu tēvijā cēlās plaša izglītības kustība, gan pavairojoties laikrakstu skaitam, gan dibinot biedrības, gan atverot skolas, īsti pēdējās, lai gan lēnām, bija vecas pasaules likvidētājas un jaunas paaudzes vairotajas. Turīgākie pagasti skolu atvēršanā gāja pirmo ceļu. Skolas vajadzību sajuta arī Vecpiebalga, kur līdz 1867.gadam vēl nebija nevienas pagasta skolas. Pagasta vietnieki, ņemot vērā plašā pagasta vajadzības, nolēma celt divas skolas: vienu Alauksta ezera ziemeļu pusē – Greiveru skolu; otro – pagasta pretējā pusē – dienvidos. «*Tur nu gadījās*», – kā savās atmiņās pastāsta Kaudzītes Matīss, –

«ka divi brāļi saimnieki, kas tai pagasta apgabalā bija uzcēlušī prāvu dzīvojamo ēku, labprāt gribēja to atdot priekš skolas un savu rentes kontraktu pārdot arī līdzā. Domas vietnieku pulkam bija kritušas tur uz mani skolotāja ziņā un uz Reini kā kontrakta atpircēju, kā tas arī notika. Pagasts izgājējiem izmaksāja tūkstoš rubļu par dzīvojamo ēku, kur uz nenoteiktu laiku, cik atļauj telpas, bija vēlēts mitināties arī mājas iemītniekiem, un Reinis aizmaksāja seši simti par rentes kontraktu.¹³ Ēkas iekšiene bija «krietni apsūbējušām sienām un kaļķa kulu zem kājām». Mazākās istabās gan bija dēļu grīda, bet arī tā piepju izpūdēta līdz ar sienmalu baļķiem un stenderu lejas galiem».

Kaudzītes Matīss skaitījās par pirmo skolotāju, Reinis – par palīgu. Kaudzītes Matīss bija draudzes skolu apmeklētājs, prata krieviski, Reinis – īsts pašmācēklis. Taču Kaudzītes Reiņa gaišais prāts un apsvērtais spriedums tiktāl izdalījās par savu apkārtni, ka to nācās ievērot arī draudzes garīgiem vadītājiem, pie kuriem piederēja arī mācītājs Šillings. Viņš, kā jau iepriekšējā nodaļā teikts, bija jau iesvētīšanas mācībās pārsteigts no Reiņa bībeles zināšanām un daudzlasības. Mācītājs tad arī vēlējās, lai Reinis nāktu par palīgu brālim. 1868.g. ziemā abi brāļi izturēja skolotāja pārbaudījumu, pavasarī Jurgos¹⁴ pārnāca uz dzīvi Kalna Kaibēnos, kur tā paša gada 21.novembrī¹⁵ atvēra vēsturisko Kaibēnu skolu. Tagad brāļi bija skolotāji, Reinis pie tam arī saimnieks. – Abi brāļi bija neprecēti, saimniecību veda kāda mātes radniece.

Iesākuma gadi bija grūti, īpaši ar saimniecību. Samaksājot seši simti par kontraktu, Kaudzītes Reinim bija maz palicis pāri citai iedzīvei. 1868.gads bija ar vēsturīgo «sauto vasaru»; Vecpiebalgas pliena zemē vasarājs sakalta uz kājas, ziemas ražas nepietika pat maizei, grūtības bija ik uz soļa.

Kaudzītes Reinis – no laika gala bija patstāvīgs, kas nekur un nekad labprāt negribēja griezties pie svešiem dēļ balsta vai palīdzības. Lielais trūkums tomēr piespieda – lūgt no pagasta magazīnas. Vairāk stundu te nu magazīnas priekšā Kaudzītes Reinim bija pienācies stāvēt kopā un nogaidīt ar šādiem tādiem sliņķiem un dzērājiem, kas ļoti bija skāris Reiņa pašlepnumu, kā viņš to bija atzinies brālim. Beidzot gan pagasta amata vīri, ievērodami Reiņa mājas platību, bija tam piešķirušī vairāk kā citiem – veselu pūru! Lai gan nākamais 1869.gads bija sevišķi auglīgs, tomēr, kā brālis Matīss liecina, – Reinis jau no šiem laikiem sākot palicis īgns un drūmsirdīgs, sākumā tikai vēl retos brīžos¹⁶.

¹³ 1867.gadā Vecpiebalgas pagasts – V.E. – no brāļiem Freidenbergiem nopirka dzīvojamo ēku priekš pagastskolas vajadzībām, bet pārējās ēkas un saimnieka tiesības nopirka Reinis Kaudzīte. Par skolotājiem viņus abus vēl tikai plānoja. Matīss pats vēl mācījās draudzes skolā. Tikai nākamajā gadā viņi abi nokārtoja pārbaudījumus, ieguva skolotāju tiesības un atvēra skolu. Matīsam tad bija 20, bet Reinim 29 gadi.

¹⁴ Otrdien, 1868.gada 23.aprīlī – V.E. – (Eiropā tad bija 5.maijs).

¹⁵ Tā bija ceturtdiena un 3.decembris pēc Eiropas kalendāra – V.E.

¹⁶ Viņam paliek 30 gadi un ir laiks precēties – V.E.

Kas Kaudzītes Reini dara par Dieva izredzētu pedagogu, ir viņa bērnu mīlestība, interese par audzināšanas jautājumiem, mierīgs prāts, taisnīguma un personības priekšzīme. Gan pats viņš mūžu nodzīvotams bez ģimenes, Kaudzītes Reinis mīl mazo pasauli ar viņas savdabīgām interesēm un bērnu priekiem un bēdām. Visu mūžu Kaudzītes Reiņa personā kaut kas uzglabājies no neskarta dabas cilvēka, viņa vienkāršības un vientiesības, kas savienota ar dziļi izglītota pedagoga vērojumiem un vērtējumiem. Vai tā ir kāda dzimtenes lauku

Kalna Kaibēnu māja-skola¹⁷; vēlāk brāļu Kaudzišu memoriālais muzejs

skola, vai kāda mācības iestāde ārzemēs, kura dod izdevību iegriezties ārzemes ceļojumos, Kaudzītes Reinis izmanto katru gadījumu, lai iepazītos ar skolas darbu klasē, lai salīdzinātu un mācītos.

Tā savā ceļojumā pa Prūsiju, Kaudzītes Reinis kopā ar Matīsu apmeklēja laukskolu Kisterlices ciemā, noklausās klasē skolotāja darbu, kurš strādā tur vairāk kā ar 70 bērniem un galā atzīst ar brāli, ka skolotājs gan strādājis metodiski, bet *«klases rīcība nebija vis tāda, kādai tai vajadzētu būt»*. Iemesls, ka pie jauniem skolotājiem allaž tā – ka *«klases pārvaldīšanā viņi vājāki nekā mācību pasniegšanā. Viņi nespēj reizē mācīt un pārredzēt klasi»*. Attaisno to mūsu ceļotāji ar to, ka mācāmo bērnu skaits vienam skolotājam pārāk liels.

Tikpat labprāt Kaudzītes Reinis, ceļojot, iegriežas Latvijas skolās un novēro skolotāja darbu. Lai viņš staigā kādā novadā staigādams, pirmo viņš redz skolas namu, vai tas jauns, vai vecs, glīts vai neglīts un, ja tas redz skolas iekšieni – cik tas noderīgs skolas darbam. 1881.g. Kaudzītes Reinis, apceļodams Cēsu un Valmieras novadus, starp citu noskatās skolotāja darbā Vidzemes kurlmēmo skolā Valmierā. Pirmā stunda, ko tas noklausās, ir rakstu darbu stunda. *«Skolotājs rakstīja jautājumus uz sienas tāpeles un skolnieki, no tās skatīdamies, rakstīja uz savām tāpelēm. Uzdevums bija izstrādāts labi un saprotami un arī raksti bija īsti labi»*. Šinī pašā reizē kāds gadījums parāda Kaudzītes Reiņa sevišķu interesi un mīlestību uz bērniem. Starp skolēniem ir kāds mazs puisītis, no Smiltenes draudzes, nesen iestājies skolā. Skolotājs strādā ar to atsevišķi, uzdevumā abstrakto jēdzienu saistīdams ar tēvu un māti mājās. *«Ak, kā mazās actiņās laistījās pāri ejošs prieks pie šī mīlā vārda atmiņas. Acumirkļi viņš bija jau mājās, pie sava papiņa un māmiņas»*. (Viņa, I, 151.lp.). Pēc tam Kaudzītes Reinis noklausās direktora Švēdes pasniegto galvas rēķinu stundu. Slēdziens: *«Lai gan tikai īsu brītiņu bijām noklausījušies minētā skolā, tomēr noskātām labi tos apbrīnojamus panākumus, ko skolas var pastrādāt pat pie kurlmēmiem bērniem»*.

Kalna Kaibēnu dārza mājiņa, kur brāļi Kaudzītes mīlēja strādāt un atpūsties

Protams, ka mācības valodai skolās vispār un tautskolās sevišķi, jābūt mātes valodai. Tas ir viens no pamata principiem visā Kaudzītes Reiņa skolotāja darbā, ko viņš atkal un atkal uzsver gan skolotāju sapulcēs, gan daudzos pedagoģiskos rakstos, kas iespiesti sevišķi «Balsī» un «Baltijas Vēstnesī». Tā runājot par «Baltijas jautājumiem» («Bals», 1882, 14), Kaudzītes Reinis uzsver: *«Tautas skolas būs allaž vispārīgas gaismas un zināmību modinātājas pie visas zemieku ļaužu kārtas kaut kurā tautā, un nolūku šo sasniegs tikai tad, kad mācīs visas mācības tautas valodā»*. Tikai ar jēdzieniem mātes valodā atraisās bērna dvēsele, rodas apziņā priekšmetu sakarība, paplašinās prāta aploks. Tāpēc mātes valoda ir stūra akmens skolām.

¹⁷ Kad pagasts un Reinis pa daļām nopirka Kalna Kaibēnus, tie atradās kaila kalna galā; visus kokus apkārt ir stādījuši brāļi Kaudzītes, īpaši Matīss, kurš dārzniecību vispār sauca par savu galveno aizraušanos – V.E.

Septiņdesmitos un astoņdesmitos gados pašu tautskolotāju dienas valoda bija vācu. Sākot ar Kronvalda Ati, pret to karoja visi apzinīgākie latviešu skolotāji, arī Kaudzītes Reinis. Viņi centās panākt, ne tikai lai skolotājs klasē bērnus mācītu latviešu valodā, bet lai arī skolotāju konferencēs darīšanu valoda būtu latviešu. Atcerēdamies brāļa Reiņa piedalīšanos skolotāju konferencēs, Matīss stāsta: «*Cēsu apriņķa skolotāju sapulcēs Reinim bija arī ievērojams svars, gan ne kā priekšnesuma devējam, bet kā asprātīgam un nesaudzīgam debatētājam. Arī vācu valodas lietošanai šajās sapulcēs viņš deva vienīgo, bet arī laikam nāvīgo spiedienu pašā pirmā no viņām 1872.g. jūlijā*». Tur kāds skolotājs no Hiršu kolonistiem, pavājš latviešu valodā, nācis ar kādu vācisku referātu. Kaudzītes Reinis sapulces vadītājam jautājis, ko lai darot tie, kas vāciski neprotot. Visi konferences dalībnieki protot latviski, bet tādu, kas neprotot vāciski, esot daudz. Sapulces vadītājs uz to jautājumu atbildējis, ka tie, kas negribot klausīties, varot atstāt konferenci. Uz to Kaudzītes Reinis atbildējis, ka šāds norādījums esot uzskatāms kā konferences latviešu dalībnieku netiešs izraidījums. No tā laika skolotāju apriņķa sapulcēs lietota tikai latviešu valoda.

Kā skolotājs Kaudzītes Reinis karsti stāvēja par visāda veida skolām un izglītību tautai. 1882.g. Kaudzītes Reinim izcēlās polemika ar prāvestu Kupferu, kurš nonicināja Vidzemē iecienītās draudzes skolas pie igauņiem un latviešiem, tāpēc ka no šīm skolām iznākot pusizglītoti «vazankas» – sociāldemokrāti un nihilisti! Uz to Kaudzītes Reinis Kupferam atbild: «*Kas liegs, ka daži vazaņķi baudījuši draudzes skolas izglītību? No visām skolām tādi ir iznākuši un iznāks, bet vai tamdēļ visas skolas iznīcināt? (Balss, 1882, 30). Neviena arājs tīrumu near nezāļu dēļ, bet labai sēklai, tomēr nevar uzrādīt neviena tīruma, kur nebūtu nezāļu! Vai arī skolas šinī ziņā nav pielīdzināmas labi koptam tīrumam, kur tomēr parādās arī nezāles?*» Kas uz pusizglītību zīmējas, tad Kaudzītes Reinis aizrāda, «*ka par pilnīgi mācītiem nevar saukt augstskolas mācekļus un pat profesorus*».

Kaudzītes Reinis strādāja Kalna Kaibēnu skolas jaunākā nodaļā – pie mazākiem bērniem, mācīdams latviešu valodu un rēķināšanu, bet ģeogrāfiju visās nodaļās. Pirmos gados nevien vajadzēja saimniekot laukā, bet piekopt arī virpotāja amatu, jo skolotāja darbs neienesā tik daudz, lai no tā varētu pārtikt. Iestājoties 1871.gada rudenī Kalna Kaibēnu skolā, P. Cimdiņš (Izgl. Min. Mēnešraksts, 1929, 10) atceras:

Kaudzītes Reinis bija sadreijājis ratiņus pārdošanai tirgos. Vēl dzīvi atminos, ka mēs, puikas, palīdzējām ratiņu daļas kraut vezumā. Kad ratiņi pa tirgiem bija pārdoti, Reinis sāka nākt klasē un pasniegt kādas stundas. Sevišķi rēķinu stundās viņš sēdēja klasē ar savu rēķinu uzdevumu iznākumu kladi. Kaut kādas rēķinu grāmatas nebija, bet Matīss bija uz daudzām papīra strēmēlēm uzrakstījis uzdevumu saskaitīšanai, atņemšanai, reizināšanai un dalīšanai. Bērni tad nu ņēma pēc kārtas pa strēmelei un izdarīja vajadzīgās darbības, gāja pie Reiņa atrādīt savu izrēķinājumu, kurš tad uzmeklēja attiecīgo strēmeles numuru un pārbaudīja uzdošanas iznākumu. Kas bija pareizi izrēķinājis, tas ņēma jaunu strēmeli, bet kas nebija pareizi darbību izvedis, tas gāja ar to pašu uzdevumu uz sola atpakaļ un sāka no jauna rēķināt. –

Rakstīja vēl skolas sākumā ar zosu spalvām, kuras izgriezta skolotāji. Pamazām zosu spalvu vietā sāka lietot tērauda, kuras nēsāja apkārt paunu žīdi.

Tiklab viens, kā otrs skolotāji bija stingri un strauji, tomēr taisnīgi, un skolēni tos cienīja un iemīlēja.

Kāds cits Kaudzīšu skolēns J. Stiprais (Brīvā Zemē, 1923., 231) pastāsta vēl tuvāki par skolas telpu iekārtu un mācības iekārtu klasē. Skolā labākos gados mācījās līdz 80 bērnu. Ēkas vienā galā bija liela klase, aiz tās ierīkotas divas mazas istabas Matīsam. Augšā bija izbūvēta mazāka telpa, kuru lietoja kā ēdamo istabu, bet vēlāk – kad sāka mācīties meitenes – tā noderēja šīm par klasi. Jāpiebilst, ka līdz 1873.gada rudenim, kamēr skolas augstākais pārzinis bija Vecpiebalgas mācītājs Fr. Šillings, meitenēm skolu neatļāva apmeklēt. Tie bija vēl aizspriedumi pret sievietes izglītību vispār. Tikai Šilinga pēcnācējs mācītājs R. Guleke atļāva arī meitenēm apmeklēt pagasta skolu, tāpēc jau tā paša gada rudenī abās skolās iestājās arī meitenes. Klasēs bija gari soli, kuriem katrā pusē sēdēja 8–10 bērnu. Kad skolotājs bija klasē, vienas rindas skolēni sēdēja ar muguru pret savu galdu.

Par kārtību klasē gādāja īpaši galda uzraugi, kurus citur sauc par pīmiem (pirmajiem). Kas neļāva darba biedriem strādāt vai trokšņoja, tos pīmus ierakstīja īpašā kladē. Sestdienās, pirms skolēni devās mājup, Kaudzītes Reinis tad pārrunāja kladē ierakstīto skolēnu nedarbus, dodams mājienu un norādījumus, kā laboties, bet lielākiem pārgalvniekiem piesprieda arī sodu. Skolotāji arvien bija nomodā par skolēnu tīrību un kārtību, apskatot seju, ausis, rokas, drēbes, grāmatas, burtnīcas. Pat pārtikas lādītes nepalika bez pārraudzīšanas tīrības un kārtības ziņā. Tāda bija skolēna tīri personīga audzināšana ar priekšzīmi un uzraudzību, Kalna Kaibēnu skolā. Rītos bērni saņēma siltu tēju. Ja vēlējās, skolēni varēja sev arī virtuvē ko gatavot.

Strādādams klasē, Kaudzītes Reinis parasti stāvēja katedrā, bet ne sēdēja. Viņa stundās skolēni parādīja lielāko uzmanību. «*Sevišķi interesanti bija viņa ģeogrāfijas stundās*», – savās atmiņās liecina J. Stiprais. «*Aizvien viņš mūs sauca pie kartes. Tās bija gadiem lietotas, bet izskatījās vēl gluži jaunas. Pie kartes izsauktam skolniekam Reinis lika aizbraukt no vienas pilsētas uz otru pa īsāko ceļu, aprakstīt un raksturot pilsētas un apgabalu, gar kuriem bija jābrauc*». Abi skolotāji, kā īsti audzinātāji, savu skolēnu dzīvi dzīvoja līdz. Ziemu tie skrēja ar bērniem kopā slidas un luģes. Kamēr Matīss bija veikls slidu skrējējs, Reinis nepārspējams uz luģēm (J. Stiprais). Attiecības starp skolēniem un skolotājiem bijušas īsti labas, kā to daudzkārt apliecina agrākie audzēkņi. Skolēnu pārkāpumus un pārsteigšanos skolotāji izšķīra ar vieglu pazobošanos, reti kad lika kaktā, vēl retāk – paturēja pēc stundām.

Ziemā Kaudzītes Reinis dažkārt sarīkoja saviem skolēniem literāriskus vakarus, pastāstot jaunatnei ievērojamu rakstniecības darbu saturu un nozīmi. «*Tie bija ārkārtēji jauki un sajūsminoši vakari*», – atminas par tiem J. Stiprais. – «*Mēs sēdējām kā akmenī cirsti un aprijām katru vārdu, kas nāca pār Reiņa lūpām*». Vienā no tādiem vakariem Kaudzītes Reinis saviem skolēniem stāstījis par Fr. Marjeta stāstu Temzes dēls, kuru bija latviskojis Kaudzītes Matīss un kas 1880.gadā iznāca Jelgavā H. Alunāna apgādībā ar 4 krāsotām ilustrācijām. Stāsta varonis krietns un centīgs jauneklis Jēkabs Godiņš, kam jāizcieš daudz pārbaudījumu, iekam tas sasniedz savu mērķi. Literāriskie vakari skolēniem deva daudz ierosinoša un modināja viņu tikumiskos spēkus.

Jāliecina, ka skolotāju algas, īpaši skolas darbu pirmā laikā, bija ļoti zemas – 60 rubļu gadā, pie tam skolotājam par to pašu algu bija jāgādā par skolas labierīcībām, apkopšanu, tīrību, apgaismošanu. Nav brīnums, ka vēl septiņdesmitajos gados dažas skolas ziemas vakaros dedzinājušas skalus. Kalna Kaibēnu skolā tomēr bija šinī ziņā progress – tur dedzinājuši jau sveces. Tāpat kā Matīss, arī Reinis dzīvojis ļoti vienkārši – kā skolēni atceras. Kaudzītes Reiņa

...Nekopts klusā meža malā...

Vieta Kalna Kaibēnu dārzā, kur uzrakstīts Kaudzītes Matīsa leģendārais dzejolis «Brūklenājs»

dzīvojamā istabā nebijis nevienas citas mēbeles, izņemot gultu, rakstāmgaldu un dažus krēslus. Tajā pašā istabā gulējuši arī kādi skolēni, kas atradušies skolotāju pansijā. Savus literāriskos darbus Kaudzītes Reinis mēdzis rakstīt pa vakariem, un diezgan ilgi, tad skolēniem vajadzējis izturēties pavisam rāmi.

Nacionālā garā darbojoties skolā, otrkārt – pildot dažādus sabiedriskus amatus, bet par visām lietām – rakstot tautiskos laikrakstos, Kaudzītes Reinis nevarēja patikt skolu priekšniecībai, kāds skolām Cēsu apriņķī bija prāvests R. Guleke. Uzzinājis, ka Balsī un Baltijas Vēstnesī zem ievadiem sastopamais R. Vidzemnieks ir Kaudzītes Reinis, Guleke aicināja to pie sevis un sāka noplatināt. (Skat. A. Vičs – R. Kaudzītis kā skolotājs – Latv. Vēstn., 1920., 48). Guleke nebija pārāk nikns jaunlatviešu pretinieks, bet tomēr tam ļoti nepatika Kaudzītes Reiņa stingrie un noteiktie raksti pret misioni. R. Guleke uzstādījis tieši jautājumu – vai ar R. Vidzemnieka vārdu atzīmēti raksti laikrakstos nākuši no viņa, Kaudzītes Reiņa spalvas? Uz to Kaudzītes Reinis savukārt jautājis prāvestam: vai tas ar viņu runājot kā ar draudzes bērnu, vai kā priekšnieks ar viņam padotu skolotāju? Mazliet padomājis, R. Guleke atbildējis: «Nu, tad runāšu ar jums kā ar savu draudzes bērnu». Tad Kaudzītes Reinis vaļsirdīgi atzinies, ka visi ar R. Vidzemnieka pseidonīmu parakstītie raksti – viņa, Taču prāvests pēc tam izturējies pavisam citādi, nekā no viņa atbildes varēja sagaidīt – R. Guleke nav apmierinājies ar rājienu vai pamācīšanu, bet licis Kaudzītes Reinim priekšā atteikties no skolotāja amata. Bet kad Kaudzītes Reinis to nedarījis, tad par Kaudzītes Reiņa publicista darbību ziņojis skolu pārvaldei, kur lietu izsprieda skaidri no formālās puses. Ievērojot to, ka guberņas skolu pārvaldes priekšnieka amatu toreiz ieņēma humānais Kalnamuižas barons Volfs, Kaudzītes Reinim izdevies paturēt savu skolotāja amatu. Kā jau varēja sagaidīt, labvēlīgās attiecības ar R. Guleki ar to izbeidzās.¹⁸

¹⁸ Kādas atskaņas no sadursmes ar prāvestu Guleki atrodam arī Balsī (1883, 39), kur bija atstāstīts Gulekes ziņojums «par laukskolu būšanām Vidzemē», starp citu pieminot, ka «no skolotājiem bija te kādi nepieklājīgus rakstus izlaiduši laikrakstos. Viens tapa atstādīnāts, divi dabūja brīdināšanu.» Kaudzītes Reinis, aizrādīdams, ka

Kaudzītes Reinis ir arī dažu ļoti izplatītu skolu grāmatu sarakstītājs. Kaudzītes Reiņa bībeles stāstus, ģeogrāfiju un baznīcas vēsturi mūsu skolas lietoja vēl līdz pasaules karam (1914.). Lasot Kaudzītes Reiņa skolas grāmatas, ik uz soļa varam apbrīnot viņa prasmi domu kodolu izteikt īsi un aptveroši un tik vienkārši, ka sacītais viegli saprotams skolēniem, bet, no otras puses – tomēr tik dziļi un kodolīgi, kā to prasa priekšmets. Šinī ziņā Kaudzītes Reiņa mācības grāmatas uzskatāmas kā sava laika skolas grāmatu paraugs. Toreiz lietoja skolās Kalsnavas mācītāja Debnera sarakstītus bībeles stāstus, kas tomēr nekavēja arī Kaudzītes Reiņa sastādītiem iegūt kādus 4 iespiedumus. Garīgā skolas draugā (2 daļas, 1880.) pirmā daļā sastādītājs iespiedis katķismu, bībeles pantiņus, dziesmas, atzīmējis baznīcas gada svētdienas un svētkus, īsu bībeles grāmatu saturu u.t.t. Kā grāmatas titula lapā teikts, tā sastādīta «*pēc Cēsu apriņķa evaņģēlisko laukskolu garīgā pārlūka cienīga Vecpiebalgas mācītāja R. Gulekes padomiem*», kāds apstākļi veicināja mācības grāmatas kuplu izplatīšanos. Otra daļa sniedz baznīcas stāstus, apskatu par ticības šķirām, ievērojamākos gada skaitļus no bībeles un no baznīcas stāstiem. Sastādītāja paša uzskatus un viedokli labi raksturo viņa spriedumi par pāvestiem un par krusta kariem. Par pēdējiem viņš saka:

«Šo karotāju (kuru starpā bija arī noziedznieki) sirdis drīzāk slāpa pēc pagānu asinīm, mantām un zemes, nekā pēc viņu atgriešanas pie Kristus. Un turklāt viņi nemācēja zemes valodu tad ļaudis arī viņiem nevarēja uzticēties, kā viņi ļaudīm. Tā tad šai ziņā bruņinieku biedrības gan nekādu Dieva atzīšanu, nekā laba pie pagānu atgriešanas nav varējušas pastrādāt. Tas arī citādi nevarēja būt, jo Kristus laipnās un dievišķīgās mācības nav izplatāmas ar zobenu, bet vienīgi caur patiesu mīlestību uz tuvāko».

Tikpat populāra savā laikā bija Kaudzītes Reiņa ģeogrāfija, kuras 7. iespiedums (ilustrēts) atzīmēts ar 1912.gadu (76 lp.). Rakstot par krievu valsti, autors pēc īsas zemes fiziskās ģeogrāfijas, sniedz apskatu par Baltiju un tās iedzīvotāju skaitu, galvenām pilsētām, iedzīvotāju nodarbošanos u.t.t. Runājot par Alūksni, sarakstītājs pastāsta, ka tur dzīvojis latviešu bībeles tulks mācītājs Ernests Gliks ar savu audžu meitu (latvieti), vēlāk Krievijas ķeizarieni Katrīnu I. Šur tur darbā pavid arī autora humors. Tā pasaules daļas viņš salīdzina: Āzija – veca māmuliņa, kas, savus spēka gadus izdzīvojusi, snauz snauzdama vecuma krēslā; Eiropu salīdzina ar vīru, kura mūžs iet pašlaik otrā pusē jeb nespēka gados; Ameriku – ar spēcīgu un sārtu jaunekli, kam gaidāma cerību pilna nākotne (69. lp.). Latviešu tautas paaudzēm šīs grāmatas devušas pirmās zināšanas ticības mācībā un tēvzemes lietās, un šis pamats bijis drošs un paliekams, ka nekad nav šķobījušās cilvēka celtnes augstākās daļas. Ar godbijību mēs atskatāmies mūsu skolas vēsturē uz Kaudzītes Reiņa skolotāja darbu, uz viņa cīņiem tautas izglītībā un gara modināšanā, jo viņš piederējis pie pirmiem lielā vēriena līdumniekiem, kas izgāja laukā, kad mūsu dzīves apvārsnī tikko sāka gaisma aust.

Kaudzītes Reinis ir arī sava laika skolas grāmatu sijātājs (par Kopmaņa rēķinu grāmatu un citām). Viņš ir stingrs, bet apdomīgs un pamatīgs spriedējs, kas vispirmā kārtā analizē mācības grāmatu pēc viņas lietderības klasē. Viņš ir pretinieks tādām metodēm, kas nogurdina skolēna atmiņu, bet nevingrina prātu. Skolas grāmatu vērtējumos Kaudzītes Reinis nekad nepadodas ne rutīnai, ne paviršībai.

Kas Kaudzītes Reini kā skolotāju padara ievērojamu laika biedru starpā – ir viņa lielais audzinātāja talants, viņa plašais gara vēriens, viņa nekad neremdējamā lasīt kāre un griba mācīties, apmeklējot skolotāju sanāksmes dzimtenē un vērojot skolotāja darbu pie kolēģiem Latvijā un ārzemēs. Nekad viņš nav darbā pašpietiecīgs. Kas šodien ir labs, to rītu var mainīt pret labāku. Brālis Matīss liecina, ka Reiniš jau zēna gados ir «ītin gudrs», pārāks par savu apkārtni, raksta pēc tēva priekšrakstiem un arvien lasa. Šī Kaudzītes Reiņa gudrība ir nemitīga garīga meklēšana un slāpes pēc augstākā. Cik viegli viņš raksta un sarunās citē ievērojamu vīru domas un izteicienus! Kaudzītes Reiņa bibliotēkā ir pasaules rakstniecības pērles. Tur ir nevien vācu klasiķi, sākot ar Ģēti un Šilleru, tur Meiera konversācijas vārdnīca, Vebera (atjautīgs vācu filozofs, tērzētājs un smejošais prātnieks, kā viņš pats sevi dēvējās, ļoti populārs Vācijā ap 19. g.s. vidū), Demokrits, Servantesa Don-Kichots, Šekspīra drāmas, Renāna Kristus, Ruso raksti, Turgēņeva – Dūmi, – tos un citus ievērojamus darbus no dažādām tautām un dažādiem gadusimteņiem sastop šī autodidakta latviešu laukskolotāja grāmatu krātuvē! Pa kādām tekām, pēc kādiem avotiem šis skolotājs sameklējis tik daudz gara dārgumu savai bibliotēkai? Klusā lauku sētā viņš ik uz soļa sekojis laikmeta attīstībai, iepazīdamies ar tiem gariem, kuri bijuši cilvēces progresīvās domas virzītāji un jaunu patiesību sludinātāji.

laikrakstu dēļ tas 1881. un 1882. gadā vairāk reizes izsaukts skolu valdē, lai dotu paskaidrojumus, uzsver, ka viņam skolu valdes nekādu nepieklājību viņa rakstos neesot varējušas pierādīt un ka viņš no skolu valdēm nekāda brīdinājuma ne dzirdējis, ne saņēmis. *Lt.J.*

Kaudzītes Reinis darbojās skolas druvā, vairāk kā 30 gadus, kad gadusimteņa maiņā pārkrievošanas prasības kļūst arvien neatlaidīgākas, viņš atstāj skolas darbu, pa daļai vēl darbodamies rakstniecībā, kopodams savus un brāļa rakstus, pa daļai rakstīdams savus memuārus.

4. Rakstnieks

Kaudzītes Reiņa rakstnieka slava dibinās uz divi darbiem epikā – uz Mērnīku laikiem, kas sarakstīti kopā ar brāli, un romāna fragmentu Izjurieši, kas ievērojams vēl tajā ziņā, ka dod iespēju spriest par Kaudzītes Reiņa tīri individuālām rakstnieka spējām. Baltijas Vēstneša septiņdesmitos gados sastop dažus anekdotus, kas uzskatāmi kā pirmie vingrinājumi turpmākam rakstnieka darbam.

Turot prātā Mērnīku laiku saturu, rodas jautājums – cik te Kaudzītes Reiņa, cik Matīsa nopelns. Sarunās abi brāļi ir uzslavas, ir paļaus par šo darbu – līdzīgi dalīja uz pusēm. Priekš gadiem 40 šo rindu autors jautāja Kaudzītes Matīsam, cik un kā katra brāļa darbs atspoguļojas Mērnīku laikos, uz ko jautātais atbildēja: brālis vairāk bija tas teicējs, es tas uzrakstītājs! Šinī ziņā nepārprotamu testamentu abi autori atstājuši 1909.g. kopīgi parakstītā paskaidrojumā¹⁹ par Mērnīku laiku izcelšanos:

– «Ko tad mēs katrs esam darījuši pie Mērnīku laiku sarakstīšanas? Kāds tur nopelns vienam, kāds otram? Tur nevar nekā šķirt, nedz dalīt. Nopelns (ja tur kāds atrodams) vai pārmetumi (kad tie pelnīti) pieder mums abiem vienlīdzīgi, kā solidāriem galvīniekiem parāda atmaksājumā, «bez dalīšanas tiesības». Paši mēs tur nekā nevaram izdalīt, un neizdalīs cits arī neviens. Jāpaliek mierā tikai ar to, kad atceramies, kā strādājām: – kopā apspriedām stāsta gājumu, personas un to raksturus, kā arī personu darbību, bet Matīss pašrocīgi rakstīja; pēc tam pa nodaļai cauri lasot, atrādām vietas, kur kas pārgrozāms, labojams vai papildināms, kas vai nu tūlī, vai vēlāk tika izdarīts. Turpmāk, kad atzinām par vajadzīgu, grozījām šo to atpakaļ, arī visā stāsta gaitā un – tas viss, ko varam pēc patiesības stāstīt un liecināt».

Vielu Mērnīku laikiem deva novērojumi zemes mērīšanas darbos sešdesmitos un septiņdesmitos gados. Dažs labs, sava nākamā īpašnieka prieka sajūsmināts, nerēķinājās vairs ar devīto bausli, neskatījās arī uz līdzekļiem, lai tikai dabūtu pie sava īpašuma klāt auglīgāko tīrumu vai zālaināko pļavu. Kukuļošana bija ziedos, jo arī mērnīki un viņu palīgi bija tikai cilvēki, kas nevarēja atturēties pretim cilvēku «laipnībai», kura neprasiņa nekāda noteikta pretdarījuma. Otrs apstāklis bija toreiz daudzīnātā tautiskā kustība, kurā sāka jau izpausties tukšs skaļums, zaļumballes un runas, bez nopietna darba un cietas pienākuma apziņas. Tādiem domātājiem un nopietna klusa darba darītājiem, kādi bija brāļi Kaudzīši, šīs vēja runas un neapzinīgā lielīšanās pavisam nepatika, tāpēc tie gribēja savā darbā parādīt šīs tautiskās dižošanās tukšumu un bezsaturu. Tā tad arī romānā attēlotos notikumus atspoguļojas šīs divi galvenās laikmeta parādības – zemes mērīšana un tautiskā kustība, gan vairāk viņu pārspīlētā nostādījumā jeb greizā spogulī. Sākumā brāļi Kaudzīši domā sniegt tikai īsu stāstu Mērnīku laikos, no kura Ķeņa lūgšanu sastopam iespiestu jau Baltijas Vēstnesī 1873.gadā²⁰. Jo tālāk atiet mērnīku laiki, jo vairāk autoros nobriest dzejiskie iespaidi un apsvērts vērtējums, jo nepietiekošāks izrādās pirmais nodoms, un darba plāns iet plašumā. 1876.g. 2.septembrī, kā Mērnīku laiku rokrakstā atzīmēts, tie iesākti Kaudzītes Matīsa roku uzrakstīt tagadējā veidā²¹ un, rūpīgi strādājot, caurmērā pie katras nodaļas 2–3 nedēļas, viss darbs pabeigts nepilnu 3 gadu laikā, atzīmējot pēdējās daļas un nodaļas beigās datumu: 1879.g. 18.marts²². Arī virsraksts tagad pārveidojies: Mērnīku laiki, atzīmējot taisni šo laikmetu un tā notikumus ar attiecīgo personāžu. Sākumā to autori bija domājuši Māteru Jura izdotam laikrakstam «Baltijas Zemkopis» Jelgavā, bet tā kā darbs bija iznācis garāks nekā sākumā paredzēts, otrkārt – tā kā izdevējs bija allaž maksājumu grūtībās, tad autori manuskriptu nodeva grāmatu tirgotājam Indriķim

¹⁹ Šo slavenu paskaidrojumu brāļi Kaudzītes uzrakstīja, atbildot uz literatūrvēsturnieka R. Klaustiņa jautājumu – V.E. – (R. Klaustiņš. Mērnīku laiki. Rīga, 1909., 109–113.lpp.).

²⁰ «Mūsu lūdzejī», «Baltijas Vēstnesis», 1873., nr.29 – V.E. – Tās lūgšanas teksts tomēr stipri atšķiras no galīgā Ķeņa teksta. Otrs fragments no «Mērnīku Laikiem» («Bēres») tika nodrukāts «Baltijas Vēstnesī» 1878.gadā (nr.32–39).

²¹ Grūti saprotams teikums – V.E. –, bet tā ir nodrukāts grāmatā; laikam jālasa tā: ...*tie iesākti ar Kaudzītes Matīsa roku rakstīt tagadējā veidā...* (Vispār Līgotņu Jēkaba rakstā ir jūtama stipra krievu valodas ietekme; daudzi teikumi pēc savas struktūras ir vairāk krieviski nekā latviski; arī teikums ...*Matīsa roku rakstīt...* (bez «ar»)) ir tipiski krievisks: ...*нучамъ рукою Матуца...*).

²² Tātad «Mērnīku Laiki» iesākti ceturtdien, 1876.09.14 un pabeigti svētdien, 1879.03.30 pēc Gregora kalendāra – V.E. – Rakstīti 927 dienas (skaitļu mistikas mīļotājiem te plašs darbalauks: **deviņi** simti plus trīsreiz **deviņas** dienas! Un ciparu summa arī divreiz **deviņi!**).

Alunānam Jelgavā, kas to tad arī iespieda 1879.gadā²³. Tagad Mērnīeku laiki iespiesti jau 4. izdevumā Rīgas Latviešu biedrības derīgu grāmatu nodaļas apgādībā un mākslinieka E. Brencēna ilustrēti²⁴, kļuvuši par jauku tautas grāmatu, ieņemdami pašu pirmo vietu mūsu nacionālā klasiskā literātūrā.

Pieņemot, ka tas nemaz citādi nevar būt, ka romāns abu brāļu kopdarbs, tomēr, pazīstot katra brāļa raksturu un literāriskās tieksmes, noteikti varam spriest par viena vai otra brāļa **savdabīga** talanta izpausmi Mērnīeku laikos. Kamēr Kaudzītes Matīss ir liriķis, rezignējošu domātāja tendenci, kam nepārprotams pierādījums viņa liriskas krājumi, tikmēr Kaudzītes Reinis – humorists, smējējs un sarkastiķis, kam pierādījumu atrodam tiklab literāriskās darbības attīstībā, kā arī daudzos viņa publicistikas rakstos. Tā jau «Baltijas Vēstneša» 1871.gadā sastopam šādu Kaudzītes Reiņa sacerētu vai atstāstītu anekdotu:

Māte un dēlens

Dēlens: (Māte kūts priekša dzirda teļu, dēlens skatās) Ej, memm, par ko tu vērsīšam ikreizes, dzirdīdama, pirkstu mutē liec un galviņu dziras spānī spied?

Māte: Tad viņš domā, ka šim pienu dod zīst.

Dēlens: Vai, cik dums vērsīts! Kad iebāž vienu pirkstu mutē un galvu iespiež spānī, tūlīt domā, kad šim pieniņu dod zīst un nemaz nezina, ka tur tik dzira vien ir! Es nu neparko tik dums nebūtu: manas galvas gan tu, memm, dziras spānī neiespiestu!

Māte: Cilvēku galvu jau, dēls, arī neviens dziras spānī nevar iespiest, tik vērsīšu un telīšu vien.

Tā ir laikmetīga satīra, kad latviešos arī pašlaik sāka mosties cilvēka apziņa un arī tie vairs neļāvās galvu, vērsīem līdzīgi, iespiest dziras spānī. Kaudzītes Reinim toreiz bija 32 gadi – viņa rakstniecības pirmie sākumi, bet tie jau rāda autora tieksmes: uz zobgalību un ironiju! Tam pašam apliecinājumu atrodam daudzos Kaudzītes Reiņa aforismos un parādību vērtējumos, tā kā arī Mērnīeku laiku pašu stiprāko elementu – humoru, ar dibinātu tiesību, varam uzskatīt kā Kaudzītes Reiņa gara radītu un pirmās komiskās situācijās ieprojektētu. Ja vēl kādam par to būtu šaubas, tad, izlasot Kaudzītes Reiņa romāna fragmentu Izjurieši, kas radies astoņdesmito gadu vidū, jau pēc Mērnīeku laikiem, tās izgaīsīs. Kaudzītes Reinis ir ģeniāls humorists, gan vairāk vai mazāk ar sarkasma un satīras piedevu.²⁵

Kaudzītes Reiņa istaba Kalna Kaibēnos

* * *

Latviešu humora literātūra nav plaša un Dieva dotu liela humora talantu maz. Mērnīeku laiki ir lielākā humora grāmata, kādu vien pazīst latviešu rakstniecībā. Te ir tik spīdošas lappuses, ka cienīgi stādāmas līdzās Servantesa Don Kichotam un Gogoļa Mirušām dvēselēm. Te bez saudzības šausta cilvēku vecvecākā vājība – dumjība. Lai redzētu un parādītu dumjību – vajaga distances. Brāļi Kaudzīši stāv ar veselu augumu pāri savam laikam, visai tai raganu kņadai, kas saceļas ar atraisīto mantkārību, visai tai sīkai patībai un uzpūtībai, kas kā ušņas sametušās brāļu draudzes tikumu miežu laukā. Lūk, Ķencis, cik tas pārāks par savu pušelnīku Pāvulu, Švauksts – kas tas par vācieti, kurš, iepazīstoties,

²³ Otrais un trešais «Mērnīeku Laiku» izdevums iznāca Cēsīs J. Ozola apgādā – V.E.

²⁴ Līgotņu Jēkaba minētais Ceturtais izdevums iznāca 1913.gadā un bija pirmais ilustrētais – V.E. – Nezinu, kāpēc autors min tieši šo izdevumu (varbūt tāpēc, ka tas viņam bija mājās?); Līgotņu Jēkaba monogrāfijas tapšanas laikā eksistēja jau arī 5., 6., 7. un 8. «Mērnīeku Laiku» izdevumi; pavisam ir bijuši šādi Kaudzīšu romāna izdevumi latviešu valodā: 1879, 1891, 1903, 1913, 1923, 1924, 1928, 1937, 1940, 1942, 1942, 1944, 1948, 1949, 1953, 1954, 1955, 1959, 1964, 1983; saīsināti izdevumi: 1930, 1936. Bez tam pastāv elektroniska publikācija <http://www.ailab.lv/Teksti/Senie/Kaudz/BKsat.htm> (kura gan ir daudzos aspektos vājāka nekā mana «Mērnīeku Laiku» elektroniskā publikācija Niveādā: AI laboratorijai nav ilustrāciju, nav komentāru, daudz drukaskļūdu, HTML formāts utt.). Interesanti, ka «Mērnīeku Laiki» Otrā pasaules kara gados iznāca trīs (!) reizes, bet pēdējos 23 gados nav izdoti ne reizes (tik liela pārtraukuma starp izdevumiem nekad agrāk nav bijis).

²⁵ «Baltijas Vēstneša» 1879.gada 21.–23. nr. sastopam Kaudzītes Reiņa asi satīrisku rakstu par tautiešiem un tautiskā laikmeta balmutēm, kas pierāda, ka Mērnīeku laiku satīra šinī virzienā Kaudzītes Reiņa. Lt.J.

nekad neaizmirst par sevi pateikt: «Ich heis hern wolgeboren Šwaukstē!» Kāds autors tos izgudrotu, ja tos neradītu laikmeta dzīve.

* * *

Mērnīeku laiku tēlotos tipos sastopam tādus, kurus latvietis sauc par pašgudriem. Tiem ir sava gudrība, un viņi pie tās paliek, kaut arī saule tam norietētu otrā debess pusē. Pat Pietuka Krustiņam nav lāga ko atbildēt, kad pabailīgais vecītis, ar kreiso roku pīpi mutē turēdams, ar labo pie runāšanas līdz strādādams, tam stāvos vārdos jautā: «Vai tu tici, ka zeme griežas, vai ne?» – un, iekam Pietuka Krustiņš tam pagūst ko atbildēt, runā pats tālāk: «Es neticu, lai dara kā kurš grib!» Tad, paņēmis degvīna pudeli, pie tās rādīdams, stāsta: «Ja nu šī pudele būtu zeme un mana māja stāvētu šai vietā, vai tad pa nakti viņai neapgrieztos durvis uz otru pusi, ja zeme grieztos?» Cik šīs pašas pašgudrības neizskan runas vīru sapulcē, kur apspriež valsts vecākā priekšlikumu par bazūnu iegādāšanu baznīcas ērgelēm. Viens no runas vīriem, biezs vecis, iesirmojošu vaigu bārdu, kas arvien sēž pieliecies, rokas starp ceļgaliem nolaidis, saka: «Ko tur nu citu, ka vajaga – vajaga. Jo ja mēs gribēsim būt lepmi pret Dievu, kāds tad varēs Dievs būt pret mums?» Uz to cits runas vīrs iebilst: «Bet mums ir jāpadomā papriekšu, vai to pavisam drīkst darīt? Jo dievvārdos stāv: ka – ar bazūnēm būs troksnis tāds, kas ies līdz pasaules galam! – tad visi miroņi atmodīsies, kapi atdarīsies un pasaule satīsies kā grāmata; tādēļ, ja liksim bazūnes baznīcā un laidīsim vaļā, vai tad viņa pavisam nesagāzīsies? Vai šī nav tik kungu gudrība, lai dabūjam taisīt atkal jaunu baznīcu?» Un galu galā, kad visi gari un līdz apnikumam izrunājušies, ka baznīcai tomēr bazūnes jāgādā, divi runas vīri liek ierakstīt savas atsevišķās domas protokolā: ja baznīcai vai arī kaut kam citam celtos caur bazūnēm kāda kaite, tad runas vīri par to atbildību neuzņemas, – paceļas vēl kāds, ar lielu uzceltu kažoka apkakli, un pasaka klasiskos vārdus, kuri no Mērnīeku laikiem staigā vēl šodien pa visu Latviju: «Kas tur ko atbildēt? Runas vīriem ir spēks rokā, un ko tie nospriež, tas paliek; vairāk nekā!»

* * *

Mērnīeku laiku humors savu augstāko mirdzumu sasniedz Ķeņča personā, īpaši viņa lūgšanā un Slātavas cietumā, disputā ar Pāvulu. Ķeņča pašgudrība, valšķība, uzpūtība, slinkums, bailes un pašapziņa te nolikti kā uz delnas. Skaidru pierādījumu nav, bet sabiedriskā gaisā izmanāms, ka bez mērnīeka kukuļošanas nekādu labvēlību no tā nevar sagaidīt. Bet kukuļošana jāizdara tā, lai nemana kaimiņi, jo viss taču galā iziet uz to, lai kaimiņam atņem un kukuļotājam piešķir vai nu tā birzi, pļavu, vai tūruma gabalu. Tāpēc Ķeņcis izbrauc uz Slātavu jau pēc pusnakts. Bet jo tuvāk nāk muižai, jo Ķeņcim paliek bailīgāki ap dūšu. Kad zirgs lēnos soļos iet caur Slātavas bērzu gatvi, Ķeņcis noņem cepuri, saglauž matus, izņem no mutes tabakas kumosu un aizsviež projām, un tad sāk Dievu lūgt. Īstenībā viņa

Matīsa Kaudzītes darbgalds; acīmredzot galvenā vieta, kur tapa «Mērnīeku Laiku» rokraksts

lūgšana ir niknākā apsūdzība par viņa pušelnīeku Pāvulu, kuru Ķeņcis ieskata par galveno konkurentu. Arī Ķeņča prasības nav tik mazas, lai gan viņš Dievam ar deminutīviem vien tās izsaka: lai mērnīeciņa cienīgs tēvs tam piešķirtu: «*dziļās ielejas pļaviņu, Zirņu kalna tūrumiņus un tās ataudziņas gar Slaustu un Smakām robežām*». – Kādas viltības Ķeņcis nesagudro, lai konkurentu Pāvulu nodabātu pie malas: «*Jo labāk būtu, ja tu, Kungs, dotu Pāvulam tādu prātu, kurš dzenas, kā sacīt jāsaka, pēc tām mantām, kuras nāk dvēselei par labu, jo tad viņš būtu daudz gudrāks, nekā skriedams, braukdams pēc šās pasaules niekiem un mērnīeciņa cienīgu tēvu dažādi pierunādams. Lai viņš domā labāk uz savu pēdējo stundiņu, jo nav vis vairs nekāds jaunais*». Visādi Ķeņcis cenšas Dievu pārliecināt, ka viņš aizlūdz par Pāvulu ne sava labuma dēļ, bet aiz nesavtīgas cilvēku mīlestības. Pāvuls pliks šai pasaulē ienācis, tādu viņu arī izvadīs, ko tad viņam tikdaudz ar pasauli plēsties? Domājot šo domu, Ķeņča sirds vēl vairāk

iesilst par Pāvulu! Kam viņš vēl dzīvo? «*Vai tagad pat jau viņš nevarētu gulēt mierīgs sila malā pavējā, un tik baltās vieglās smiltiņās? Lai, kā sacīt jāsaka, mirst vai kuru katru brīdi, – aizvedsim uz kapsētu kā brūtgānu*». Taču, savā cilvēku mīlestībā, Ķencis gatavs uz visādiem kompromisiem: Lai Pāvuls dzīvo, platības viņam diezgan. Bet vienu Dievs gan varētu darīt Ķenča labā: «*Labi būtu arī, ja tu saļauktu Pāvulam dienu skaitīšanu, tā ka viņš nezinātu, ka šodien jābrauc šurp, un ja iedomātu, tad lai iedomātu tik vien labi vēlu uz vakaru*». Ja arī tomēr tad Pāvuls brauktu vēl ar saviem kukuļiem, lai tad mērnieka cienīgs tēvs to ieliktu cietumā, un mājas atdotu otram pušelniekam, kā jau darījis ar čangaliešu vecīti.

Izrādās, ka abi kukuļotāji braukuši nevietā un nelaikā. Ir Ķenci, ir Pāvulu ieliek cietumā. Ķenci pirmo, kurš nelaimīgs pārdomā savu pārsteidzīgo soli. Bet tad iemet cietumā Pāvulu. To prieku, ko tagad sajūt Ķencis! Uzreiz viņš aizmirst savu likteni un sāk runāt: «*Lai nu tā pasaule kliez, lai kliez par Dievu, bet tikpat taisni, kā sacīt jāsaka, gan vis vēl neviens neizdarīs kā viņš, it kā tas redzams tepat pie Pāvula. Raug, kā viņš saredz blēdi un blēža ceļus! Visus tādus vajadzētu sagūstīt un likt cietumā iekšā, lai nevar vairs mērnieka cienīgā tēvu kārdināt*». Iepazinušies cietumā, abi labi saprazdami, kādas vainas dēļ tajā krituši, Ķencis tomēr apzinās pārāks par Pāvulu un sāk to nesaudzīgi biktēt: notiek tas, kam jānotiek! Vai tai gadā, kad siens apslīka, nenāca vēži malā? Čigāns Ķencim izmānījis, kā sacīt jāsaka, vienā pašā vasarā ar mainīšanu jauno ķēvi un bēro zirgu, bet vai no tā laika ir tas čigāns vairs rādījies? Arī Pāvulu Dievs nav aizmirsis no grēkiem atgriezti, Pāvuls, negribēdams Ķenča rašanos, sāk tīšam šņākt. Ķencis to strostē vēl vairāk: «*Pāvul! Pāvul! Jāņa tēv! Vai tu esi traks, vai nepilnīgs? Vai tu domā atsperties, kā sacīt jāsaka, elles stenderēs tāpat kā še, Slātavas cietuma stenderēs un turēties, kā sacīt jāsaka, lai vai ūzas plīst? Pāvul! – stulbais pušelniek! vai, kā sacīt jāsaka, aknas vien ir tavās krūtīs, ka tu tik briesmīgi šņāc? Ko tu domā darīt debesīs bez dvēseles? Kur visi dziedās, tur tu, Jāņa tēv, ar šņākšanu tālu netiksi*».

Īsti lirisks paliek Ķencis, kad tas attēlo Pāvulam, cik jauki tiem abiem būs debesīs.

«Brāl, brāl! viņu tēv! mīļo, sirdsmīļo Jāņa tēv! tur mūs, kā sacīt jāsaka, aiznesīs uz debesīm eņģeļi, zēravi ar ķerubiem kā izbalinātus audeklu bažus! Turp aizskriesim kā baltas cielaviņas, kas esam norūdīti šai grēku ceplī. Tur staigāsim abi, kā sacīt jāsaka, ar palmu svecēm rokās un ar rudzu kroņiem galvā, kā brūtes pa debesu kāzām. Tur nebūs nedz pagīru, nedz šķiršanās, nedz kaušanās, nedz citu kādu sērgu. Tur priecāsimies tādos priekos, kuriem nav gala ne vienā galā, ne otrā. Kā sacīt jāsaka, es būšu vaļā no otras sievas un satikšos ar pirmo sievu, raudādams slavas un pateicības asaras. Un tev, Pāvul, nenāks vairs nekāds tiesas vīrs, kā sacīt jāsaka, mantu uzrakstīt, kad nevarēsi aizmaksāt galvas naudas».

Un lai debesīs nebūtu nekādu šaubu, cik krietns vīrs ir Pāvuls, Ķencis uzskaita viņa krietnās īpašības. Vai Pāvuls svētdienā ar viņu, Ķenci, kādreiz kāvies? Vai Pāvuls dziedies otram braukt talkā? Kurš gan dzirnavās ir cilājis vairāk miežu maisu priekš citiem par Pāvulu? Vai Pāvuls dziedies, kad pieķerts pie malkas zagšanas, vai uzdevis kādreiz otru līdzvainīgo Ķenci? Un Ķencis tieši jautā: «*Saki, Kungs, kādu vainu tu lieci tik mīkstai sirdij, kāda tagad Pāvulam ir, ja tu negribi ņemt viņa debesīs?*» Aiz līdzcietības vien jau tas jādara. «*Mīļais Kungs, pirts siltuma vēl Pāvuls nevar izturēt, jo skrien no lāvas nost, kad salej lielāku vien, bet ko gan viņš ellē darīs?*»

Būs labi jāapdomājas, ja kāds gribēs Eiropas literatūrā kur spīdošākas humora lappuses atrast par šīm! Smieklī! Visu tīrošie, par visu sīko, seklo, mazisko pāri paceļošie smieklī! Jūras peldes darbdienas putekļos un darbdienas ķņadā nomāktai dvēselei. Kas spēj smieties, tas nevien apzinājās savas vājības, bet ir drošs, ka liktenīgos brīžos spēš tām pacelties pāri. Tamdēļ tikai iekšķīgi stipras, savos tikumiskos pamatos drošas tautas panes smieklus un pašas spēj smieties! Kā angļi, kuru Svifts, kuru Dikenss, kuru Šou paliek nemirstīgi, tamdēļ ka tie ar smieklīem per un šķīsta savas tautas dvēseli. Arī Mērnieku laikos ir tādi smieklī.

Jāatzīmē, ka Mērnieku laiki bija pirmais romāns, ko tulkoja krievu un vācu valodā. 1883.gadā to sniedza Rīgas krievu lapa «Rižskij Vestņik» un tajā pašā gadā vācu dienas laikraksts «Rigaer Tageblatt». Cik zināms, romāns bija arī citā kādā vācu tulkojumā, kas bija paredzēts iespēšanai grāmatā. Bals (1883, 14) šajā gadījumā piezīmē: «*Mērnieku laiki ir pirmais latviešu raksts, kas arī citās valodās tiek pārceļts. No sirds jāvēlas, lai šā romāna sarakstītājiem arī uzpriekšu izdotos latviešu literatūru piekopt, kā tie to līdz šim darījuši*».

* * *

Ievērojams atradums un dārgums mūsu literatūrvēsturē ir Kaudzītes Reiņa romāna fragments Izjuriēši, kura rokrakstu no rakstnieka paziņām 1927.g. bija ieguvis skolotājs un kultūras darbinieks, neaizmirstamais Rūdolfā Blaumaņa draugs Jānis Grete. Tas to bija savā laikā ievietojis iekārtotā brāļu Kaudzīšu stūrītī skolotāju mājā, kur ar manuskriptu iepazīties, to cēla gaismā literatūrvēsturnieks A. Goba (Valtera un Rapas apgādībā, Rīgā, 1928). Šis atradums nevien tamdēļ ievērojams, ka mums derīga

katra lielā rakstnieka atstātā rinda, bet arī tamdēļ, ka Izjurieši dod tagad literātūrvēsturniekam iespēju atšķirt Kaudzītes Reiņa talantu no Matīsa un apsvērt katra brāļa savādību un darbu arī Mērnīeku laikos. Pēc literātūrvēsturnieka A. Gobas sprieduma pēcvārdā, romāns sākts rakstīt tā ap 1882.gadu un, ar pārtraukumiem, autors pie tā strādājis vairāk gadu. No kādas citas rakstnieka piezīmes vērojams, ka Izjurieši rakstīti līdz 1886.gada oktobrim un tad uzreiz pārtraukti. Pat pēdējā (7.) nodaļa palikusi bez labojumiem. Kādi iemesli bijuši darba pārtraukšanai – Kaudzītes Reinis to neuzdod. Bet pārlasot romāna fragmentu, tas viegli atminams. Tajā graizītas visas viņu laiku dzīves nebūšanas, gara tumsība, muļķība, dzeršana un izlaidība pagājušā gadsimtenā otrā pusē. Ja Mērnīeku laiku spēkrata dzinējs ir lielas pārmaiņas agrārlietās, tad šie dzīve it kā apstājusies smagā atekā, purvā un izgaro trulības un tumsības posta tvaikus un liekas sastingusi grimstošā stiegnājā. Tā ir dzīve, aplāta baigu gara tumsības seju, kur nepamirdz nevienas zvaigznītes. Te nav stāsta notikumu skaļā plūduma, te ir tēlojumu virkne ar pārbagātu tipu galeriju, ar tautas savādnīkiem, ar oriģināliem, kurus spējis saskatīt un mākslinieciskā spožumā mums parādīt Kaudzītes Reinis.

Tāda romāna publicēšanai, neraugoties uz sašutumu pašu draudzē, noteikti būtu radušies šķēršļi. Vai autoram kāds to pateica, vai, kas vairāk domājams, viņš pats to saprata, jo «Balsij» cenzūras ziņā bija lielas grūtības ar viņa publicistisko rakstu iespiešanu, un tāpēc tas parstāja darbu turpināt. Var arī būt, ka autors atzina, ka viņa satiru uz studenta žūpošanu varētu vispār secināt uz studentiem, kuriem tautas gara modināšanā tik lieli nopelni, un tāpēc tas pats apstājās darbā. Tā kā Izjuriešos caurskatāmi zīmēti arī Vecpiebalgas novada amata vīri, tad iespējams, ka, negribēdams savus novadniekus satraukt, Kaudzītes Reinis negribēja romānu laist klajā un pameta to nepabeigtu. A. Goba saka Izjuriešu priekšvārdā:

«Ja jau Mērnīeku laiki sacēla lielu troksni, tad arī Izjurieši nebūtu uzņēmti aukstasinīgi. Ja tomēr tēlotās personas, īpaši amata vīri, vēl vai nu visi bija dzīvi, vai arī viņu piederīgie un pēcnācēji turpat vien Piebalgā bija. Lasītāji būtu katru stāsta personu atšifrējuši un sameklējuši prototipu, Izjurieši nav fantāzija, bet reālās dzīves bilde. Ja Kaudzītes Reinis būtu Izjuriešus laidis klajā, tad viņam pašam būtu gan no Piebalgas jābēg projām». (321. lp.).

Izjurieši ir asinsradnieki Mērnīeku laikiem, gan jau nākošā astoņdesmito gadu pakāpē. Bet tēlošanas paņēmieni, īpaši nopietnības maskā tērptais humors, ik uz soļa atgādina ir Teni, ir Oliņa tēvu, ir Pietuka Krustiņu Mērnīeku laikos. Tur ir Kalacis, kam mitošanas kaislība un kas tādu pat partneri sastapis savā sēbrī Aizberā. Nav lietišas, ko tie nebūtu apmainījušies. Viņi mainās ar nažiem, šķiltavām, pīpēm, cepurēm, cimdiem, prievītēm, kumeļiem, bišu bērniem, pat ūzām! Vienīgi šī mainīšanas kaislība tiem apstājas pie sievietēm. «*Ak vilks tavu kaklu!*» – Kalacis tad sacīja, – «*ka mācītāji izdevuši senos laikos mums, zemniekiem, tādu likumu par sievietēm, ka vajagot palikt pie tās pašas, kā sākušam, lai tur vai kāds gals esot*». Kalacis un Aizbars²⁶ ir pagasta tiesas vīri, kuru tikumus un parašas Kaudzītes Reinis labi pazina, arī pats būdams pagasta tiesnesis. Vēl trešais ir Trejukungudiena, kuram melni bakeni ap apžokļiem, viss augums kalsens un atgādina latīņu izlocītu S. Arī tam ir sava raksturīga īpašība – viņš ļoti raudulīgs. Kādreiz siena laikā tas ar Kalaci, abi divi, sākuši snaust baznīcā un pa visu sprediķa laiku zāģējuši stundīgā klanīšanā, pie tam Trejukungudiena šinī nedarbā bijis pārāks par Kalaci.

Kaudzītes Reiņa zobgaļa dāvanas Izjuriešos apliecina tas, ka visus varoņus viņš raksturo no humora puses, izceldams viņu smieklīgās savādības un ērmīgo izturēšanos gan darbā, gan krogū, gan mājas dzīvē. Viņu valoda sulīgi latviska, aizdarīta ar sakāmvārdiem un parunām, domāšanas veids, kā pie vienkāršiem cilvēkiem, ļoti konkrēts. Ar savām savādībām ir Gremoklis, kas viņā pastāvīgi tabaku aiz vaiga, ar savām savādībām Čirkstiņa Krišs²⁷, kas pazīstams pagastā kā augļotājs. Tas ierodas pagasta tiesā, lai celtu prasību pret saimnieku Turpiņu par 184 rubļiem, par ko tam parādu zīme rokās. Lieta ir tik skaidra, ka tur pavisam nevar zaudēt, bet tomēr Čirkstiņa Krišs ārkārtīgi bailīgs, sarunājoties ar skrīveru Kodi, lai tas uzņemtos prāvas vešanu. Skrīveris sirdās par tādu Čirkstiņa bailību: paša Turpiņa izrakstīta zīme par 184 rubļiem; paša Turpiņa raksts; to apliecinās visi, kas vien viņa rakstus redzējuši. Arī lasītājam, tāpat kā skrīverim, dīvaina šāda Čirkstiņa izturēšanās – līdz beidzot savādu noslēpumu

²⁶ Līgotņu Jēkabs kaut kādu iemeslu dēļ nepareizi nosauc «Izjuriešu» personāžu vārdus – V.E. – Kad viņš (1930.gadu beigās) rakstīja šo grāmatu, eksistēja tikai viens «Izjuriešu» izdevums grāmatā (1928.gadā) – tas pats, no kura skenēju tekstu es. Bet šajā izdevumā stāv: Kalācis, Aizbars utt. {L-IZJURA}. Tajā pašā laikā Līgotņu Jēkabs dod samērā precīzus citātus, kuri atšķiras no mana teksta tikai ar pieturzīmēm (tātad nav rakstījis pēc atmiņas). Varbūt viņš ir strādājis ar kādu avīzes vai žurnāla tekstu vai ar pašu manuskriptu?

²⁷ Grāmatā: Čirkstoņas Krišs – V.E. – {L-IZJURA}.

atklāj autori²⁸: Turpiņš, lauku saimnieks un tirgotājs, pavieglas dabas, iekrīt parādos tirgojoties un sāk žūpot. Viņš gan Čirkstiņa Krišam savu parādu atdevis, bet nav paguvis saņemt parādu zīmi atpakaļ, kas palikusi aizdevēja rokās, ko Turpiņš, negaidītā nāvē mirdams, vēl pagūst pateikt sievai. Čirkstiņa Krišs īstenībā taisa blēdības, piedzīdams naudu no atraitnes un bērniem – un, tikai nedrošība par to, ka visa lieta nenāk klajā, rada Čirkstiņa bailību!

Izjurieši, lai arī fragmentā, sniedz reālu ainu no mūsu lauku un studentu dzīves astoņdesmitos gados un kompozīcijā vairāk viengabalīgs nekā Mērnietu laiki. Tikai Mērnietu laiku labāko humoru var salīdzināt ar Izjuriešu humoru. Viņi dod lasītājam un kritikai nemaldīgu līdzekli spriest un vērtēt Kaudzītes Reini kā humoristu, kā nepārspētu tautas komisko raksturu veidotāju. Kā Mērnietu laiku līdzautors, kā tā mirdzoša humora kalējs, kā liels, pilnīgi savdabīgs mākslinieks – tāds paliek Kaudzītes Reinis mūsu rakstniecības vēsturē, ar nepārspējamām komiskām figūrām tiklab pilnīgi pabeigtā romānā, kā arī atstātā romāna fragmentā.

Izjuriešos, tāpat kā Mērnietu laikos, caur asarām un smiekliem rādītā aina ir smaga – ja ne juridiski, tad tikumiski tēlotie cilvēki vēl visi muižas varā – tur ir līšana un glēvulība, meli un apmelošana, bezbēdīga tumsība un kāda neapzināta pieticība ar šo smacējošo bēdu kambari, ko sauc par cilvēku dzīvi. Šinī dzīvē skatīdamies, tai ar visu augumu stāvēdams pāri, nožēlā un sāpju pielijumā pats autors tā arī pasaka: «*Nudien, paliek gan tie cilvēki, kas tur muižā ieiet, savādi. Ne tu vari ar viņu vairs sarunāt, neko sabūt – skaidri cilvēku āksti*». (Izjurieši, 21. lp.)²⁹. Smagā kļaušu laiku ēna gulst uz šo varoņu sejām un domāšanu.

Izjurieši tā arī dzirkstī aiz humora. Stāstījums tik kompakts, ka ne vārda atņemt, ne pielikt. Krogus – senlaiku latviešu īstais klubs – tad arī ir te īstā vietā, kur krēslainā sveču gaismas atblāzmā tēlojas šī tautas dzīve viņas pilnīgākā plūdumā un vizuļojošā krāsu bagātībā, kā, piem., Vilēnu Birņa stāsts par muižas piķieri Mārtiņu, kam zemnieku suns ieķēries melnajās ūzās un izrāvis divi strēmeles. Jau stāsts par kartupeļu cepšanu mežā vien ir ko vērts, bet tad meža cirtējs, pie kartupeļiem mielojoties, ierauga no muižas puses kādu nācēju taisni par viņa rudzu lauku ar 3 suņiem, ar ko tad arī sākas viss notikuma traģikomisms. Stāstītāja valoda ir tik savdabīga, izteiksmīga, atjautu un humora pilna, ka pat starp tautas teiku un pasaku stāstniekiem grūti tādu sastapt. Šī valoda no vienas puses it kā tuvu stāv Neiķenam, tikai pārspēj to ar iekšējo spēcīgo plūdumu, pareizākām formām un humoru, kura Neiķenam trūkst.

Neraugoties uz romāna nepabeigto dabu, tēlojumi arī kā tādi nezudīs vairs no mūsu rakstniecības.

5. Sabiedriska darbinieks

Savās atmiņās par brāli Reini Kaudzītes Matīss pastāsta, ka Reiņa darbība sabiedriskā laukā sākusies 1869. vai 1870. gadā un turpinājusies tepat 47 gadus, līdz krievu cara valdības gāšanai 1917. gadā. Pats ilgākais bijis Cēsu apriņķa kara klausības komisijas locekļa amats, kurā to ievēlēja, bieži vienbalsīgi, Cēsu apriņķa pagasta vecāko kopsapulce, arī tad, kad tas nebijis vairs saimnieks, kā to prasīja likums, un kad dzīvojis arī ārpus Cēsu apriņķa. Tas tomēr nekavējis Vidzemes gubernatoru Kaudzītes Reini joprojām apstiprināt šinī amatā – netieša zīme par cienību, kādu Kaudzītes Reinis ieguvis ir lauku sabiedrībā, ir pie krievu valdības ar savu pienākuma apzinību izpildīšanu.

Par saviem novērojumiem apriņķa kara klausības komisijā Kaudzītes Reinis referē laikrakstos – Baltijas Vēstnesī, bet visbiežāk Balsī. Kara klausības komisijas locekļa amatu pildot, viņos laikos viegli varēja nākt kārdināšanā ar padomu vai aizrādījumu kādu rekrūti no zemākas šķiras pacelt augstākā vai sekmēt tā atsvabināšanu no kara dienesta. Tomēr Kaudzītes Reinis, kā brālis Matīss liecina, stāvējis pāri katrām aizdomām par kukuļa ņemšanu. Pie tam gan galvenokārt Kaudzītes Reinim palīdzēja viņa godīgums un iedzimtā taisnīgā daba. Ložu ņemšanas juridisko pusi nepazīdami, dažkārt pie Kaudzītes Reiņa griezās dēļ padoma iesaucamie jaunekļi. Ar rekrūšiem, kas pie viņa nākuši iesaukšanas laikā, Kaudzītes Reinis arvien sarunājies tikai atklāti, viesnīcas koridorā, bet kas nākuši Kaibēnos un vēlāk Ogrēnu skolā, arvien tā, lai sarunas nenotiktu divatā, bet gan liecinieku klātbūtnē. Čukstēšanai vai dāvanām šādā vai tādā veidā Kaudzītes Reinis bijis sīvākais pretinieks, turpretim – kur nezināšanas dēļ padoms bijis vajadzīgs, to sniedzis labprāt, gan mutes vārdiem, gan arī ar vēstuli pa pastu.

²⁸ Kādi autori? – V.E. – To taču rakstījis Reinis Kaudzīte viens pats!

²⁹ Pēc kāda izdevuma tā var būt 21.lappuse!? – V.E. – Pat manā izdevumā šo vietu no grāmatas sākuma šķir 74 lappuses blīva teksta A4 formātā! (Skat. {[L-IZJURA](#)}) (Bet tipogrāfiskās grāmatās lappuses parasti ir daudz mazākas nekā man).

Ar saviem novērojumiem un piedzīvojumiem Cēsu apriņķa kara klausības komisijā ilgus gadus dalīdamies ar latviešu sabiedrību, Kaudzītes Reinis no atsevišķā prata pāriet uz vispārīgo, lai tautu paskubinātu uz krietnu cenšanos un savas cieņas uzturēšanu. Viņš dod datus nevien, cik rekrūšu prot lasīt un rakstīt, cik to neprot (piem., 1892.g. no Cēsu apriņķī iesaucamiem 401 rekrūša – lasīt un rakstīt neprot – 6!), bet arī par to, kā tie apģērbusies, kā tie uzvedas, jo Kaudzītes Reiņa acīs katra tautas locekļa krietna uzvešanās un gods ir visas tautas gods un katra negods un netikums – visas tautas netikums. Viņš skubina, lai sevišķi mātes un māsas raugās uz to, ka iesaucamie puīši būtu fīri un kārtīgi ģērbusies, bet redzēdams, ka rekrūši labprāt pušķo cepures, bet ne māsas, ne draudzenes nav parūpējušās par ziediem, ar rūgtumu saka: Kad māsas nepušķo bāleļiņus, tad tie pērk veikalos šādus tādus krāsotus skārda pušķus, kas ir pavisam neglīti. *«Dzenieties tad jūs, mūsu karavīru māsas, uzturēt šo tēvutēvu skaisto nozīmes ieradumu»* – (kad māsas pušķoja bāleļiņa cepuri, tam karā aizejot), izsaucas Kaudzītes Reinis, noskatīdamies, kā gaist jaukās tautas tradīcijas, kas būtu arvien glabājamās un kopjamās.

Ne tiešai, ne netiešai kukuļošanai Kaudzītes Reinis nebija pieejams, cietu kā klinti turēdams savu latvieša godīgumu. Katri mēģinājumi šinī ziņā kaut kā mīkstināt Kaudzītes Reiņa noteiktību arvien beidzās ar neizdošanos, ja ne vēl sašutumumu un īgnumu no Kaudzītes Reiņa puses. Pats būdams nedzērājs, Kaudzītes Reinis necieta arī nekādas pacienāšanas amata darišanās ar alkoholiskiem dzērieniem. Šādu Kaudzītes Reiņa noteiktību un stingrību lāga nevarēja saprast viņa pagasta sābri, kuri domāja, ka visiem pasākumiem, lai tie labi pašķirtos, ievadā arvien liekamas magaričas. Ka šinī ziņā pacienātāji no Kaudzītes Reiņa saņēmuši pārsteigumu vārda tiešā nozīmē, par to pastāsta savās atmiņās brālis Matīss. Kādu dienu Kaibēnu skolā pie Kaudzītes Reiņa ierodas rekrūšu padoma lietās kāds pazīstams pagasta jokdaris un, zirgu pie slitas piesējis, iet iekšā pie Reiņa. Uzticīgs laika parašai, ciemiņš, sēžoties pie galda, tūlīt izvelk no kabatas un nostāda galdā pudeli degvīna. Kādām vajadzībām ciemiņš to vedis – vai nav notikusi pārskatīšanās? Lūdzējs no visa mana, ka ar savu pudeles pasniegšanu pārsteidzies un panākumi būs otrādi, nekā pats cerējis, tāpēc tūlīt cenšas kļūdu izlabot: degvīnu nekādi neesot domājis vest mājas tēvam, bet šim esot tāda liksta, ka svešumā runājot drīz vien kumos ceļoties kaklā, un ārsts ieteicis, to noskalot ar glāzīti degvīna. Tāpēc arī šoreiz zāļu tiesai tas paņēmis pudeli līdz, tikai sievas nebijis mājās, tāpēc izbraucis bez mēriņa. Lai Matīss padodot šim glāzīti, jo pašlaik atkal tāds kumos spiežoties kaklā. Kaudzītes Matīss tad arī padevis glāzīti, bet pats vedējs sev ielējis un iedzēris. Kaudzītes Reinis jau nu gan sapratis, ka viss stāsts par to kumosu izdomāts, lai tikai iztiktu no sprukām, kādās pats vedējs iekļuvis ar savu ciema kukuli, bet tomēr smējies par joku un palicis pie jautra prāta. *«Ciemiņš, – nobeidz savu stāstu Kaudzītes Matīss, – kā ar pudeli kabatā nācis, tā ar to arī aizgāja, pāra mēriņus viens pats izdzēris un joprojām ar mākslīgo nopietnību rādīdams, ka nesis tikai priekš sevis».* (Atmiņas, 11, 209. lp.).

Divdesmit četrus gadus Kaudzītes Reinis izpildīja pagasta vietnieka amatu savā dzimtenes pagastā, nekad netrūkdams vietnieku sēdēs un allaž tajās izdalīdamies ar savu apsvērtību un taisnīgumu. Viņš nerunāja daudz, bet ko teica, tas bija arvien pārdomāts un lietā. Viņš zināja pagasta kopmantas vērtību un saprata to aizstāvēt, pats bez kurnēšanas pildīja pienākumus pret pagastu un prasīja to no citiem. Tamdēļ Kaudzītes Reinis tik labi pārzināja lauku sabiedriskās lietas, ka lielo laikrakstu Baltijas Vēstneša un Balss redaktori tam ilgus gadus uzticēja lauku sadzīves jautājumu apspriešanu, vienalga, vai tas bija draudzes ārsta, skolu, ceļu, nodokļu, zemes vai savstarpējās palīdzības jautājumi. Izpildīja viņš arī pagasta vecākā palīga amatu un divus gadus arī pagasta vecākā amatu, pārpūlētu nervu dēļ spiests priekšlaikus no amata tālākas pildīšanas atsacīties.

Kaudzītes Reinis apvieno savā personā liela ideālista un sapratīga praktiķa dabu. Viņš iedegas, tiklīdz iet runa par tautas modināšanu, par skolām, par grāmatām, par gara brīvību, tikumu un pienākumu, bet tāds pat mudinātājs un līdzdarītājs viņš ir, kad skubina savus tuvākā novada ļaudis uz biedrošanos, uz jauniem lietderīgiem pasākumiem, uz visādiem teicamiem jaunievedumiem. Tā divi postītāji lauku dzīvē allaž tādi, pret kuriem atsevišķs laucinieks nevarīgs: uguns posts un krusas negaiss. Kad ugunsgrēkā aiziet bojā saimniecības ēkas,

Vecpiebalgas labdarības biedrība 1887.gadā, kur aktīvi darbojās abi brāļi Kaudzītes

zemkopis jūtas pilnīgi bezspēcīgs un tam jāklaucē pie kaimiņa līdzcietības un žēlastības. Bet tas nav viegli. Ar lielu sparū Kaudzītes Reinis iet kā jauninātājs lauku dzīvē un ieteic zemkopjiem savstarpēju ugunsapdrošināšanas un krusas biedrību dibināšanu, kas pret nelielām biedru gada iemaksām nāktu palīgā uguns vai krusas posta piemeklētiem. Gan viņš atkārtoti par to raksta avīzēs (īpaši Balsī – 1882), gan par to runā pagasta sapulcēs, gan biedrību rīkotos jautājumu izskaidrošanas vakaros. Ar Kaudzītes Reiņa ierosinājumu Vecpiebalgā nodibinās 3 biedrības, kurām visām savstarpējās palīdzības raksturs: Vecpiebalgas Labdarības biedrību, Savstarpēju ugunsapdrošināšanas un krusas biedrību. Pirmā apstiprināta 1874.g., otrās – astoņdesmitos gados, pie tam Labdarības biedrība uzplauka tik kupli, ka 1887.gadā varēja uzcelt staltu namu. Sešdesmitos un septiņdesmitos gados lauku biedrību dibināšanā bija virziens dibināt vairāk ideāla rakstura biedrības, dziedāšanas un saviesīgas biedrības, bet jau septiņdesmitos gados piegriezās arī praktisku biedrību dibināšanai, un te Vecpiebalga gāja citiem novadiem priekšā.

Ja Kaudzītes Reinis silti iestājās par praktisku biedrību dibināšanu, tad viņa nolūks bija – mācīt lauciniekus savstarpēji sastrādāties un savstarpēji palīdzēt viens otram, tā darot viņus saimnieciski stiprākus un neatkarīgākus no muižas un valdības. Tās bija pirmās pašpalīdzības stundas, ko Kaudzītes Reinis te mācīja savam novadam, un ja piebaldzēni tagad tiklab organizācijas, kā pašpalīdzības ziņā var citiem novadiem noderēt par paraugu, īpaši agrākos gados, tad sava daļa nopelna pie tam arī Kaudzītes Reinim. Vairākās šīs biedrībās Kaudzītes Reinis bija vai nu priekšnieks, vai valdes loceklis, nekad nepieķūsis sēžu apmeklētājs un biedrības darba darītājs. Savstarpējās palīdzības biedrības Kaudzītes Reinis ierosina dibināt nevien Vecpiebalgā, bet arī apkārtnē. Kaudzītes Reiņa stiprā puse sabiedriskā darbā bija allaž tā, ka viņš nebija tikai teoretizētājs, pamācītājs pie rakstāma galda, bet caurcaurim praktisks dzīves cilvēks, kas zināja savu padomu vērtību tautai un kā tos realizēt. «*Nav neievērojams Reinis arī kā jaunu domu cēlējs, no kurām visplašāk piepildījās viņa domas par savstarpējām ēku apdrošināšanas biedrībām uz laukiem, kas ir vienīgi viņa panākums*», – uzmanīgi šinī virzienā liecina Kaudzītes Matīss.

«Pats viņš, kad bija šīs domas ieskaidrojis Vecpiebalgas pagasta vietnieku pulkam un tur panācis ievērību, sarakstīja statūtus, ko toreizējais students un vēlākais advokāts Stērstu Andrejs pārstrādāja pēc tiesziniskām prasībām, norakstīdams tūliņ arī krieviski. Šos statūtus valdība apstiprināja Vecpiebalgas pagastam 1880.gadā un pēc tam tie ātri izplatījās pa Vidzemi un Kurzemi un tagad sen ievesti visā Latvijā, aiztaupīdami miljoniem naudas, kas būtu maksājama peļņas biedrībās, un lieliski atvieglodami materiāla piegādāšanu, atsavinādami no svešu statūtu grūtu noteikumu atkarības, no tālu un dārgu aģentu vadāšanas, no vēstulēm, telegramām un naudas sūtāmām maksām, kā arī līdzšim no visiem zīmognodokļiem. Ierīkoja viņš kādā Vecpiebalgas pagasta apgabalā arī savstarpēju savienību pret krusas nelaimēm» (Atmiņas, II, 213. lpp.).

Reinis bija domātājs, darītājs, rakstītājs, bet mazāk runātājs. Tomēr, kad vajadzība prasīja, viņš uzstājās atklātībā arī ar runām. Viena no tādām uzglabājusies arī iespiesta (Balss, 1889, 17), ko viņš sacījis 1889.g. 26.martā, sakarā ar Vecpiebalgas labdarības biedrības 20 gadu pastāvēšanas svētkiem un Vidzemes zemnieku 50 gadu brīvīšanas atceri. Šinī runā zīmīga Kaudzītes Reinim kā sabiedriskam darbiniekam un domātājam ir tur izteiktā doma par vēstures notikumu savstarpēju sakarību un par paaudžu garīgo vērtību uzņemšanu, izkopšanu un nodošanu tālākām audzēm. «*Viena laika vajadzība audzina un ievada otra laika vajadzību*», – tā ir Kaudzītes Reiņa runas pamattēze, – viss stāv savstarpējā sakarībā, un neviens laiks, neviena paaudze nevar noslēgties ne pret savu pagātņi, ne nākotni.

«Gadījums, ka vācu prečotāji iemaldījās mūsu Daugavā, kā to vēsture stāsta, atnesa zemes iedzīvotājiem citus laikus, citas vajadzības u.t.t. Te pārmijās bijušais ar nebijušo, te citi ieskatī, citi spriedumi, cita taisnība, cita tiesība – te izauga pavisam citas laika cenšanās, brīvība pārmijās ar nebrīvību. Bet arī šim laikmetam bija tapt piepildītam: nebrīvībai bija jāatkāpjas ar visiem saviem prasījumiem un jāatdod vieta augstai brīvībai».

Prasībām, kas dus zināmā laikā, jātop piepildītām, bet tas nenozīmē, ka tās mūžīgas. Laiku virza cilvēki, darītāji, dzīves kustinātāji. Daudz no tā, kas vēstī nākotni, tagadējai audzei nesaprotams. Tas kļūst saredzams un saprotams tikai nākamām audzēm, kad zināmas laika parādības no tās šķir jau vēsturiskais atstatums. «*Tā dzimtbūšana neatkāpās un nešķīrās nebūt jau tūliņ ar brīvīšanas pasludināšanu no pašiem brīvīlaistiem ļaudīm. Viņa bija pārgājusi un iesakņojusies dzimtbūšanas nesēju asinīs, bija audzin ieaugusi tur un tāpat tai bija arī audzin jāizaug*». Runātājs izjūt, ka katrā laikmetā ir savs gars, kas paaudzes iesilda un virza tās pretim saviem mērķiem. Tā, par tautiskas atmodas laikmetu runādams, Kaudzītes Reinis liecina: «*Visi, kuri priekš 20 gadiem (1879) svētījām brīvīšanas svētkus*

līdz, būdami pieauguši cilvēki, atminamies, ka tad bija tiešām kāds sevišķs gars, kas mūs vilcin vilka uz kaut ko jaunu, uz sevis un savas latviešu tautas atzīšanu, uz savas tautas kopības, uz jaunu, jauku, cerības pilna rīta darbību». Tā katrā laikā dus savi centieni, arī sabiedriskā dzīvē, kurus atminēt un pildīt arvien centies arī Kaudzītes Reinis kā sabiedrisks darbinieks.

No visām goda parādīšanām un atklātības cildinājumiem Kaudzītes Reinis prata izvairīties sāņš. Viņam pietika ar darītā darba apziņu un tiem augļiem, ko tie atnesa tautā. Vidzemes gubernātoram Zvegincevam Strenču slimnīcas iesvētīšanas gadījumā tomēr bija dūries acīs, ka šis savādaids latviešu zemnieks, kura sabiedrisko darbu arī viņš bija mācījis cienīt, pavisam bez kādām goda zīmēm. Viņš bija stādījis to priekšā apbalvošanai un krievu valdība to bija apbalvojusi ar sudraba medaļu «Par centību».

Latviešu tauta nevarēja viņam tādas medaļas piedāvāt. Kaudzītes Reiņa darbs bija pārāk liels, lai to godalgotu ar kādu ordeni.

6. Pie ķeizara Pēterpilī

1883.g. 15.maijā notika ķeizara Aleksandra III kronēšana Maskavā. Kronēšanas svētki atbalsojās arī Latvijā, pilsētās un laukos, ar dievkalpojumu baznīcās, svinīgiem gājieniem, augļu koku dēstīšanu, izpriecās sarīkojumiem. Pēc tam jūnijā devās iedzīvotāju deputācijas uz Pēterpili, lai ķeizaru pārim izteiktu laimes vēlējumus. Tādu apvienotu deputāciju sūtīja arī Rīgas latviešu biedrības un Vidzemes lauku biedrības. Kā pārstāvji šinī deputācijā iegāja seši vīri, – no Rīgas latviešu biedrībām – Latviešu biedrības priekšnieks Krišjānis Kalniņš, virsskolotājs Grigorijs Passīts, Baltijas Vēstneša redaktors Bernhards Dīriķis, bet Vidzemes lauku biedrību pārstāvis – lauksaimnieks – Kaudzītes Reinis (tā viņš bija apzīmēts oficiālā pieteikumā), draudzes skolotājs Jānis Pelēks un atv. virsnieks Jānis Sietiņsons.

Astoņdesmitie gadi latviešu sabiedriskā dzīvē bija rosīgas darbības bagāti. Krišjāņa Valdemāra vadītai jaunlatviešu politikai bija nest augļus. Baltijā vajadzēja izbeigties vācu priekšrocībām un varai un latviešiem vajadzēja iegūt tiesības zemes pārvaldībā. No Pēterpils valdība izsūtīja īpašu revidentu – senatoru J. Manaseinu, kas 1882.–1883.gadā izdarīja šejienes apstākļu pārbaudīšanu un kura iegūtiem materiāliem vajadzēja kļūt izšķirošiem latviešu tautas turpmākā likteņa izkārtošanā. To sajuta vācu muižniecība un garīdzniecība, kas stāvēja tās aizvējā, tamdēļ ar vācu preses palīdzību tā pielika visas pūles apvainot latviešus, īpaši tās tautiskos vadoņus, kā nemierniekus un bīstamus nihilistus, lai pierādītu, ka latviešiem bailīgi dot reformas. Krievijā septiņdesmito gadu beigās pacēlusies revolucionāru kustība ar noziedzīgiem uzbrukuma aktiem pret augstākām valdības personām un liberālo ķeizaru Aleksandru II, kuru 1881.g. 1.martā nogalināja fanātiķa mesta bumba, šo naida un satrauktības jotoņu sabiedrībā tikai pavairoja. Vācu preses un Latviešu draugu biedrības izdotā laikrakstā Latviešu Avīzes ļaunprātīgie uzbrukumi gāja pat tiktāl, ka latviešus un viņu vadoņus apvainoja krieviem līdzīgā nihilistu kustībā, kuru tautiskie cīņiņi samaitānot tautu un rokot iedzīvotāju labklājību. Un īsi pirms Aleksandra III kronēšanas Latviešu Avīzes uz nesaudzīgāko nomelnoja latviešus, vārdu pa vārdam rakstīdamas:

«Tiešām mēs dzīvojam bēdīgā, pat briesmīgā laikā. Kāda ir palikusi mūsu mīļā, mierīgā Baltija?! Ikkatram, kas šo zemīti uzticīgi, skaidrā mīlestībā mīlē, asaras birtin birst un sirds vai pušu sprāgst. Kā vēl bija priekš 15 un pat 10 gadiem un kā iraid tagad pie mums? Tie pēdējie gadi, kā rādās – ir bijuši priekš baltiešu sadzīves no liela un diemžēl – no nožēlojama svāra. Un kuras tad ir tās būšanas, kas pie mums tai laikā ir pārgrozījušās? Kur tā vaina īsti ir meklējama, nāktos grūti sacīt, un varbūt arī vēl nava atnācis tas laiks, kur visi to skaidri redzēs. Varam cerēt, ka mūsu valdība un cien. senatora kungs laikam to vietu atradīs, lai tā būtu jo stipri slēpta, jo ugunsgrēki Baltijā spīd jo gaiši un flinšu šāvieni ir tālu dzirdami».

Vācu prese rakstīja tādā pat garā vai atstāstīja Latviešu Avīžu rakstus, kuros latviešus apvainoja dedzināšanā un nemieru celšanā. Tautiskas biedrībās esot *«iedabūjušies musinātāji un rīdītāji, kas gan paši saucas par tautas vadoņiem, bet īsteni ir tautas ienaidnieki. Cits gribēja dumpi celt un gumdīja ļaudis, ka valdībai vairs nepaklausīja, ka savu pretinieku ēkām uguni pielaida, ka arī vairs nebijās no slepkavu darbiem. Tā daža biedrība lauciniekos palika par tādu vietu, kur visu valsts kārtību iesāka apgāzt un latviešus sarīdīt ar visām tautām, kas ar viņiem dzīvo vienā zemē».*

Šī karagājiena nolūks acīm redzams: krievu valdību vajadzēja tā noskaņot, lai tā latviešus un viņu biedrības uzskatītu par valsts gāzējiem un nepieņemtu viņu pārstāvjus Pēterpilī. Šis nodoms vācu muižniekiem neizdevās – ar augstāku krievu valdības vīru atbalstu latviešu biedrību deputāciju pieņēma un raksturīgi – ka vienkāršais lauku saimnieks un skolotājs Kaudzītes Reinis ir viens no deputācijas sešiem dalībniekiem.

Toreizējos apstākļos latviešu deputācijas brauciens uz Pēterpili, saprotams, bija politisks akts, – cīņā ar vāciešiem, par savu nacionālo patstāvību, latvieši, dibināti, meklēja atbalstu pie krievu valdības, kuras interesēs pavisam nebija latviešus laist pārvācot. Jau Krišjānis Valdemārs sešdesmito gadu otrā pusē, kādā iesniegumā krievu valdībai par Baltijas skolu politiku, bija uzsvēris Vācijas tieksmes uz austrumiem un uz tendenci pievienot sev Baltijas apgabalus. Kulturālā, nacionālā tauta, kāda bija latvieši, taisni varēja atvairīt šīs vācu tendences, tamdēļ arī krievu valdība drīzāk atbalstīja jaunlatviešu centienus nekā tos kavēja.

Par savu braucienu uz Pēterpili Kaudzītes Reinis pastāsta:

«Bija pats skaistākais gada laiks un ļoti jaukas dienas, kad latviešu deputācija, daži 16., daži 17.jūnijā izbrauca no Rīgas, jo pēc ministrijas ziņojuma bija jānotiek 20.jūnijā Pēterpilī. Lai Dievs dod, ka labi izdodas, tā vēlējās aizbraucēji, tā palicēji – visi latvieši, šai svarīgā lietā. Drīz šķirāmie no dažiem pazīstamiem, kas nākuši pavadīt uz staciju. Drīz iesāk kaltie rati viegli, viegli tecēt pa dzelzs sliedēm. Pazīstama vieta pēc pazīstamas vietas paiet garām un paliek pakaļ. Te redzam lielā zaļā klajumā uz Daugavas pusi karavīru nogultni jeb lēģeri, ar savām teltīm, kuras kā balti gulbji nometušās šur un tur. Te pienāk vēsturīgā Iekšķile; te pārbraucam Ogrei pāri, te Pērsei; te esam jau klāt pie skaistās Kokneses, te pēdīgi pārbraucam pār Aivieksti un esam acumirkļi no Vidzemes Vitebskas daļā. Naktskrēsla, cik viņas šai laikā ir, jau pilnīgi iestājusies. Dažas stacijas paiet gandrīz nemanot, nevis tādēļ, ka tās nav, bet tādēļ, ka braucēji snauž. Gaismiņai svīstot nonākam Daugpilī, šai lielākā mūsu vidus dzelzceļa mezglā. Te sanāk pieci dzelzceļi: no Rīgas, no Pēterburgas, no Vitebskas, no Varšavas, no Možeikiem. Kādu stundu paliekam tepat stacijā, tad kāpjām atkal tais pašos vagonos, un ar braukšanu uz priekšu un atpakaļ, kā tur tai burvju pasakā, kad grib kādu aizvest ar aizsietām acīm uz nezināmu vietu un tā sajaukt pasauli, ka nezina, kur māja, topam pārvesti uz Varšavas-Pēterburgas staciju, no kurienes nu mūsu ceļš ies tālāk. Un tiešām, ar minēto braukšanu pa burvaino rīta krēslu un smilšaino Daugpils klajumu, dažam pasaule bija sajukusi un kā apgriezta, ka otrā pusē visu rādīja nekā bija un pat saules lēkšana viņu nevarēja pārliecināt. Kamēr atnāk Varšavas rīta brauciens, ar kuru jābrauc uz Pēterburgu, mums še Varšavas stacijā ir pilnīgi tik daudz laika, ka vispāri var pārskatīt pilsētu, jo Varšavas-Pēterburgas stacija stāv drusku augstāk nekā pilsēta. Visapkārt vienlīdzīgs smilšu klajums, bet pati pilsēta uz Daugavas labā krasta izskatās diezgan patīkama, un kas vietām zaļumiem apaugusi. Iekšpuse neesot tik jauka». (Balss, 1883, 29).

Augšējais stāstījums jau liecina, ka Kaudzītes Reinis aicināts ceļotājs: viņš spēj ātri redzēt, ātri apsvērt un raksturīgo paturēt atmiņā. Ja vēro, ka braucot pa dzelzceļu mūsu skatam ātri paslīd garām sveši peizāži, tad jāapbrīno Kaudzītes Reiņa spējas, un acumirkļa ainavām sastādīt viengabalīgu, intereses pilnu, ceļojuma aprakstu.

No Daugpils deputācija dodas tālāk uz Pēterpili gar Ostrovu, Pliskavu, Gačīnu. Braucot pa Ostrovas apgabalu, Kaudzītes Reinis zina pastāstīt, ka tas ir auglīgākais apgabals 450 kilometru garā ceļā starp Pēterpili un Daugpili, ka Ostrovas apgabalā aug labākie Pliskavas lini un ka uz šejieni vidzemnieki brauc iepirkties linsēklas. Par Pliskavu Kaudzītes Reinis pastāsta, ka tā vēsturīga pilsēta, kur gadījušies daudz kara kautiņu, sevišķi krieviem, bruņiniekiem un poļiem. Braucot uz Lugas pusi, ceļotājs vēro, ka ļaudis še dzīvo mazākās sādžās nekā Iekšķievijā, ka ēkas visur zemas un lubu jumtiem, ka šur tur lielākas mājas, ienācēju celtas. Zeme iedzīvotājiem sadalīta pēc šņoru sistēmas. Kur vien Kaudzītes Reinis redz iedzīvotājus valkājām senos tautiskos uzvalkus, viņš nekavējas to pieminēt. Ceļa gabalu starp Lugu un Gačīnu Kaudzītes Reinis raksturo kā ļoti mežainu. Mazāku bērzu meži mainās ar lieliem purviem. «*Meži ir auguši cieti gar pašām ceļa malām un tādēļ te braucam kā pa vienu birzi. Un kad šogad meži, auglīga laika dēļ, jo kupli, tad braukšana tur bija ļoti patīkama*». Braucot gar Gačīnu, Kaudzītes Reinis neaizmirst pastāstīt par Pulkovas observatoriju, kas paceļas uz Pulkovas kalnāja un ierīkota no 1835.–1839. gadam. Vilciens apstājas Pēterpilī Varšavas stacijā, no kurienes vēl kilometri jāmērī līdz Pēterpilij. Deputāciju pieņemšana nozīmēta 24.jūnijā, tāpēc Kaudzītes Reinim atliek pāris dienas laika, apskatīt lielo pilsētu, īsti jaukas viņš atrod Ņevas salas, kur tas vakaros izbrauc ar dažiem citiem deputācijas locekļiem. Pašu deputāciju pieņemšanu Kaudzītes Reinis attēlo:

«Noteiktā dienā (24. jūnijā) jau no pulksten 10, 11, ekipāža pēc ekipāžas brauca no dažām pusēm uz lepo Ziemas pili, Ņevas pusē. Priekšnamā iegājuši, redzam jau labu pulku priekšā, kur pazīstamie ar pazīstamiem sasveicinājās un aplūko cits citu pasniegumus, gan skaisti izstrādātas bļodas, kur sāli un maizi pasniegs majestātēm, gan dažus citus pasniegumus. Latviešiem tomēr ir savi pazīstami jau priekšā, viņu kaimiņi un likteņa biedri igauņi. Aplūkojam cits ar citiem igauņu pasniegumu, tādēļ ka tas retākais no visiem. Pasniegums ir glezna, zināmā igauņu mākslinieka Kēlera, un gleznas rāmīs ļoti mākslīgi ar griešanu izstrādāts, no kāda cita igauņa. Glezna rāda Kristu un varizēju, kas, ar savu melības pilno seju, Kristu kārdinādams jautā: Vai ir vēlēts ķeizaram meslus dot vai ne? – un rāda naudas grasi. Glezna ļoti dzīvi un karakteriski zīmēta. Kāda cita deputācija, arī ļoti mākslīgā koka izgriezumā, izstrādājusi savu pilsētas plānu,

un tatāru deputācijai bija daži izšuvumi, kuri, kā paši priecīgi stāstīja, esot pašu roku darbi. Latviešu pasniegums, kā zinām, bija skaisti izstrādāta adrese.³⁰ Pēc kāda brītiņa gājām caur kādu garāku apakšzāli un tad pa lepnām marmora trepēm, kas sarkanu vadmalu pārklātas, un virs galvām zeltītas, dažādi izraibotas velves».

No šejienes deputācijas, skaitā ap 100, no visām Krievijas pusēm, nonāk zālē, kura paredzēta deputāciju pieņemšanai. Te nu tiklab tērpu, kā pasniegumu ziņā valda lielākā dažādība. «*Tatāru un ķirģizu deputācijas savos raibos, baltos un plašos apģērbos, ar turbāniem galvā. Iekškievijas deputācijas bija lielākā daļā pilsētu galvas un mirtiesneši, kā to no viņu amata zīmēm redzēja. Bija arī daži zemo kārtu aizstāvji, savos vienkāršos tautas apģērbos*». Zāli, kas pušķota milzu lieliem, skaistiem kristāla kroņlukturēm, Kaudzītes Reinis apraksta:

«Gar malām visgarām bija zeltīti krēsli, un abos zāles galos plašas durvis. Zāles galos abpus durvīm uz slīpi paaugstinātām vietām, kas ar sarkanu vadmalu pārliktas, noliktas daudz zelta un apzeltītas sudraba bļodas un citu trauku, kas agrākiem ķeizariem pasniegtas tāpat no deputācijām kā tagad. Gar vidussieni caur stikla durvīm redzams pils ziemas dārzs ar saviem garie palmu un eļļas kokiem un citiem siltu zemju stādiem».

Latviešu deputācija bija nostādīta zāles galā. Sekojot pēc kārtas, ķeizars un ķeizariene pienāca arī pie tās, un apsveikuma vārdus ķeizaru pārim sacīja virsskolotājs G. Passīts – acīmredzot, aiz politiskiem apsvērumiem, jo tas bija pareizticīgs un prata nevainojami krieviski. Latviešu deputācija priecājās, godam pildījusi savu uzdevumu, apliecinot ar to, ka latvieši nav sliktāki par citiem Krievijas pavalstniekiem. Bet Kaudzītes Reinim šī braukšana uz Pēterpili, kā arī piedalīšanās deputācijā palika viens no atminamiem notikumiem darba un cīņu bagātā mūžā.

7. Publicists

Kaudzītes Reinis vairāk kā 30 gadu strādā latviešu publicistikā. Viņš sāk rakstīt par mūsu dzīves jautājumiem ar septiņdesmitiem gadiem un viņa ievadus sastop vēl divdesmitā gadusimteņa pirmā desmitā. Nevien lauku dzīves pamatīga pazīšana, tematikas dažādība, bet arī vēriena plašums, domas dziļums, uzskatu konsekvence un tuvā sakarība ar savu laiku padara Kaudzītes Reini par vienu no redzamākiem publicistiem mūsu preses vēsturē.

Atsaukdami uz laikmeta svarīgākām parādībām, īpaši lauku dzīvē, asu, vērtīgu prātu apdāvināts, pats ilgus gadus rosīgi darbodamies sabiedrībā, daudz ceļojis un daudz lasījis, savos spriedumos neatkarīgs, Kaudzītes Reinis manāmi ietekmē sava laika virzienu un veicina sabiedriskā sprieduma izkristalizēšanos. Nekur Kaudzītes Reinis nemētājas ar vārdiem – viņa spriedumi motīvoti, viņš runā par lietām un parādībām, kuras tas pazīst un saprot, bet kur aizspriedumi, vecu ieskatu mantojumi vai vienkārši bailes no apkārtnes neļauj citiem izteikt domas, viņš visu sauc atklātības tiesas priekšā, cenzdamies melu un aizspriedumu vietā nodibināt jaunu patiesību.

Kaudzītes Reinis galvenokārt raksta 2 laikrakstos – tautiskā Baltijas Vēstnesī, kas sāk iznākt ar 1869.gadu un aizstāj 1865.g. izbeigušās Kr. Valdemāra Pēterburgas Avīzes, un tā paša virziena Balsī, kas parādās 1878.gadā un domāta lauciniekiem. Īpaši pēdējā daudz Kaudzītes Reinis raksta par lauku dzīvi un tās pārkārtošanu. Balsis, redaktora Varaidošu Zandera vadībā, ir visnotaļ nacionāla, lietišķa avīze, kodolīgiem ievadiem, labu feļetonu, pārbaudītu informāciju – sevišķi bagātīgiem ziņojumiem no Vidzemes apvidiem, kur to arī visvairāk lasa. Balsij pieder nopelns, ka tā pieturēja stingri nacionālu līniju, pirmā laikā sīvi cīnīdamās pret vāciešu priekšrocībām Baltijā, bet deviņdesmitos gados, kad briesmas nāca no otras puses, tikpat noteikti apkaroja pārkrievošanu. Cik dzīvi Kaudzītes Reinis ar rakstiem piedalījies Balsī, uz laukiem dzīvodams, liecina tas, ka viņš gada galā dažkārt saņēmis līdzstrādnieku augstāko prēmiju.

Lauks, kurā ietveras Kaudzītes Reiņa rakstu tematika, ir ļoti plašs. Sākot ar pagastu pašvaldības, lauku ceļiem, nodokļiem un skolu lietām un beidzot ar misionēm un mācītāju celšanām, Kaudzītes Reinis ar barometra jūtīgumu atsauca uz visām, kurmet svarīgākām sava laika parādībām laukos. Daudz ceļodams un ceļojumos iepazīties ar ārvalstu apstākļiem un politisko dzīvi, viņš savureiz raksta arī par politiskiem jautājumiem, īpaši par Vācijas, taču viņa domas kodols arvien iziet uz latviešu prāta modināšanu un sprieduma briedināšanu, runājot arī par tālāk stāvošiem notikumiem un personām.

³⁰ Švaka gan tā dāvana! – V.E. – Skopuļi latvieši.

Viens no lauku dzīves svarīgākiem jautājumiem visos laikos ir – nodokļu jautājums. Kā pagasta vecākais un kā pagasta vietnieks darbodamies, Kaudzītes Reinis visos sīkumos pārzina jautājumu un dažkārt ķeras pie spalvas, lai ar saviem piedzīvojumiem un novērojumiem padalītos ar latviešu sabiedrību. Laikmets ir progresīvs, lauku dzīve attīstās, reizē ar to aug arī nodokļu nastas. Paceļas balss, ka laukstrādnieki būtu pilnīgi atsvabināmi no nodokļiem, lai tos maksātu vienīgi saimnieki. Šādas domas aizstādot, zināmās aprindās var kļūt populārs. Citādi uz to skatās Kaudzītes Reinis. Viņš iziet no principa (Balss, 1885, 38, 39), ka nodokļu maksāšana nevien uzliek nastas, bet dod arī tiesības. Vai tie, kas grib kalpus pavisam atsvabināt no nodokļiem, maz domājuši par lietas otru pusi? «*Cilvēkiem savā kopdzīvē, ņemot to no valsts, aprīnka, līdz draudzei un pagasta kopdzīvei, ir visur arī sava kopsaimniecība, kopnodokļi, un līdz tam visas koptiesības*». Šīs koptiesības, pēc autora domām, iet līdz ar nodokļiem: kas lielāku nodokli maksā, tam arī lielāka balss tiesība, kas mazāk – tam mazāk tiesības. «*Kas nemaksā nekādu nodokļu, tas pieskaitāms pie nespējniekiem un tam nav nekādas balss tiesības*». Aiz šiem apsvērumiem nav iemesla atsvabināt kalpu kārtu no nodokļiem, un tie, kas par to stāv, nevis cīnās tai par labu, bet gan kaitē. Ja kalpu kārtai atceltu viņas pagasta nodokļus, tad arī kalpu kārtas balss tiesības zustu pavisam. «*Vergam nav jāmaksā nekādi nodokļi, bet kas viņam ir? Kaila dzīvība un vairāk nekā! Tas tamdēļ, ka tam nav nekādu tiesību*». Savai domai motivējumu Kaudzītes Reinis meklē pašu latviešu dzīvē. Latviešiem ir paruna: «Es gribu vēl no sveces aizpīpot, tamdēļ maksāju galvas naudu». Un stāvēdami par savām tiesībām pagastu pašvaldībā, laucinieki viens otram jautā: «Vai tu jau galvas naudu aizmaksāji, ka drīksti no sveces pīpot?» Pašvaldības nodokļi tikai taisnīgāki sadalāmi uz laukiem – turīgākiem vairāk jāmaksā, mazturīgiem mazāk, bet no nodokļu maksas nav neviena kārta atsvabināma, «*arī skolotāji un mācītāji ne*». – «*Visi bauda vietīgus labumus, visiem vajaga nest arī viņu nastu un būt arī pagasta tiesībās par dalībniekiem*». Ar īstu latvieša cieņas apziņu, Kaudzītes Reinis pretojas kaut jēl vienas tautas kārtas pielīdzināšanai pauperiem.

Šejienes vācu prese nomelno latviešus un igauņus par nelabojamiem dzērājiem un krogus brāļiem, tamdēļ Baltijā krogi pie baznīcām, tiesas un pagastu mājām un uz lielākiem ceļiem pat laba kilometra attālumā. Latvieši un igauņi ir lieli dzērāji, tamdēļ tiem tikdaudz krogu – tas vācu preses domu gājiens. Citādi uz to skatās Kaudzītes Reinis. Visās ļaužu kārtās cilvēki savā lielākā pulkā tik vāji, – saka autors, – ka tie mūžam valdāmi un vadāmi no cita kāda, ārpus paša cilvēka stāvoša spēka jeb pavēlošas un noturošas varas, lai nedarītu nepareizības, pretlikumības un dažādu ļaunumu citiem. Bet nevien tas – cilvēki patiesi ir arī vēl tik vāji, tik stulbi, ka tie vadāmi un valdāmi arī tai ziņā, lai nedarītu ir paši sev ļauna, lai neietu samaitāšanā paši savām kājām. – Dzeršanas kaislums ir viens no visvairāk samaitājošiem un kairinājošiem ceļiem vislielākam ļaužu pulkam. Tādēļ, ja dzeršanai neliek vajadzīgo šķēršļu jeb atturošu iestādījumu priekšā, tad ļaudis bez liktas dienas turp top novesti, kā tas redzams ir pie mums. «*Ja krogu nebūtu pie baznīcām, tiesām un pagastu mājām tik tuvi, tos arī tik bieži neapmeklētu*». (Balss, 1885, 35). Kaudzītes Reiņa gala slēdziens – valdībai jāatņem muižnieku tiesība atvērt jaunus krogus, bet pastāvošie slēdzami. –

Kaudzītes Reinis savos avīžu rakstos nevien turpina jaunlatviešu tradīcijas, bet, sakarā ar laikmeta parādībām, izvērza un izcīna jaunus principiālas dabas jautājumus. Viens tāds jautājums par baznīcas dāvanu mērķi un izlietošanu latviešu luterā draudzēs, bet otrs – par latviešu attiecībām un sakariem ar šejienes vāciešiem. Balss 1881.g. 8. numurā parādās R. Vidzemnieka parakstīts ievads «Misiones draugiem Baltijā», kas sacēļ ārkārtīgu uztraukumu vācu aprindās un ir izšķirošs visai misiones lietai latviešu luterā draudzēs. Saviļņojas latviešu sabiedrība, ķeras pie spalvas asprātīgākie humoristi, kā, piem., Ādolfs Alunāns un citi. Vecā paaudze vēl tagad atceras Kaudzītes Reiņa iekustinātās lietas daudzkārtīgo atbalsi sabiedriskā dzīvē atklātās pārrunās un baznīcas darīšanās. Kaudzītes Reinis novēro parādību, ka mūsu draudzēs, kuras nevar lepoties ar bagātību, savāc, visvairs no mazturīgo grašiem, simtus un tūkstošus, kurus izlieto melnādainiem Āfrikā par labu, žīdu piegriešanai luterticībai vai trūcīgiem vācu kolonistiem Krievijā pie Volgas un Azovas jūras. Ļoti karsti šos misiones ziedojumus propagandē septiņdesmitos un astoņdesmitos gados. Tā jau 1871.gadā, rakstīdams par skolām Baltijas Vēstnesī (1871, 20), Kaudzītes Reinis uzrāda, ka iepriekšējā gadā, pēc sinodes ziņām, par Vidzemi un Kurzemi ārzemju pagāniem savākti mūsu draudzēs ziedojumi kopā līdz 3700 rubļu, bet par 12 žīdu nokristīšanu – 2100 rubļu, kamēr tajā pašā laikā Kurzemē vien 11 600 bērnu palikuši bez kādas skolas izglītības! Tiem, kuriem taču pirmiem vajadzētu, saka autors, nav ne graša atlicis! Novērojot to visu, Kaudzītes Reinis paceļ jautājumu, vai latviešu draudzēs nav vairāk tumsības un trūkuma nekā tur Āfrikā pie nēģeriem, un nezina vai Volgas vācu kolonisti nav labāk pārtikuši par latviešiem, un tāpēc vai ir at-taisnojami, ka latviešu sūri pelnītos grašus sūta kur svešumā? Par to Kaudzītes Reinis no vācu lapām, īpaši no Zeitung für Stadt und Land saņem bargus uzbrukumus un presē izeļas sīva polemika. Ar vērotāja prātu Kaudzītes Reinis redz, ka visai tai darīšanai ir daudz lietu, kas viena otrai gluži pretī runā

un, tāpēc jāšaubās, vai paši redzīgākie misioneres dāvanu draugi un prasītāji, mūsu lauku mācītāji, pazīst savu draudzes locekļu patieso stāvokli, ka aizstāv un propagandē tādus aicinājumus. Misioneres dāvanu īstie devēji, pēc Kaudzītes Reiņa ieskata, ir nabagākie ļautiņi, kuriem gan patiesi pašiem vajadzētu šo misioneres dāvanu. Turīgākie latvieši dara tāpat kā mūsu misioneres draugi mācītāji un arī šejienes vācieši: viņi gādā paši papriekšu par sevi, vai savus bērnus skolodami, vai nebaltām dienām kādu grasīti nolikdami. Dzīvodams uz laukiem, pazīdams zemnieku apstākļus, Kaudzītes Reinis tos parāda misioneres dāvanu neatlaidīgiem prasītājiem. Ja ieejam šo misioneres dāvanu devēju mitekļos, nabadzība uz nabadzību tur rēgojas mums pretim. *«Kādas mājas lietas! Veci pussalūzuši krēsli, apklāti bluķu soli, guļās pa lielākai daļai tikai salmi un veci kažoki. – Un gaisis? – Lai Dievs nedod tādas nabadzības! Tad pašu rupjie, apkvēpušie apģērbi; puskailie, neīrie bērni; no trūkumējās dzīves apmāktas sejas».* (Balss, 1881, 8). Un skatoties tālāk – kā stāv ar latviešu citu vajadzību apgādāšanu? *«Paši misioneres draugi varēs vislabāk liecināt, būdami par vietīgiem skolu pārlūkiem, cik trūkumu pilna visa latviešu skolu būšana».* Uz vienu skolotāju īsās trīs ziemās nāk 70, 80 pat 100 bērnu! Vai šādos apstākļos var bērniem dot kurmet to izglītību, ko prasa likums? Tāpat skolotāju algas? Sešdesmit līdz astoņdesmit rubļu gadā! Ja nu, piem., latviešiem pašiem tādi apstākļi, tad, jautā autors, – vai tas ceļas aiz tam, ka latvieši paši negribētu par sevi gādāt? Vai aiz viņu nolaidības un nevīžības? Tas nav šķiramams no latviešu vispārīgā grūtā stāvokļa. Latviešu pagasti labi redz, ka vajadzētu palielināt skolotāju skaitu, ka vajadzētu skolas pienācīgi apgādāt, vecāki labprāt gribētu savus bērnus ilgāki skolā sūtīt, vismaz vadīt draudzes skolai cauri, bet ko lai dara, ka rocība neatļauj? Tās visas ir neatliekamas vajadzības. Tāpat kā klājas tiem latviešu jaunekļiem, kas, lielām grūtībām cīnīdamies, aiztiek augstskolā? Lielākā daļā no tiem nedabūn no mājām gandrīz nekādas palīdzības, tiem pašiem jānopelna sava pārtika un lekciju nauda, vai dabīgi nerodas jautājums, kā palīdzēt tiem censoņiem? Kā stāv ar latviešu skolām pilsētās? Latviešu iedzīvotāju skaitu pilsētās Kaudzītes Reinis toreiz rēķina uz 80 000, bet vai ir jēl viena latviešu skola kur pilsētā – jautā autors. Un vai nu nav lielākā netaisnība, ka tur latviešiem nevien gluži jāiztiek bez savām skolām, bet tiem jāpalīdz uzturēt – ar attiecīgiem nodokļiem – vācu skolas? Tā stāv ar pašu latviešu lietām! *«Pēc vis tā»*, – jautā Kaudzītes Reinis, – *«vai tas nu ir taisni, ka no tik neapgādātas un nabadzīgas tautas, kā latvieši vēl šodien ir, prasa un ņem misioneres dāvanas?»*

Kaudzītes Reinis jau sagaida, ka viņa uzskata pretinieki tam norādīs uz putniem gaisā un puķēm laukā, kas ne vērpj, ne auž, ne sakrāj šķūņos, un tāpat iztiek! Vai latviešu misioneres dāvanu devēji nevarētu tāpat dzīvot? Autors tagad apskata pašu lutera mācītāju toreizējo materiālo stāvokli. Vai tie nevien neapdrošinājas ar pensiju vecuma dienām, bet vai arī savus bērnus un atraitnes nenodrošina īpašās biedrībās un neliek tām naudu lasīt? (Lieta zīmējas uz īpašu palīdzības kasi mācītājiem un viņu piederīgiem; kasēm vāca dāvanas latviešu draudzēs). Uz to mācītāji tam varētu atbildēt: *«Kas zvaigznes gaisos stāda, kas saulei ceļu griež, lai tas par tevi gādā, kad bēdas tevi spiež».* Gluži pareizi! – izsauca Kaudzītes Reinis. *«Bet kādēļ tad jūsu bāriņiem un atraitnēm arī ar to vien nepietiek, bet turpretim tos novēlējat vēl īpašām biedrībām?»* Varētu sacīt: Kas liedz latviešiem šinī ziņā par sevi gādāt? Bet kā lai gādā, kad latviešu ziedojumi jādod misionēm un citām ārpuses vajadzībām! Otrām kārtām – un te Kaudzītes Reiņa pārmetumi griežas pret toreizējiem mācītājiem – ļaužu pulks pats par sevi nav nekāds gādnieks, ļaužu gādnieki ir viņu vadoņi. *«Un tādi ļaužu vadoņi (latviešiem) ir bijuši un ir arī vēl tagad, kā Zeit. für Stadt und Land apgalvo, pat par dabīgiem vadoņiem saukdama, mūsu mācītāji».* Ja norāda to, ka mācītājiem nav nekāda daļa ar ļaužu materiālo dzīvi, ka viņiem jāzina tikai par ticības lietām, tad autors īstenībā šim uzskatam nerod pierādījuma. Mūsu mācītāji šinī ziņā, – saka Kaudzītes Reinis, – allaž abās pusēs klibojuši. *«Tur citu zemju ļaudīm viņi iet un labprāt palīdz materiālīgā būšanā, kā nupat Volgas vācu bada cietējiem, bet pašu draudzes locekļiem nebūt ne. Ja citiem var lasīt mīlestības dāvanas miesīgos trūkumos, kādēļ tad pašu draudzes locekļiem nē!»* (Balss, 1881, 8). Sava raksta panākumus autors dažus mēnešus vēlāk, preses polemiku noslēdzot, formulē šādi: 1) mīlestības darbus nevajaga tikai uz ārpusi strādāt, bet arī pašu mājās; 2) pašu latviešu vajadzības nav mazākas kā tiem, kuriem latvieši savas artavas ziedo; 3) ziedojumu vākšana jāiekārto tā, lai mācītāji neizdarītu zināmus morāliskus spaidus taisni uz mazturīgākiem draudzes locekļiem. Ja latvieši ziedo caurmērā misionēi ⅔ kapeikas no galvas, tad tas, salīdzinot viņu materiālo stāvokli ar lielām tautām, nav mazāk par tām, ja ne vairāk.

Pārbaudot visu šo principu cīņu, nevar liegt Kaudzītes Reinim asu, mirdzošu tērauda loģiku, asprātīgas disputanta spējas un tautas interešu patiesu aizstāvēšanu. Pie tam jāņem vērā, ka Kaudzītes Reiņa motivāciju un izteiksmes formu ik uz soļa saistīja cenzūra. Šīs cīņas rezultātā bija divi panākumi: nevien latvieši sāka mazāk ziedot viņiem tālu stāvošām vajadzībām un trūkumiem, bet – tie sāka piedomāt vairāk par pašu lietām, ieskatījās apzināti vairāk savās sadzīves nebūšanās un sāka meklēt ceļus, kā tās novērst. Tā bija ievērojama uzskatu sagatavošana par latviešu trūcīgo studentu stipendiju

vajadzību un netiešs paskubinājums dot ziedojumus šim nolūkam. Svētīgā latviešu trūcīgu studentu stipendiju lietā Kaudzītes Reinim pieder ceļveža nopelns. Vēl kas – šī polemika klaji parādīja latviešu lasītājam, cik tālu viņu draudzību mācītāji visā vairumā stāv no pašu latviešu dzīves vajadzībām un likstām, cik vienaldzīgi tiem pašu draudzes locekļi un viņu ciešanas! Šī cīņa bija tautas apziņas modināšanas un prāta noskaidrošanas darbs vārda labākā nozīmē.

Otra ne mazāk svarīga principiāla cīņa, ja nav vēl svarīgāka, ir Kaudzītes Reiņa polemika par latviešu un igauņu attiecībām ar šejienes vāciešiem, par viņu kultūras nopelniem Baltijā un viņu privilēģiju attaisnojumu. Šinī ziņā Kaudzītes Reinis uzskatāms par Kronvalda Ata un Māteru Jura publicista darbības tiešu turpinātāju. Šī polemika īsti iedegas 1881.gadā Balsī, kur Kaudzītes Reinis bija rakstījis par lauku dzīves trūkumiem un to cēloņiem, starp citu uzveldams vainu nenokārtotiem agrāraptākļiem un šejienes vāciešiem, kuri visādi kavēja plašāku pašvaldības reformu Baltijā. Vācieši pārmet latviešiem un igauņiem – nepateicību! Visu savu kultūru tie esot mantojuši no vāciešiem, esot smēlušies savas zinības vācu skolās, tomēr negribot par to godu dot saviem kultūras nesējiem. Cik šādi pārmetumi dibināti? Soli pa solim seko jautājuma analīze pašā kodolā.

Kultūra, pēc Kaudzītes Reiņa ieskata (Balsis, 1881, 52), nav kādas vienas tautas vai grupas nopelns, tā ir visas pasaules kopmantojums, kuru tautas nes tautām no viena zemes gala uz otru, no viena gadusimtena otrā. Nekad neviena tauta nevarēs pierādīt kultūru kā savu īpašumu, kā savu speciālu ieguvumu, bez citu tautu palīdzības. Kur tad tur varēs runāt par kādu pateicību – no kā un kam? Un īpaši tad nevarēs runāt par kādu pateicību, – dziļdomīgi piezīmē Kaudzītes Reinis – kad šī kultūra kādai tautai pasniegta ne ar miera, bet kara ieročiem, kā tādā gadījumā, kad kāda stiprāka, kara tehnikā vairāk izglītota tauta uzvarēja vājāku, kara mākslās mazāk izglītotu tautu. Tādā reizē šī kultūra, līdzīgi sēklai svešā zemē, iesakņojas nemanot un pati no sevis un ienesējam pie tam nav nekāda nopelna. Tā tas ir bijis ar Baltijas kultūras nesējiem. «*Viņi nenāca vis kultūru nest, bet zemes uzvarēt un tādēļ tad arī nav nekāda runa šē nepateicības, ko vācieši būtu izpelnījušies no mums, latviešiem*». (Turpat.)

Bet Kaudzītes Reinis neapmierinājas vēl ar šiem apsvērumiem un atspēkojumiem. Viņš meklē dziļāki, kā visā objektivitātē ir ar tautu kultūrām, ko tās ņem pašas un dod citām kultūrām? Kā vācieši paši dabūjuši savu kultūru, kur un kā viņi pateikušies saviem kultūras devējiem? Vācieši saņēmuši savu kultūru vispirms no romniekiem. Bet kad romnieki gribēja vācu zemes arī līdz uzvarēt un paturēt sev, kas arī bija viņu īstais nolūks, un palikt vāciešiem par kungiem, tie, to redzēdami un būdami liela un spēcīga tauta, neatdeva vis par kultūru savu tēvuzemi un brīvību, bet izdzina romniekus, paturēdami viņu kultūru, vai pareizāki – šī ienesā kultūra palika pati no sevis. Tomēr, kā to apliecina vēsture, ar to vēl nepietika.

«Vācieši uzbruka paši romnieku zemei, padarīja Romas ziedošās provinces par tuksnešiem un izpostīja uz daudz gadusimteniem tur uzplaukušo kultūru. Vai tā ir pateicība?» – *prasa Kaudzītes Reinis*. «Cik man zināms, vācieši nerunā ne pušplēsta vārdu no pateicības, kuru viņi būtu palikuši romniekiem parādā, bet turpretim daudz zinādami daudzina savu senču varmācības pret romniekiem par jo slaveniem darbiem».

Savā tālākā domu gājienā, atspēkodams vāciešu pārmetumus, Kaudzītes Reinis ar kareivisku vīrišķību pāriet pret tiem pašiem uzbrukumā, aprādot, cik maz vāciešu nolūki Baltijā saskaņojas ar kultūras nolūkiem. Ko darītu paši vācieši, ja viņi būtu te latviešu un igauņu vietā? Ko teiktu vācieši par romiešiem, ja tie līdz ar savu kultūru būtu uzvarējuši visu Vāciju un tur ietaisījušies par paliekamiem kungiem un visas zemes īpašniekiem un visu vācu tautu būtu padarījuši par dzimtļaudīm uz simtu simtu gadiem? «*Kā būtu, kad ir vēl tagad visas Vācijas augstākās valdības un goda amata vietās būtu klaji tikai romnieku rokās?*» Un nu tālāk, uzrakstīdams vai spožāko lappusi savā publicista darbā, Kaudzītes Reinis parāda ainavu, kurā vācieši var saskatīt latviešu un igauņu stāvokli Baltijā, attiecībā pret viņiem. Ar dzirkstošu sarkasmu, dibinādami uz vēstures nesatricināmiem faktiem, Kaudzītes Reinis grauj pašos pamatos šē Baltijā vāciešu privilēģēto stāvokli, kas pamatojas uz kailu varu un klaju netaisnību. Sava ugunīgā spēka un liesmojošā patriotisma ziņā šī lappuse var sacensties ar Kronvalda Ata un Jura Alunāna dedzīgākiem cīņas rakstiem par latviešu tiesībām un viņiem panesamām netaisnībām, un pelna atjaunošanu tautas atmiņā šinī vietā, pierādot, cik dedzīgs un nesaudzīgs paliek citādi arvien apsvērtais un mierīgais Kaudzītes Reinis, kad runa iet par latviešu tautas dzīvības jautājumiem. Neatkāpdamiem no romiešu salīdzinājuma ar vāciešiem, un Baltiju likdams Vācijas vietā, autors turpina:

«Kā būtu, kad romnieku valoda valdītu visās vācu tiesās un valdību būšanās, – un valdības tiesu un dažu citu iestāžu amata vīriem, no vācu puses, būtu jāparakstās romnieku valodā vestiem protokoliem un citiem rakstiem, un lai arī ne zilbes no tā nesaprastu? Kā tad būtu, kad vācu valoda pati savā zemē būtu

nicināta un nopiesta nabadzīte un valdošie romnieki to lietotu tikai tur, kur gluži bez tās nevarētu iztikt, kā ķēķos, staļļos, dievkalpošanā un citās vācu ļaužu darīšanās? Kā būtu, kad visi vācu tautas nākošie mācītāji smeltu savas mācības klaji tik romnieku valodā un, vācu draudzēs ievesti, nemācētu ne četru vārdu skaidri izrunāt pa vāciski un nu, amatos būdami, tik vēl mācītos to valodu runāt, ko runā tauta, priekš kuras iecelti par mācītājiem? Kā būtu, kad romnieki visus vācu patriotus, kas piekristu savas tautas centieniem un gādātu par savas vācu tautas patstāvību, attīstību un valodas kopšanu, kad tos visus gānītu par jaunvāciešiem un nīdētu un vai jātu, kur vien pietikdami? Kā būtu, kad vācu tautiskos skolotājus romnieku mācītāji spiestu parakstīties apakš īpašiem nosacījumiem, ka neturēs nedz savas tautas, nedz tautisko laikrakstu tendences, bet cienīs un aizstāvēs tikai romnieku tiesības un viņu pastāvēšanu Vācijā? Kā būtu, kad Meklenburgā ir vēl tagad romnieku mācītāji spiestu noturēt vācu skolotāju sapulces romnieku valodā? Kā būtu, kad romnieki skaustu un gādātu visā spēkā, lai vāciešus neievēlētu par pilsētu domniekiem un citos valdīšanas un biedrību goda amatos? – Nu, domājiet, lielie pārmetēji, kā tad būtu? Ko jūs, sūdzētāji par latviešu nepateicību, tad justu, tikai dzirdēdami vien jau šo visu no saviem tautas brāļiem tur, Vāc zemē, un par kādu pateicību jums runātu šiem tādiem savas kultūras nesējiem? Vai gan sauktu romniekus tad par vāciešu dabiskiem vadoņiem? Vai stāstītu gan pasaulei, ka bez romnieku valdīšanas tur Vāc zemē būtu tīrais posts?» (Balss, 1881, 52).

Latvieši un igauņi, saka Kaudzītes Reinis, ļoti labi saprastu, ko vācieši jutuši un kā varētu šinī ziņā just līdz savai tautai. Kāpēc vācieši to nesaprot, attiecoties uz latviešiem un igauņiem? Kādas tiesības tiem vēl runāt par savas kultūras nešanu un pretendēt uz latviešu pateicību? «*Kādas pateicības, kādas atmaksas jūs, latviešu apsūdzētāji nu vēl prasāt par to, ko latvieši un igauņi ir nesuši jums?*» – Bet – autors grib atstāt pie malas šo nesaudzīgo vēstures valodu par vāciešiem. Latvieši labprāt šo lietu nekustinās, ja vācieši paši nedaudzinaš savu kultūras nešanu un atturēsies no nedibinātiem pārmetumiem.

Tālākā cīņas rakstā Kaudzītes Reinis piegriežas pašlaicīgiem latviešu un igauņu tautas apstākļiem, iztirzājot to, vai tiem kāds iemesls būt pašlaik nemierā ar savu stāvokli un skriet pakaļ saviem īpašiem vadoņiem, ko tiem pārmet vāciešu politiķi un prese. Tādi pārmetumi līdzinās vesela pārmetumiem vājniekam, ka tas nav mierā ar to, kas tam ir, vai arī pāduša un padzēruša pārmetumiem izsalkušam un izslāpušam. Reizi kāda tauta vai ļaužu kārtā top brīva, viņa neies vairs pa vecam, bet meklēs jaunu dzīves izpausmi. Kas te gribētu vēl uzturēt veco stāvokli, tas līdzinātos tādām, kas pavasarī, kad jau sniegs nokūsis, grib braukt ar kamanām tādēļ vien, ka ziema reiz bijusi ar savu sniegu uz tā paša ceļa.

Kaudzītes Reinis aizrāda uz pašu pirmo pārmaiņu, kas cēlusies ar latviešu un igauņu brīvību – uz nodokļiem. Kamēr agrāk lielgruntnieki dzimts, kalpošanas un rentes laikos maksāja visus zemes maksājumus, tagad šīs nastas nes līdz arī latviešu un igauņu mazgruntnieki, kā, piem., desertinu nodokli, un arī citus nodokļus sadala uz pilsētniekiem un lauciniekiem. Tā tad nevar būt, saka Kaudzītes Reinis, ka visas šīs nastas un maksāšanas viena pati ļaužu kārtā vien apspriež un vada, – zīmēdams ar to uz Baltijas pašvaldības reformas vajadzību. Visiem maksājumiem un nastu nesējiem jādabūn tiesības sūtīt arī savus pārstāvjus zemes iestādēs, kas par to spriež, cik un kādā kārtā sadalāmi uz iedzīvotājiem nodokļi un nastas.

Tautiskās kustības pionieri lauku dzīvē ir skolotāji. Agrāk viņi bijuši zem baznīckungu iespaida. Septiņdesmitos un astoņdesmitos gados tie pamazām atraisās no garīdzniecības, arī skolās tās vara kļuva mazāka, kā audzinātāji, ar Kronvalda Ati sākot, tie saprot mātes valodas un nacionālisma nozīmi cilvēka personības veidošanā, tāpēc tie piegriežas paši tautiskiem centieniem, pamatojas uz tiem klases darbā un sabiedriskā laukā, kā koru vadoņi un biedrību darbinieki. Kaudzītes Reinis principā atzīst, ka baznīca, skolas un tiesas stāv ārpus politikas. Ja skolotājs jauc savā klases darbā kādus politiskus centienus, ja tas stundās iepin partijas lietas, tad tas ir sodāmi un cieti noliedzams. Turpretim, ja skolotājs pa saviem vaļas brīžiem kaut ko pūlējas un strādā tautas labā, kāpēc tas viņam būtu aizliegams? Autors novērojis, ka tie skolotāji, kuri ārpus klases strādā tautā sabiedrisku darbu, koros un biedrībās, ka tie arī klases darbā nebūt nav pēdējie. Tautas mīlestība jeb patriotisms ir viena no jaukākām un augstākām cilvēku īpašībām, un kam ir šī īpašība, tam būs allaž arī sava darba izpildīšana un citu pienākumu apziņa (Balss, 1881, 52). Latviešiem sabiedrisko darbinieku ir tik maz, īpaši uz laukiem, ka, izslēdzot skolotājus no šī darba, tas paliktu pavisam novārtā. Arī paša skolotāja morāliskai stiprināšanai nepieciešama cieša sadarbība ar tautu, citādi tas jutīsies pilnīgi vientulis, jo muižnieki, garīdznieki, pilsētas turīgākie pilsoņi stāv visi vācu pusē.

Beidzot autors uzstāda jautājumu: vai latviešu nacionālie centieni vāciešiem bīstami, un atbild uz to ar Latviešu literāriskās biedrības Kurzemes direktora mācītāja Rutkovska vārdiem, kurus tas teicis gadu iepriekš Biedrības pilnsapulcē:

«Latviešu tauta grib lasīt, latviešu tauta grib dziedāt, un ko vēl varam noprast jo gadu, jo vairāk no viņas rakstiem? Šo lietu: latvieši grib būt latvieši. Viņi negrib par citu tautu palikt, grib gan mācīties arī citas valodas, tomēr no savas pašas negrib atstāt, bet to glabāt un mīļi kopt; viņi ciena latviešu mīklas, pasakas, sakāmus vārdus, tautas dziesmas, sauc jo gadu, jo vairāk: Latvija, Latvija! Un cik jau tie pastrādājuši, ar savienotiem spēkiem pūlēdamies pa latviešu laikrakstiem, dziedāšanas svētkiem, biedrībām un kā nekā savu valodu gribēdami izkopt un izglīt! Ko nu par to sacīsim? Es saku: gods tai tautai, kas godā un mīļo savus tēvus, savu tēvzemi, tēvu valodu – tā mīļo sevi pašu. Par to nekas nekaitētu. Ikvienam būs arī sevi pašu kopt, mīlēt, pareizi un kā nākas izglīt! Puķe, kas pati sevi izglīto, ir par glītumu un košumu visam dārzam».

Noslēgumā augšējo apstiprinādams, autors apliecina, ka tiešām – latviešu nacionālo centienu mērķis – latvieši grib palikt latvieši un ņemt to, kas viņiem kā tādiem pienākas! Kāpēc latviešiem to liedz? Augstākās taisnības vārdā Kaudzītes Reinis griežas pie krievu valdības izšķirt viņiem to par labu, kas tiem piekrīt.

Kardinālā doma, ka latviešiem jāpaliek par latviešiem, vijas cauri arī daudz citiem Kaudzītes Reiņa publicistiskiem rakstiem. Tā rakstā Baltijas jautājums (Balss, 1882, 14) Kaudzītes Reinis apskata latviešu nākotni, vai nu krievu vai vācu ietekmē. Ja latviešiem un igauņiem šinī ziņā dotu izvēli, tad viņi tiektos uz krievu pusi, domā autors, jo tā tie spētu saglabāt savu tautību. Valstis var saturēt un arī sastāv no vairāk tautībām un tautība var arī nesakrist ar pavalstniecību. Pēdējā Kaudzītes Reinim, salīdzinot ar tautību, neliekas tik svarīga. Tautība, turpretim, arī iekš paša cilvēka, savienota ar viņa miesu un asinīm. Tālāk autors tautībai dod šādu izskaidrojumu: «*Tautība ir tautas daba, tautas tikumi un ierašas un par visām lietām tautas valoda!*» Tautas nāvēšana sākas ar to, ka nomāc un iznīcina viņas valodu. Šinī ziņā arī latviešiem un igauņiem briesmas draud no vāciešiem, kuri rauga ir Baltijā savu valodu ir tautību par valdošo paturēt (1882) un tā zināmas Baltijas tautas pārvācot. Tomēr – pārtautošanas politika nenes augļus, jo tā valsts atsvešina no sevis to tautu, kuru tā pārtauto. Tamdēļ arī Krievijai, raugoties no savu politisko interešu viedokļa, jāatbalsta latviešu un igauņu tautiskā ceņšanās un jādod tiesības viņu valodai, jo tas būs labākais līdzeklis pret baltiešu pārvācošanu, kas nevar nākt Krievijai par labu.

Kaudzītes Reinis te iziet no tīri reāla politiska aprēķina, ka nevar no krievu valdības prasīt, lai tā aizstāvētu latviešus un igauņus pret vāciešiem, ja tas nenāktu viņai par labu. Tālredzīgi te autors redz nākotnē, ka Krievijas valsts intereses te sakrīt ar latviešu un igauņu interesēm, un, uz to balstīdamies, ved savu neatlaidīgo nacionālo cīņu pret vāciešiem.

* * *

Visur, kur jāaizstāv latviešu gods un taisnība, Kaudzītes Reinis ir nepiekusis cīnītājs un no viņa publicista spalvas plūst kodolīgākie raksti, tāpēc ka te runā līdz viņa sirds. Manīdami latviešu tautisko biedrību nozīmi nacionālā modināšanā un prāta apgaismībā, vācieši visiem spēkiem centās nomelnot šīs biedrības par dumpības un nihilisma perēkļiem, bet pašus latviešus krievu valdības acīs padarīt par nelabojamiem nemierniekiem. Katra kaušanās krogū, katrs laupītāju uzbrukums, katra dedzināšana kādā muižā no vāciešu puses tika izpūsta kā tautiskās kustības auglis. Tā ir mēlnesība un kūdīšana politiskos nolūkos, kurai nav nekāda pamata. Ja velns, kādam pārim precoties, noplēšot pieci pāri zābaku, tad nemaz nevarot saskaitīt, cik pāru viņš tagad noplēšot, iznēsādams visādas mēlnesības un paļas, – ironizē Kaudzītes Reinis kādā rakstā Aizstāvēšanās (Balss, 1882, 51). Vai noziegumi, lielāki vai mazāki ļaunprātības gadījumi, tāpat ugunsgrēki un dedzināšanas Latvijā vien notiek un nekur citur? Esot nepareizi, pēc Kaudzītes Reiņa domām, kādu noziegumu vai ļaunprātību pierakstīt visai zināmai ļaužu kārtai vai tautai. Vēl nepareizāki tas tādēļ, ka šinīs apvainojumos nekas nav pierādīts un pat izmeklēšana nav nemaz iesākta. Vēl vairāk, vācu lapu izpūstie ziņojumi par studentu, kas Allažu pusē turējis sociālistiskas runas, par Holstu un Allažu mācītājiem, par dedzināšanām Talsu pagastā, par Rīgas pagaidu teātra aizdedzināšanu, par ļaužu musināšanu Tērbatā, par Sodu pagasta nemieriem, – ka visi šie ziņojumi izrādījušies par netaisniem un dažreiz pat par pilnīgi no gaisa grābtiem meliem. Tikpat nedibināts vācu uzbrukums tautiskām biedrībām kā nemieru un noziegumu cēlējām. Kaudzītes Reinis uzskaita rindu Vidzemes novadu, kā Trikāti, Vecpiebalgu, Vietalvu, Nītauri, Mālpili, Straupi, Dzērbeni un citus, kur visur pastāv lauku biedrības, bet pavisam nekādas noziedzības nav parādījušās. «*Tomēr gods Dievam*», – saka Kaudzītes Reinis, – «*šajās draudzēs un pilsētās no tiem tā izkliegtajiem ļaunajiem darbiem, kuru dēļ pat jau prasīta karaspēka apsargāšana, nav līdz šim nekādi piedzīvoti. Turpretī, pēc pašu pretinieku pirmajām ziņām, tādas lietas gan piedzīvotas tajos apgabalos jeb draudzēs, kur tā nosodītu latviešu biedrību un dažu tamlīdzīgu tautības pasākumu maz, vai nepavisam nav*». Vai tad lieta pavisam nav otrāda, nekā to pretinieki izkļiedz? «*Zināms, ar šo pretpierādījumu man nav nācis ne prātā, izsacīt to, ka tas jau būtu minēto biedrību sevišķs nopelns, ka tas būtu ar savām darbošanām tiktai*

paspējušas, ka varētu izpestīt ļaudis no visa ļauna, bet tik gribēju aizstāvēt lietu un pierādīt, ka visas tādas melšas, ko par mūsu biedrībām tā melš uz ļauno pusi, ir tīri meli un nekas cits».

Kaudzītes Reinis tomēr spiežas vēl dziļāki pašā problēmas kodolā. Vai maz jel ir kāds iemesls un pamats, visas kriminālpārādības un noziegumus zemē, kā to vācieši dara, gāzt uz latviešiem un igauņiem, lai gan šīs zemes apdzīvo prāva daļa cittautībnieku, to starpā arī vācieši. Kādēļ tad vispārīgos zemes ļaunumus, ja par tiem vispārīgi runā, arī vispārīgi neizdalīt uz visiem zemes iedzīvotājiem, kamēr nav pierādīts, ka viena tautība būtu sevišķi vainīga šinīs noziegumos. Tā Talsu apriņķa muižniecība pieprasījusi Kurzemes gubernatoram ielikt karaspēku visās lauku mājās, lai novērstu dedzināšanas.

«Kāda nemierība tad ir pierādīta zemnieku starpā», – *prasa Kaudzītes Reinis*, – «jeb kādus briesmu darbus tad mūsu zemnieciņi, mūsu tik mierīgie un pacietīgie zemnieciņi būtu pastrādājuši? Kamēr nu klaji nekas nav pierādīts un muižnieki domā, ka karaspēka apsargāšana mūsu zemītes iekšējā miera dēļ vajadzīga, kādēļ tad zaldāti nav jāliek arī pašās muižās, mācītāju muižās, dzirnavās, pusmuižās, mežsargu mājās, krogos un visur citur? Kur ir tie pierādījumi, ka vienīgi un it sevišķi zemnieku mājās meklējami visi zemes noziedznieki? Kā drīkst tā muižniecība sevi, savu partiju, savus zemes cilvēkus še izņemt un visu tādu kauna slogu velt uz mierīgo zemnieku kārtu? – Mūsu muižnieki apstrādā tagad savus muižu laukus gan ar kalpiem, gan ar graudniekiem, pie kuriem vajadzētu vēl pieskaitīt pašus pils iemītniekus, viņu kalpotājus, dažādus amatniekus un citus. Tā muižās, kā redzam, dzīvo milzum daudz ļaužu, kas salasīti no dažādiem zemes vējiem. Paruna saka: cik daudz kalpu, tik daudz ienaidnieku. Cik drīz te nevar rasties nedomātas aizriešanas starp pavēlētājiem jeb kungiem un klausītājiem, kuras nu dzemdē atriebšanās jūtas un darbus? Tā tad zināmie ļaunuma cēloņi allaž meklējami vispirms gan pie pašu muižu iedzīvotājiem. Vispirms muižās «ieliekami zaldāti» un nevis mierīgo zemnieciņu mājās – vispirms tur meklējami personiskas atriebšanas ļaundarbi, ja tādi tiešām būtu, un nevis tautiskā vai politiskā ziņā».

Tik dibināti un asprātīgi Kaudzītes Reinis apkaro latviešu nomelnotājus un politiskos pretiniekus ar viņu pašu līdzekļiem. Jāliecina, ka astoņdesmito gadu pirmā pusē Kaudzītes Reinis stāv politisko cīnītāju pirmā rindā, ja lieta zīmējas uz latviešu lauku dzīves apstākļiem un iedzīvotājiem. Bet tik droši un neatlaidīgi karodams pret vāciešiem, Kaudzītes Reinis nekad nepieķūst skubināt un atgādināt pašiem latviešiem, ka tautas kauns un negods ir mūsu visu kauns un negods, tamdēļ ar izturēšanos un darbiem jāpūlas panākt tas, lai nekad kāda ēna nekristu uz tautu. Ja tautas paruna gan saka, ka labāk ļaunu ciest nekā darīt, tad tomēr vēl labāki ir nedz ļaunu darīt, nedz ļaunu ciest. Tā tad arī latviešiem, pēc vislabākā dzenoties, jāatgaidījot visi ļaunumi no sevis, noslēdz autors.

Sasāpējis latviešu sabiedrībā ir jautājums par mācītāju celšanu lutera draudzēs. Būtu dabīgi, ka par savām dvēseles lietām noteikšana paliktu draudzes locekļiem. Bet lutera baznīca tajos laikos, kā to apzīmēja igauņu publicisti, nebija draudzes locekļu, bet kungu baznīca. Kungs ielika draudzei mācītāju, kas, no tā atkarīgs, pirmā kārtā kalpoja kungam, tad draudzei. Bet tiklīdz latviešos un igauņos mostas nacionāla pašapziņa, tie grib iegūt sev arī elementāro cilvēka tiesību, noteikt paši par savām dvēseles lietām. Tā starp latviešu nacionālo inteliģenci no vienas puses un vācu muižniekiem un baznīcas kungiem kā viņu kalpotājiem, no otras puses, sākās cīņa, kura ilgst gadusimtus. Ja nu latvieši nevar iegūt vienīgās tiesības sev draudzēs vēlēt mācītājus, tāpēc ka to uzturēšanā piedalās līdz muiža, tad viņi ieiet uz kompromisu, prasa vēlēšanu tiesības atstāt draudžu konventos, t.i. iestādēs, kur reprezentēti ir latviešu, ir muižnieku pārstāvji, bet pēdējie tomēr pārsvarā.

Kā publicists, tautas pašdarbības un tiesību aizstāvis, Kaudzītes Reinis cilā presē šo jautājumu, spilgti apgaismodams nacionālos apstākļus. «*Mācītāji nedrīkst savā draudzē ne vienai partijai, ne vienai ļaužu šķirai, ne tai zemākai, ne tai augstākai vairāk piekrist nekā tai otrai*», – saka Kaudzītes Reinis rakstā «Tagadējam laikam» (Baltijas Vēstnesis, 1879, 34). Ja nu mācītājs ir viens visā draudzē, tad viņam vienam ar sevi arī jāpaliek. Viņš nevar laicīgās valdīšanas lietās jaukties, viņam tā arī jādzīvo, lai viņa dēļ draudzē neceltos ķildas un nesaskaņas.

Bet vai to var pret draudzes gribu iecelts mācītājs, kas iet roku rokā ar muižniekiem un vācu politiķiem, vai pat pats ir aktīvs darbinieks šinī politikā? Aprādījis tālāk, ka Kristus ticība nepazīst nekādas ļaužu šķiras, ka tā ticības lietās neatvēr nekādas privilēģijas, ka viņa dod kalpiem un kungiem, augstiem un zemiem līdzīgu tiesu, autors uzstāda jautājumu:

«Uz kādiem pamatiem dibinādamās muižniecība pie mācītāju vēlēšanām šo tiesību viena pati sev patur un citus draudzes locekļus no tām atstumj? Vai muižniecībai, šai vienai ļaužu kārtai, ticības ziņā mācītāju vairāk vajaga nekā citiem mūsu draudzes locekļiem – mūsu zemniekiem? Nav domājams, ne pierādāms. Jo šejienes muižniecība ir daudz vairāk izglītota un prātā attīstīta nekā zemnieku kārta, un tādēļ arī šiem, kā tas pie visām tautām citur pasaulē, mācītāju vajaga nebūt tik daudz kā zemajiem». (Turpat.)

Vai zemnieki tik flegmātiski savās ticības lietās? Nebūt nē! Neatradīs nevienas draudzes, kur svētdienas dievkalpojumā nepieminēs zemnieka rūpes, gaitas, ģimenes un saimniecības lietas. Vai jābaidās no tā, ka zemnieki, mazāk mācīti būdami, ievēlēs mācītāja amatam nederīgu cilvēku? Arī tas nevar notikt, jo draudzes taču varēs vēlēt tikai augstskolu beigušus kandidātus, tos, kurus konsistorija jau pielaidusi mācītāja amatam. Kamdēļ tad neatvēlēt draudzēm ņemt no teoloģijas kandidātiem tos, kuri viņām visvairāk pa prātam?

Ja nu muižnieks, neskatoties uz visu stāvokļa nepareizību, tomēr neatteiktos no privilēģijas, iecelt latviešu draudzēm mācītājus, arī pret šo draudžu gribu, un latviešu draudžu locekļi nekādi nevarētu panākt savu tiesību ievērošanu, ko tad? Uz to Kaudzītes Reinis atbild:

«Kas aizliegs ļaudīm domāt un jautāt, kāpēc muižnieki cenšas mācītājus vieni paši tūkstošiem draudzes locekļiem vēlēt, lai tas ļaudīm arī diezin kā pretī būtu? Kas aizliegs ļaudīm domāt, kāpēc mācītāji tad padodas tādai vēlēšanai, lai gan tā pavisam pretīga šo laiku uzskatiem un ticības iestādījumiem? Kas aizliegs ļaudīm domāt, ka mācītāji te vairāk savā labā strādā nekā pēc ticības mācībām un kādēļ tos mazāk sāk cienīt?»

Savām domām par pastiprinājumu, autors, kā allaž, atsaucas uz to, ka viņš nerunā tik daudz kā teorētiķis, bet gan kā praktiskas dzīves novērotājs un pazinējs, un galā kategoriski formulē prasību, kas toreiz izteic visas latviešu sabiedrības vēlēšanos: atceļamas patrona tiesības baznīcām un skolām; mācītāju vēlēšanas tiesība izdalāma uz visiem draudzes locekļiem, bez kādas izšķirības mantas vai citādā ziņā.

Diemžēl, kā citās lietās, tā arī šoreiz, latviešu prasība palika bez atbalss tajā vietā, kas kārtoja un pārvaldīja baznīcas lietas.

Svarīgs nacionāls jautājums, tiklab viņos laikos, kad mūsu tauta cīnījās par savu nacionālo patstāvību, kā tagad, kad esam savā valstī, ir tautas valodas jautājums. Nepiekusis Kaudzītes Reinis savā publicista darbā, kur un kad gadījums prasa, runā par latviešu valodas tiesisko stāvokli, par tās nepieciešamību dzīvē. Kā skolotājam viņam nākas cīnīties par latviešu valodas tiesībām skolās. Rakstā par mācības valodu tautas skolās (Baltijas Vēstnesis 1884, 31) autors aizrāda, ka visā Eiropā, lai paceltu šo jautājumu kādā valstī paceldami, būtu brīnums, ka tur vēl kas ko spriest! Ja, piem., teiktu vāciešiem, ka viņu tautas skolās ievadama franču mācības valoda, krieviem – vācu, frančiem – krievu – tādu cilvēku, kā autors saka, vienkārši noturētu par slimu! Izejot no šīs pedagoģijas zinātnes aksiomas, Kaudzītes Reinis secina:

«Ja domātu, ka mazākām tautām, tādēļ ka tās mazākas, jāpieņem un jā māca lielāko tautu valodas kā mācības valodas, un arī latviešiem tas būtu jādara, tad lieta iznāk pavisam otrādi. Tad jau visiem citiem šejienes tautu iemītniekiem, krieviem, vāciešiem, jāpieņem latviešu valoda par mācības valodu viņu tautas skolās un nevis otrādi, jo latviešu valoda te ir lielākā jeb pirmākā». (Attiecoties uz iedzīvotāju skaitu).

Arī saimnieciskā ziņā nav nekāda attaisnojuma, latviešu tautskolās ņemt vācu mācības valodu, jo latvieši paši ir savu skolu uzturētāji. Ne valdība, ne kāda organizācija latviešiem nekāda atbalsta nedod tautskolas uzturēšanai. Kāda tiesība vācu valodas aizstāvjiem vēl runāt par mūsu tautskolām? «*Lai minētie gudrie padoma devēji*», – saka autors, – «*skatās paši uz sevis: ja sveša mācības valoda atnes tādus labumus, kā viņi apgalvo, lai tie sniedz saviem bērniem mācības skolās viņiem nesaprotamās valodās! Bet redzi, paši tomēr viņi negrib no tā nekā dzirdēt! Kādēļ tad latviešiem grib novēlēt šo ieteikto labumu – gribētu – ja vien varētu – pat to uzspiest?*» Vai tā uzskatāma kā labvēlība no šīm aprindām – lai viņi patur to sev, bet lai neaizskar latviešu elementārās, dabiskās tiesības – mācības tautskolā pasniegt mātes valodā!

Bieži Kaudzītes Reinis savos rakstos pieskaras tīri šauriem lauku dzīves jautājumiem, piem., par tirgiem, pastu, novada izstādēm, saules aptumšošanas Piebaldā (vairāk gadus Kaudzītes Reinis rūpīgi atzīmē visas meteoroloģiskās parādības savā apgabalā), par pagasta vecākiem un skrīveriem, laucinieku pārtikas biedrībām, grūto iztīkšanu, muižu maksājumiem un nastām u.t.t. Nav Vidzemes lauku dzīvē nevienas kurmet ievērojamākas parādības, kuru Kaudzītes Reinis nebūtu atklāti pārrunājis un ieteicis jautājuma šādu vai citādu atrisinājumu. Tuvu pie sirds Kaudzītes Reinim stāv latviešu lauku sēta, par kuras labklājību tas arvien nomodā. Starp citu, toreiz nenoskaidrota vēl ir zemnieku māju mantošana. Kaudzītes Reinis dod apcerējumu «Par saimnieka vārda atdošanu» (Balss, 1883, 13), kad saimniekam atdot mājas mantiniekiem, vai vēl spēka gados, vai paturēt tās līdz miršanai? Atdodot mājas spēka gados, tas kļūst atkarīgs no dēla un vedeklas, bet turēt mājas līdz miršanai – nevien dēlam jānodzīvo mūžs kalpa stāvoklī, bet tas kavē arī uzlabojumu ieviešanu saimniecībā, kad vecais saimnieks vairs

nespēj sekot dzīves progresam. Galā Kaudzītes Reinis atrod šādas 3 izejas: 1) dot dēlam tiesību saimniekot, bet virspārvaldību pār mājām patur vecais saimnieks; 2) visu māju vadību atdot dēlam, bet saimnieka vārdu paturēt sev; 3) atdot dēlam mājas uz renti. – Ar to nav teikts, ka tas jau būtu vienīgais un pareizais jautājuma atrisinājums, bet gan lieku reizi pierāda, cik uzmanīgi Kaudzītes Reinis visam sekojis mūsu dzīvē un, cik spēdams, nācis talkā ar saviem padomiem un novērojumiem.

Lai panāktu skaidrību Baltijas lietās, krievu valdība 1883.g. sūtīja uz Rīgu senātoru Nikolaju Manaseinu, kas tad vairāk kā divus gadus izdarīja apstākļu pārbaudīšanu. Agrārjautājums, ar nenokārtotām zemnieku nastām un visādiem ierobežojumiem muižniekiem par labu, te bija pats sāpīgākais. Par šejienes zemnieku lietām, – raksta Kaudzītes Reinis, – visai daudz runāts gan šejienes vācu, latviešu un igauņu laikrakstos, gan visās lielākās krievu avīzēs, bet tomēr nekādas skaidrības jeb galavārda vēl nav. Tautiskie laikraksti no šīs revīzijas sagaidīja daudz, jo revidents nebija pakļauts vāciešu iespaidam. Šīs senatora revīzijas gaidās Kaudzītes Reinis jau laikus skubina lauku sabiedrību rūpēties par vajadzīgo materiālu iesniegšanu, jo kaila sūdzēšanās, bez faktu uzrādīšanas, nekā nepalīdz. Viņš ieteic izdarīt lauksaimniecības aprēķinus un konstatēt, pēc kādas sistēmas laukus apstrādā, cik liela māju platība, cik tīrumu, pļavu u.t.t., cik ražo, cik no ražojumiem patērē pašu vajadzībām, cik atliek tirgum? Cik ienes lopkopība, cik citas nozares, cik izdod kalpu algām, cik maksā izpirkšanas naudas, kādās daļās muižai nolīdzināmi maksājumi, kādas un cik ir pagasta nastas un nodevas un cik liela būtu viņu vērtība, naudā aprēķināta. Agrākie māju kontrakti ierobežoja pircēju zemturu rīcības brīvību, piem., attiecoties uz medību tiesību, dzirnavām, rūpniecības uzņēmumiem u.t.t. Ar nolūku Kaudzītes Reinis aizrāda arī uz šiem ierobežojumiem, par ko materiāli būtu sagādājami revīzijai. (Par Baltijas zemnieku dzīves vajadzību ievērošanu nākošā senatora revīzijā, Balss, 1882, 19.)

* * *

Kaudzītes Reiņa publicistisko rakstu analīze rāda, cik dziļi un idejiski svarīgi tie bijuši savam laikam, ka viņa cilātīe principi nav novecojušies vēl līdz mūsu dienām. Bet Kaudzītes Reinis raksta nevien par latviešu lietām. Daudz ceļojis un daudz lasījis, īpaši sīki iepazīties ar apstākļiem Vācijā, Kaudzītes Reinis retumis raksta arī par ārpolitikas jautājumiem, piem., par firsta Bismarka politiku, Panamas prāvu, u.t.t., ar acīm redzamu nolūku, palīdzēt šīs politiskās parādības latviešiem izprast no viņu viedokļa un iegūt atziņas, kādas parasti ārzemju notikumu aplūkotāji nedod.

Tā Balss 1881.g. gājuma 51. numurā Kaudzītes Reinis raksta par mums tik tālu stāvošu zemi un tautu, kāda ir Japāna. Varētu domāt, kāda vajadzība autoram bijusi ķerties pie šī tik tālu stāvoša temata, kad tuvumā tik daudz sasāpējušu lietu. Bet rakstu izlasot, kļūst skaidrs sacerētāja nolūks. Viņš grib ar latviešu lasītāju runāt par dzīves ētikas jautājumiem, kurus citādā formā, vai tieši – neatļautu cenzūra. Cilvēka tikumiskā dzīve pie mums savienota ar kristīgās baznīcas jēdzienu. Tāpēc ka mūsu senči nebijuši kristīti, tie, pēc toreizējās baznīcas ieskata, bijuši pilnīgi bezvērtīgi tikumiskā ziņā. Šos ieskatus atspēkojot, Kaudzītes Reinis uzmanīgi raksta: Daži pie mums domā, ka kristītiem vienvienīgi var būt tikumi un citiem visiem nekristītiem, tā sauktiem pagāniem un neticīgiem, nav, nedz var būt tikumi, ka kristīti var būt tikai Dieva žēlastības bērni un debess mantinieki, bet nekristīti ne. (Šo apcerējumu lasot, nevilšus nāk atmiņā Mērnieku laikos dzirnavnieka Šrekhūbera tēls, kurā nenoliedzami ielikti Kaudzītes Reiņa ētiskie uzskati). Autors atstāsta ceļotāja spriedumu, ka arī nekristīgās tautās tāpat sastop tikumiski augstvērtīgas personas kā pie kristītiem. Misiones ziņas – toreiz izplatītas lētas propagandas lapiņas un grāmatales – pauda nu lauciniekiem visu briesmīgāko un ļaunāko, ko vien zināja stāstīt par «pagāniem», netieši, zināms, attiecinot visu arī uz mūsu tikumiskā ziņā tik augsti stāvošiem senčiem.

«Būtu teicama lieta, – raksta Kaudzītes Reinis, – ka mūsu ļaudīm, – īpaši ar laikrakstiem, pasniegtu zinātnieku un ceļotāju aprakstus un rakstus un spriedumus – par dažām tautām un zemēm, daudz vairāk nekā tagad. Tas ļaudīm dotu citus ieskatus no svešām tautām un atturētu no dažām tiešām smejamām «kristīto» un «eiropiešu» iedomām un aizspriedumiem, tā par sevi, kā par citiem».

Deviņdesmito gadu sākumā Vācijas valstsvīrs firsts Bismarks noiet no politiskās dzīves skatuves; viņu necieš enerģiskais, kustīgais ķeizars Vilhelms II. Notikušās politiskās pārmaiņas Vācijā plaši pārrunā prese. «Balss» šinī jautājumā sniedz Kaudzītes Reiņa rakstu «Vācijas vecais kanclers Bismarks un jaunais ķeizars Vilhelms II» (1890, 51–52), kurā autors raksturo Bismarku: «*Liels būdams savās spējās, Bismarks tad arī savus nodomus izvadīja lieliski. Tamdēļ nav ko brīnīties, ka tam radušies arī daudz pretinieku*». Bismarka nopelnus Eiropas miera nodibināšanā Kaudzītes Reinis aplūko ar lielu kritiku. Gan Bismarks to nodibinājis, bet kāds ir šis Eiropas miers?

«Tur stāv tagad gandrīz visa Eiropa allaž apbruņota uz karu, un cik briesmīgi tas viss neuzsūc cilvēces dzīves labumu, tā ka zemākas kārtas nespēj to vairs nest ne kurā ziņā ne. Vēl priekš kādiem gadiem bruņojās tikai Eiropas lielvalstis, bet tagad dara to pašu citas mazākas valstis, tā ka visa Eiropa pārvērtusies par bruņotu karalauku».

Salīdzinot Bismarku ar Prūsijas ministru Šteinu, Kaudzītes Reinis pēdējā pozitīvo, humāno, kultūru un izglītību cēlēju politiku ieskata pārāku par Bismarka. Kamēr Šteins centies pavalstniekiem dot vaļību, lai nodibinātu brīvu pilsoņu valsti, Bismarks darījis visu otrādi un «*centies pavalstniekus pavisam atstādīt no valdības lietām un valsts gājiena līdzināšanas*». Arī valsts un tautas saimniecības ziņā Bismarka laiks nepierāda nekādus sevišķus panākumus, nekādu sevišķu attīstību, turpretim gan apspiešanu ar nemitīgām muitām un nodošanām. Bismarku nevar salīdzināt arī ar tādiem valstsvīriem, kādi Amerikas Savienotās valstīs Vašingtons (1732–1799) un Benjamiņš Franklins (1706–1790), bet drīzāk gan ar Eiropas varas politikas tēvu Austrijas valsts kancleru Meternichu (1773–1859).

Savā laikā Eiropas iedzīvotāju prātus daudz nodarbināja Panamas kanāla jautājums. Kanālim piešķīra ārkārtīgu nozīmi pasaules satiksme, jo tas saīsināja milzīgo ceļa gabalu starp Atlantijas un Kluso okeānu. Šī kanāla rakšanu vadīja Parīzē nodibināta starptautiska akciju biedrība, kuras priekšgalā stāvēja inženieris Ferdinands Leseps ar saviem palīgiem. Rakšanas darbi bija savienoti ar lielām grūtībām, kaut gan strādāja ap 20 000 strādnieku; bieži notika lieli iegruvumi, mirstība starp ierēdņiem un strādniekiem sniedzās 6–7%. Kad biedrībai aprūka līdzekļu, tā ar kukuļošanu un citām blēdībām bija mēģinājusi dabūt atļauju loterijas aizņēmumam 2–3 miljonu franku apmērā. Blēdības nāca gaismā un tiklab akciju biedrības vadītāju, kā arī Francijas ministrus, kas bija iejaukti blēdībās, nodeva tiesai. Inženieri, Lesepsu ar dēlu un citus galvenākos notiesāja uz ilgāku laiku ar ieslodzīšanu cietumā, tāpat arī vainīgos Francijas valsts vīrus. Pēdīgi kanāla būves lietu paņēma savās rokās Amerikas Savienotās valstis, kas darbus veda arī galā. Sakarā ar prāvu pasaules prese nevien nosodīja vainīgos, bet iztīrāja, kādos apstākļos blēdības notikušas un ka pie tam, kā daži orgāni sprieda, netieši, būtu vainojama līdz Francijas republikāniskā iekārta. Kaudzītes Reinis garākā ievadā: «Ko mācāmies Panamas ķildās» (Balss, 1893, 15) problēmu apskata dziļāki un nāk pie citādākiem secinājumiem nekā vienkāršais laikrakstu lasītājs. Kaudzītes Reinis iziet no tā viedokļa, ir zināma tikai viena valstība, kur nav nekādu noziegumu, ļaunprātības un kļūdu – tā ir debesu valstība, bet tā arī tad nav virs zemes. Pamatjautājums tas – vai monarchistiskā, vai republikāniskā Francijā tādas blēdības izdodas vieglāk atklāt un vainīgos sodīt?

«Lai atgādinājas Parīzes asins kāzas, Ludviķa XIV un XV valdības laikus ar savu milzīgo izšķērdību, lāstu pilno piļu dzīvi, briesmīgiem Bastejas cietumiem un t.t. Tas viss tapa piedzīvots monarchijas valdības laikā. Ja astoņpadsmitā gadusimteņa beigās, kad monarchija Francijā bija gāzta, tomēr piedzīvoja arī jo šaušalu pilnus asiņu laikus, tad tie bija tikai viņu šlakstieni, sakustināti no bijušām monarchijas laiku aukām».

Otrkārt – vaicājam tad tālāk, kuras valdības laikā Francijā, monarchijas vai republikas, bija iespējams valdības noziegumus atklāt un turklāt visdrošāk un taisnāk? Tas ir tādus noziegumus, kuros noziegušies vai iepīti arī paši valstības vadītāji un daži pasaules slaveni zinību vīri, tā kā tagad tas zināms Panamas ķildu lietā? «*Nebija atļauts tādus gadījumus, – saka Kaudzītes Reinis, – nevienu dzirdamu vārdu klaji runāt, visiem vajadzēja stāvēt klusi, kā mēmiem uz šo pusi*». (Balss, 1893, 15). Treškārt, tikai Francijā pastāvošā republikāniskā valsts iekārta tad arī nodrošinājusi noziegumu pamatīgu un lietišķu izmeklēšanu.

Ja ņem vērā Baltijas tiesu iekārtu līdz krievu tiesu ieviešanai (1889), tad ļoti zīmīgs kļūst arī Kaudzītes Reiņa spriedums par tiesām vispār un Francijas tiesām sevišķi:

«Tiesa sver svarus aizsegtām acīm, kā vecie grieķi to pareizi nozīmēja ar Taisnības dievietes tēlu, kas sver svarus aizsegtām acīm. Tas ir: tiesai jāzina un jāskatās tikai uz priekšlikto lietu, likumu norādījumu un taisnību spriedumā. – Tā tas viss gan ir, bet līdzīgi stingru izmeklēšanu, līdzīgi taisnu tiesu nest par visiem, to spēj tikai tādās valstīs, kur tiesas pilnīgi svabadas rīkoties savā nodalītā valsts darbā un kur valsts pavalstnieki ir citi likumu, augstirdības un goda prāta cienītāji visās kārtās, no valsts galvas līdz vienkāršam pavalstniekam. Tagadējā Francijas republikas valdība to pierādījusi gan Panamas prāvā, izmeklējot stingri un tiesājot pašus ministrus, tautas vietniekus, slavenos tautas vīrus, tāpat kā kaut kuro. Turpretim ķēniņu valdības laiki to tā nepierāda vis. Un nevis tāpēc nepierāda, ka nebija, jeb nebūtu ko tiesāt tādu lietu, kurās iepīti valdību vīri arī, bet tāpēc, ka nemaz netika klāt tos jele pavisam izmeklēt un tiesāt».

Ja Kaudzītes Reinis tā spriež par ārzemju lietām, tad tas pierāda ir viņa patstāvīgu domu, dziļāku lietas izpratni un uzmanīgu sekošanu ārvalstu politikai. Spriezdams un runādams presē par pašu lietām, viņš nekad nepiekušot sekot vispārīgām dzīves parādībām, meklējot tām izskaidrojumu un rādot, ka, ir ārpolitikas jautājumu apcerot, laikraksts var audzināt savus lasītājus. Ka Kaudzītes Reiņa spriedumi katreiz izriet no lietas dziļākas būtības apgaismojuma, tam spilgts piemērs par militārisko Vāciju vēl pirms pasaules kara, kā viņš izsakās, rakstīdams Balsī (1890, 32) par «Tagadējo vācu ķeizara valsti». Lai cik spožs Vācijas toreizējais militarisms, ko tik spilgti reprezentē Vilhelms II, – Kaudzītes Reinis tomēr ieskats, ka tas nedod vēl liecību par Vācijas valsts iekšējo spēku:

«Lai apskata Vācijas ārējo stāvokli no kuras puses vien grib, tad jāsaka, tas tapis daudz nedrošāks un bīstamāks, nekā bija pirms zināmiem uzvaru kariem, pirms sava tagadējā valsts lieluma, pirms savienotās ķeizara valstī. Tas gan krīt pretsvārā pret Vācijas tagadējo varu un spožumu. Ja tur skatāties tikai viņas mantotā zemes lielumā, viņas slavas pilnos uzvaras karos, lielos dārgos kara pieminēšos, spožos ģenerāļu ordeņos, lielos goda vārtos un t.t., tad jāliecina gan, ka Vācija savos pēdējos pārgrozījumos ir augsti un plaši cēlusies. Bet tomēr ar šo vien nav nekas panākts, nekas iedots no tā, ko saucam par patieso cilvēku vajadzību un labklājību. Un tā tas šai ziņā ir ar Vāciju, kā to noskārstam no tagadējā Vācijas stāvokļa pazinēju spriedumiem. Tas ir: ar vācu valdības pieņemšanos ārējā lielumā un spožumā nav nebūt tā līdz pieņēmusies arī valsts un pavalstnieku iekšējā labklājība, nedz valsts nākotne drošāka tapusi citu kaimiņu valstu starpā».

Tik vispusīga un dažāda ir Kaudzītes Reiņa publicista tematika: ir agrārlietās, ir skolu, ir pašvaldības lietās, ir nacionālos jautājumos, ir ārzemju politiskos apskatos. Mēs nevaram uzrādīt mūsu presē vīra, kas astoņdesmitos un deviņdesmitos gados tik vispusīgi, dziļi un lietišķi būtu varējis spriest par iekšzemes un ārzemes jautājumiem, par daudzām speciālām nozarēm, kā to spējis Kaudzītes Reinis, iegūstot ar to paliekamu vārdu mūsu preses vēsturē kā viens no sava laika atklātības domas spilgtākiem izteicējiem un gara cīnītājiem!

8. Ceļotājs Latvijā

Kaudzītes Reinis ir dzimis ceļotājs, nevien tamdēļ, ka vajadzības skubināts, dažkārt mērojis vairāk kā 100 kilometru no Mādariem līdz Rīgai kājām, ka bija nepiekušis soļotājs biedrību un pagasta darīšanās, bet arī tamdēļ, ka ceļošana tam sagādāja dzīvē iespējami augstāko prieku. Kaudzītes Reinis kaislīgi mīlēja brīvību, un cilvēka brīvība, pēc viņa ieskata, nekur tik pilnīgi nevarēja izraisīties kā ceļojot. Kādā raksturīgā ceļojuma apskatā, Kaudzītes Reinis izsaucas: Būt brīvam Dieva pasaulē, kā putnam debess klajumā – uz to vien dzenas cilvēka prāts! – un turpat piebilst: Ja cilvēka dzīves ceļu salīdzinām ar tuksneša gājienu, kur viņam jūdžu jūdžēm ir jābrien pa smagām rūpju smiltīm un jāpanes dažādas iztvīkšanas, tad ceļošanas dienas ir līdzīgas tām tuksneša salīnām, kur ceļotājs jaukā un spirtā pavēnī atdusas un tanīs acumirkļos nejūt un nezina nekādu rūpju, nedz apspiešanas: vecās rūpes un nastas ir nobeigtas un jaunas vēl nav uzņemtas, un visi atsvabinātie locekļi, gan nesēji, gan soļotāji, gan skatītāji, gan uzmanītāji, jūt tikai patikšanu. Un tā ar ceļošanu nav tikai uz brīdi noliktas visas rūpes un spiedīgas darba nastas, bet tur daudz jaukumu un patikšanu dāvināts klāt! (Vija, I, 45. lpp.).

Kaudzītes Reiņa ceļotāja māksla izpaužas redzēt katra novada savādības, salīdzināt tās ar citām un redzēto ilgi paturēt atmiņā. Viņš spēj atšķirt, kā viena kalna puse atdalās no otras, kurš Gaujas līcis straujāks, kurš taisnāks, kura sila galotnes ietītas dūmakā un kur aiz meža paceļas kāds baznīcas tornis. Kaudzītes Reinis redz tūlīt arī lauku apstrādāšanas veidus, māju materiālu, no kura ēkas taisītas, kā katrā novadā iedzīvotāji ģērbjas un kādas viņu izloknes savādības. Vecpiebalgas novada augstākais kalns ir Brežģu kalns, kas droši vien saskatāms no Mādaru mājām. Tas ir apaudzis lazdām, alkšņiem, eglēm un veciem bērziem. Arī šo Brežģu kalnu Kaudzītes Reinis neaizmirst savos ceļojumos. Tā 1881.gada augusta pēdējās dienās, uzsākot garāku ceļojumu kājām pa Vidzemi, Kaudzītes Reinis arī uzkāpj Brežģu kalnā un pastāsta savus novērojumus un cik daudz viņš te redz! Kalna rīta pusē, tikai dažus kilometrus atstatu viņš redz Gaujas izauklētāju Alauksta ezeru un turpat tā pakājē divas saiešanas mājas. Tās abas ir reiz bijušas ļoti dzīvās brāļu draudzes kustības liecinieces. Un autors garā dzird, ka tās jau gadu desmitus mīļi apsveicinājas svētdienas rītos ar Vidzemē populāro brāļu draudzes dziesmu: Labrīt, labrīt, jūs biedriņi! Tomēr šie sveicinājumi gadu no gada kļūst klusāki, un autoram žēl, ka viņi apklusīs, varbūt, pavisam. Uz dienvidiem no Brežģu kalna Kaudzītes Reinis skata savas dzimtas draudzes Vecpiebalgas baznīcas torni. Ko viņš tur tālāk vēro – trīs četras vējenes, Don-Kichota milzu bruņinieks – kā Kaudzītes Reinis saka, jo tās esot piebaldzēnu īpašnieku pirmie augļi, ko tiem esot brīvu celt. Kas tad vēl esot brīvu

piebaldzēniem celt – ironizē autors. – Nu, visas māju ēkas, tad siena šķūņus, smēdes, kāpostu lecektes un aku apcirtumus. Tagadējam lasītājam grūti saprast, ka tā bija rūgta satīra uz toreizējiem muižnieku kontraktiem, kas visādi ierobežoja zemnieku rīcības brīvību ar viņa iepirktām lauku sētām. Dienvidos no Brežģu kalna, autors pamana Gauju, kura tek uz Lodes muižas pusi, tur savienojas vēl ar kādiem četriem ezeriem, tad laužas uz ziemeļiem, bet pie Nēķenmuižas pagriežas pavisam uz otru pusi, uz rītiem, tā ieņemdamā Brežģu kalnu savā likumā. Ziemeļpusē ceļotājs vēl redz Drustu baznīcu un Dzērbenes baznīcu, bet tālāk uz dienvidrītiem, augstumus, kas tur paceļas punu puniēm – Vējavas un Vestienas kalnu un Gaiziņu. Vēl uz vakariem autors saredz Ežu augstumu ar pareizticīgo baznīcu. – Tas ir mazs piemērs no tā, ko autors no katras vietas spēj novērot un aprakstīt.

Istenībā savus ceļojumus aprakstīt Kaudzītes Reinis sāk ar septiņdesmito gadu otro pusi. Vispirmā kārtā viņu pievelk dzimtene, tās daba un vēsturiskās vietas. Labprāt viņš ceļo kājām, tikai garākiem posmiem izlietodams dzelzceļu vai pasta ratus. 1878.g. jūlijā viņš apceļo Latvijas lielāko upi Daugavu viņas vidus daļā, savus ceļojuma iespaidus aprakstīdams tā paša gada septembrī «Baltijas Vēstnesī» (36–39 nr.). «Īsi ceļojuma piezīmējumi par Daugavas abu malu skaistākām un ievērojamākām vietām» – tā arī sākas šī dzimtenes tūrisma ceļojuma vēstījums.

Bakuža kalnā uzkāpis, ceļotājs redz, ka tas līdzīgs piramidai, «uz augšu arvien tievāks palikdams, tā ka pats kalngals necik plats nava un turklāt gluži kails, kādēļ arī visu kalna apkārtni, no pašas kalna pakājes sākot, ar visiem ciematiem, muižām, muižiņām, dažām baznīcām, birzīm, druvām un pļavām var skaidri un patiesi patīkami apskatīt». Gaiziņa kalns dienvidos traucē tālāku skatu, bet Kaudzītes Reinis atrod Bakuža kalnu skaistāku par šo.

No Bakuža kalna Kaudzītes Reinis nonāk uz Gaiziņa, bet tā birzīte neļauj tik labi pārskatīt apkārtni kā no Bakuža. Pie Gaiziņa kalna Kaudzītes Reinis šķiras no pārējiem ceļa biedriem un turpmāk soļo viens pats. Jāpiebilst, ka visbiežāk Kaudzītes Reinis ceļoja kopā ar brāli Matīsu, īpaši ārzemju braucienos. Bet Latvijā, ja atgadās, Kaudzītes Reinis ceļo arī viens. Apkārtnes daba, novērojumi un piedzīvojumi tam sniedz tikdaudz interesanta, ka šis lielais individuālists, liekas, daudz nejūt otra cilvēka trūkuma savā apkārtne. No Gaiziņa Kaudzītes Reiņa ceļš iet uz Bērzeni, kur tas vēro Bērzones muižu, baznīcu un divstāvu draudzes skolu. Kur vien ievērojamas kādas vēstures pēdas, Kaudzītes Reinis tās nepiemirst atzīmēt, kā, piem., par Bērzones baznīcas vecumu, kā arī par Ratakalnu, kādu kilometru atstatu no baznīcas, kur vecos laikos stāvējis moku rats, uz kura bruņinieki mocījuši savus vergus, īpaši tos, kas mēģinājuši bēgt. Kalna vidū vēl skatāma vieta, kur stāvējis šis šausmu laiku liecinieks. Uzzinājis šē par nevēlamo latviešu šķelšanos, ceļotājs piebilst: «Luterāņu skolas Bērzones draudzē kaujoties diezgan ar grūtumiem. Daži mazi pagasti nespējot savu skolu pienācīgi uzturēt un ar citiem pagastiem nevienojoties».

Priecādamies par katru skaistu dabas vietu, katru kalna kori, birztalu un upes līci, Kaudzītes Reinis nepiemirst piebilst, kur cilvēku nolaidības vai paviršības dēļ netīrība un neuzkoptība šos jaukumus traucē. Tā par Ļaudonas baznīcu mūsu tūrists piebilst: «Baznīca pati labi kopta tā no iekšas, kā no ārpusēs, tik vēlējams, ka tā būtu kokiem apstādīta (kur vien iespējams, Kaudzītes Reinis cildina koku un dārzu košumu ap skolām un lauku sētām), kuri viņu aizsargātu no nepatīkamam ikdienišķībām. «Derētu baznīcai arī sētu aptaisīt, lai tā no riebīgiem cūku kustoņiem būtu apsargāta, kurus gana uz šādiem laukumiem, kā toreiz bija redzams». Vērodams pie Ļaudonas draudzes skolas citu ainu, Kaudzītes Reinis nekavējas atzīmēt, ka ap draudzes skolu rūpīgi koptais skolas dārzs «krīt svešniekam patīkami acīs». Arī agrāk ap skolu bijis tukšs un kails, bet kokus sadēstījis un dārzu iekojis rūpīgais draudzes skolas skolotājs.

No Ļaudonas Kaudzītes Reinis atnāk Sāvienā, kur saskaras jau ar latgaļiem, ko arī pastāsta sava ceļojuma aprakstos, kā pēdējie atšķiras no vidzemniekiem, tiklab – dzīves iekārtas, kā apģērba un valodas ziņā. Krustpils stacijā izkāpis, Kaudzītes Reinis apskata Krustpils miestu un Jēkabpili. Krustpilī ceļotājs atzīmē iedzīvotāju lielo bērnu bagātību. «Tur neredzēju nevienu durvju priekšas, kur nebūtu nūdzējuši kādi 3, 4 un vairāk bērnu, cits par citu mazāks, skraidīdami un kliegdami, pa ielas malām, kā odi pavasara saulītē». Arī nabadzība te drausmīga – vēl lielāka netīrība. No Stukmaņiem Kaudzītes Reinis iet kājām gar Daugavu līdz Staburagam un Koknesei, jo tam jau agrāk sacīts, ka šis ceļa gabals dabas skaistuma ziņā pats vērtīgākais. Teiktais arī ceļojumā attaisnojas.

«Patiesi! Varenība te ik uz soļa redzama, kur Daugava gadusimteniem, jeb, nebūs gan daudz sacīts, gadu tūkstošiem te tecēdama un sev ceļu raudama, pastrādājusi un tā caur skaidru kaļķu klinti izgrauziesies. Abās pusēs krasti šē stāvi kā mūris un lielāko daļu būs līdz 4 asis augsti. Visgarām šē klints no biežākām un plānākām kaļķakmens kārtām salikušies un pārpārim lūzdamie klints gabali krastu apakšās tā sakrājušies, ka gar ūdens malu nemaz nav iespējams uz priekšu tapt».

Atzīmējis vēsturisko Andreja klinti, pret Sēlpili, autors piemin seno sēļu pili un Sēlpils baznīcu, kur darbojies Vecais Stenders. Sēlpils (Kaudzītes Reinis raksta Sērpils) apgabals tūristam liekas ļoti sērīgs līdz pašai Vīganta muižai, tikai ar «*plānu zemes kārtiņu uz kaļķu pamata, sīkiem paeglīšiem vien pieaudzis*». Nonācis pie teiksmainā Staburaga, Kaudzītes Reinis to apraksta:

«Tas jaukākais skats pie Staburaga manim izlikās, skaisti zaļām sūnām apaugusi Staburaga galva, no kuras tūkstošām pārļotas pilītes, no šūniņas uz šūniņu krizdamas, nemitoši lejā rit. Šās pilītes pret zaļo šūniņu ļoti baltas un caurspīdīgas un tāpēc dod ļoti daļu izskatu».

No Staburaga Kaudzītes Reinis dodas uz Seci, kur novēro skolas un salīdzina Kurzemes pagasta skolas ar Vidzemes draudzes skolām, īpaši patēlodams to izcelšanos, programmu, skolas laika iekārtu un nozīmi izglītības ziņā. Arī tiesu iekārtas ziņā autors uzrāda dažādību starp Vidzemi un Kurzemi. Par Seces novada iedzīvotājiem Kaudzītes Reinis pastāsta, ka tie mīlot daudz prāvoties. Cēlonis – kā kroņa ļaudīm seciešiem paliekot vairāk brīvas naudas, ko tie patērējot prāvās. «*Kamēr dzimtkungu ļaudīm muižas maksāšanai esot visa govs jāpārdod, tikmēr secieši sedzot visus maksājumus ar govs ādu vien un tāpēc tiem paliekot naudas pāri, ko ķildās iepirkties*». Bet turpat autors cenšas zemniekus aizstāvēt: esot aplami tādas sliktas parašas pie zemniekiem vien meklēt, jo visas citas šejienes ļaužu kārtas mantas ziņā daudz bagātākas. Ja nu netikumi pieņemas ar bagātību, kāpēc tad šīs kārtas nedaudzināt, bet tikai zemniekus?

Apraksta ziņā viens no Kaudzītes Reiņa noslēgtākiem un rūpīgi veidotiem ir 1881. gadā sniegtais «Labības mēneša pēdējās dienās» (Balss, 1882, 34–36), kur viņš kājām apceļo Dzērbeni, Raunu, Baiškalnu, Startesmuižu, Mūrmuižu, Kangarus. Kā allaž, tā arī še aprakstot vietas un cilvēkus, Kaudzītes Reinim pasprūk reizēm tīri individuālas sajūtas un noskaņojums. Tā Mūrmuižas laukus Kaudzītes Reinis redz ierobežotus bērzu birzīm, arī pati muiža tam liekas patīkama, klusa, vientulīga. Šī pēdējā īsti sajūsmīna Kaudzītes Reini, jo viņš, dzīvodams ar savām domām, pastāvīgi mīl vientulību. «*Jā, klusums un vientulība, – iesaucas tūrists, – vislabāk dzīvoju ar jums kopā!*» Un autors fantazē, ko viņš darītu, ja tas varētu muižu nopirkt, vai to mantotu? Tad laikam precētos (Autoram toreiz pāri par 42 gadi).

«Ā! ā! ko tad līdzētu muižas iemantošana? Tad jau būtu tūdaļ pirmā acumirkļī Mūrmuižā divi muižnieki. Un nezin, kurš vēl tas īstais muižnieks būtu? Un tai ziņā iepirkties, ka nevari no kādas lietas vaļā tikt, kad gribi, kad jāsaliek kopā savas tiesības un brīvība uz visu mūžu ar cita kāda tiesībām un brīvībām, kur skaidri nezini, cik un kādas tās ir, nē, draugs, tas lāga neiet! Iešu labāk viens pats savu ceļu».³¹ (Vija, I, 143. lp.).

Kad Kaugurmuižas dzimtkungs aizrāda, ka viņa zemnieki sev ceļ glītas dzīvojamās ēkas, Kaudzītes Reinis piebilst: «*Ir arī jāpriecājas, jo zemnieciņi ir pasaulē vieni no tiem, kas visvairāk strādā un tomēr paši ar vismazāk iztiek*». Cauri Valmierai Kaudzītes Reinis dodas uz Kokmuižu un Zilo kalnu. To mūsu ceļotājs vairāk iemeslu dēļ uzskata par Vidzemes svarīgāko kalnu. «*Minētais kalns izšķiras jau dabiskā ziņā no citiem ievērojamiem Vidzemes kalniem, jo viņš ir viens pats par sevi līdzēnā vietā un pa lielākai daļai purvu vidū, un zili tvaiki to allaž apņem. Jo ievērojams tas arī sava vecā svētuma un veco atmiņu dēļ*». Pats kalna virsgals līdzens un apaļš, apdēstīts puķēm. Vai tur nebūs bijusi senču upura vieta un vai zaļais celiņš augšup nebūs bijis viņu laiku ceremoniju ceļš, pa kuru staigāja svētnieki ap svēto altāri, bet ļaudis piekalnītē ar bijāšanu un drebēšanu raudzījās upura liesmās? Kalna klajumā ceļotājs uziet cilvēku kaulu atliekas. Vai tie lībiešu, igauņu, vai latviešu kauli? Un kā jautājumam meklēdams atbildi, Kaudzītes Reinis noplūc turpat liepas un ozola lapu un izsaucas:

«Cik savādi tas ir, ka šie latviešiem mīļi un jaunībai nozīmīgi koki, liepas un ozoli, aug te uz Zilā kalna tik laipni kopā! Jā, der gan Zilo kalnu redzēt savā vietā! Viņš ir un paliek viens no ievērojamākiem Vidzemes kalniem. Munameģis un Gaiziņš ir sava augstuma un apkārtnes dēļ pārāki, bet sava veida jaukuma un seno atmiņu dēļ Zilais kalns pārāks par visiem!»

Pie Matīšiem Kaudzītes Reinis redz, ka ceļa stabam nosistas rokas. Vai tas tikai tamdēļ nav noticis, ka uzraksti bijuši latviešu valodā: Uz Cēsīm! Uz Valmieru! «*Ak, jūs, Ādama grēka mantinieki*», sapiktots uz vainīgiem, izsaucas tūrists. «*Ikkatrs ceļinieks te var vēlēties, kaut jūs maldītos 40 dienas un naktis no vietas, tad jūs zinātu postīt tādas derīgas ietaises!*» Piedalījies skolotāju konferencē

³¹ Klasiska attaisnošanās, kas maskē patiesos cēloņus – V.E.

Burtniekos, Kaudzītes Reinis ceļo tālāk gar Burtnieku ezeru, Burtnieku un Bauņu muižu uz Salacu, Te ievērojamākā vieta – Skaņais kalns.

Skaņais kalns no tam savu vārdu dabūjis, ka brīnum atbalso katru skaņu, katru vārdu savā tuvumā. Tas notiek tik skaidri, ka pat s skaņa vārdu beigās atbalsī dzirdama. Tas paceļas Salacas upes krastā kā sarkana smilts klints, iesākdamās pašā krastā. Ja ceļotājs izsauca: Cik jauks ir mežs un lauks! – tad tūlīt arī dzirdams atbalsī šis teikums. Gar Salacas krastiem iedams, tūrists sasniedz Velna pagrabu: apaļu alu ar melnu palodu, kura Kaudzītes Reinim atgādina revolūcijas laikā izpostīto Bastiļas cietumu Parīzē. Ala atgādina dziļi velvētu, vairāk kvadrātmētru lielu dobumu. «Cik vienkārši tad arī šis velns te nedzīvo», humorā izsauca Kaudzītes Reinis, – jo neredz nevienas pašas mēbeles, nedz spoguļa, bet klaju, smilšainu alu. «Nezin, kādēļ tad velnu visai nīd, jo viņš jau nekā neprasa no pasaules».

Atpakaļ dodoties, Kaudzītes Reinis sasniedz Mazsalacas kapsētu un draudzes skolu. Saimniecības ziņā Kaudzītes Reinis vēro, ka turienes lielākie zemturi izmaksājuši mājas un dzīvo pārtikuši. Kamēr citur Vidzemē saimnieki vēl ar kalpiem ēd pie viena galda, te tie dzīvo katrs savrup. Kur nu labāk? – jautā ceļotājs. «Tur mazsaimnieku dzīvē ir gan lielāka vienādība sadzīves ziņā, bet tad nespēj neviens krietni pacelties, īpaši tai ziņā, ka savus bērņus grib skolot tālāk, lai tiek mācīti vīri». Gar Limbažiem ceļojot, Kaudzītes Reinis sastop meitenes, kas nāk no skolas. Te viņam rodas lielas bažas, vai šīs skolas apmeklējušās meitenes vēlāk, kā pieaugušās jaunavas, nebaidīsies darba? Skolas nedrīkstētu izaudzēt baltrocītes. «Lai ceļ uz laukiem bez kavēšanās augstākas meitu skolas, lai skolo vien visas meitas, lai strādā vien visas, visas skolotās arī lauku darbus, bez visas kaunēšanās, tā būs vislabāk visiem, arī vīra mātēm!» Pār Straupi un Līgatni autors atgriežas atkal mājās. Dzirdot papīra fabrikas rūkoņu, Kaudzītes Reinis raksta: Cik nepiepildāma un nepieēdināma gan cilvēka daba! Viņam strādā ir vējš, ir ūdens, ir uguns, ir suta, ir zibeņa spēks, ir dzīvnieki kalpo – bet tomēr nav diezgan, ka nav vaļas ir svētdienas nosvētīt.

«Vai tiešām mīlais Radītājs cilvēku noslodzījis ar tik nebeidzamām dzīves vajadzībām, jeb vai viņu pūliņi tik bezspēcīgi un nesvētīti? Tiešām gan nē! Bet cilvēki paši sevi noslogās ar daždažādām smejamām un ģeķīgām vajadzībām, ko nemaz viņu dabiskās vajadzības neprasa, nedz arī prasītu kādreiz. Jo augstāku stāv kultūra, jo vairāk viņai ir vajadzību!»

No Kaudzītes Reiņa citiem dzimtenes ceļojumiem īpaši vēl atzīmējami kājām ceļojumi 1887., 1888. un 1889. gada vasarā, dažus mēnešus. 1887.g. jūlija beidzamās dienās Kaudzītes Reinis apceļo Gauju, sākdam ar Nēķenu, Sigulda, Krimuldu, Ādažiem, Carnikavu – līdz Gaujas grīvai. Par to viņš sniedz aprakstu Balss 1888.gada 12. un 14. numurā, šis ceļojums tajā ziņā ievērojams, ka te pilnīgi izraisās Kaudzītes Reiņa kaislā dabas jaukumu mīlestība un mūsu dzimtenes topogrāfijas sīka pazīšana. Liekas, tik lietišķu un reizē tik cildenu aprakstu par Gauju mums nav devis neviens dabas pētnieks, ne dzejnieks. Soli pa solim Kaudzītes Reinis apraksta Gaujas straumes gaitu, sākot no pirmiem avotiem, kamēr tā ietek jūrā, gan dabas skaistuma, gan tīri praktiskā ziņā. Tā, Gaujai viņas bērņības šūpuli atstājot, Kaudzītes Reinis to raksturo: Lejpus Nēķena un Dzērbenes un gar Drustu un Jaunpiebalgas robežām tekot, Gauja vēl divas reizes pielokās savas dzimtenes Vecpiebalgas robežām.

«Te Gauja pielokās, izaugusi jau par diezgan dziļu jaunavu un apsveicinājusi ar laipnu, mīļu dzimtenes meitas sveicinājumu savus dzimtenes piebaldzēnus, kā arī atvadīdamās visā mūžā no tejiens, viņa aiztek, tecēdama allaž tāpat uz rītiem gar Jaunpiebalgas muižu uz Velānu, Sinoli un tā līdz Lejasciemam. Šinī apgabalā Gauja tek daudzās vietās caur stāviem oļa zemes krastiem».

Ceļotāja sirds atsilst un viņa valoda kļūst jūsmas un aizgrābtības pilna, kad tas nonāk krāšņajā Siguldas, Turaidas un Krimuldas apvidū un šejienes brīnišķīgās gravās.

«No Siguldas skatoties pāri pār plato Gaujas ieleju uz vakariem, redzam labajās puses krastu jo lielos skatus. Viss plašais augstais krasts noaudzis dažādiem apaļgalvainiem kupliem ošiem, ievām, kļāvām, bērņiem, lazdām un citiem, kuri stāv tiešām kā noģīmēšanai nostādīti, galv' pār galvu augstāk un kuplāk cits par citu».

Un staigājot Gaujas krāšņajās gravās ap Siguldu, Turaidu un Krimuldu, arvien apsvērtais, apdomīgais prāta cilvēks sajūsminās kā jauneklis, un viņa valoda kļūst apgarota patosa pilna.

«Bet visiem gan zināms, ka Gaujas krāšņuma un jaukuma kronis ir ap Siguldu, Krimuldu un Turaidu. Tas apgabals ir nevien pašas Gaujas jaukuma kronis, bet arī visas Vidzemes krāšņuma kronis – tā sauktā Vidzemes Šveice. Tiešām – tās nebūtu cilvēka acis, kas, pirmo reizi šo visu redzot, jaukos rīta vai

vakara saules staros, tur netaptu aizgrābtas no tiem visiem tik augsti cienīgiem krāšņumiem» (Balss, 1888, 14).

Un ceļotājam nāk prātā 1884.g. vasarā Vācijā redzētie krāšņie Reinas skati, un viņš salīdzina Gauju ar to. «*Ja Gaujas leja varētu aizcelties slavētos Reinupes krastos un pārmainīšanās dēļ pieņemt klāt tikai viņu krastu lielumu, tad šī vieta būtu gan viskrāšņākā un apmeklētākā vieta Reinupes krastos*».

Būdams tik redzīgs pret Gaujas dabas jaukumiem, Kaudzītes Reinis ar sātīgu prātu spriež par tās mazsvarīgumu saimnieciskā ziņā.

«Sava sekluma un straujuma dēļ tur nav nekas vedams pa viņas ūdeņiem. Lieluma dēļ varētu braukt nevien labas palielas laivas, bet arī mazāki tvaikonīši, un krietni vien uz augšu, bet tagad no tā visa nekā. – Ja Gauja būtu laivām braucama, viņa būtu daudz svētības nesoša visai mūsu Vidzemei. Tagad pavasara palos viņa novada tikai baļķu plostus un arī malku, ko no augšgala mežiem plūdina pavasaros. Ja nu arī Gauja šinī ziņā mums neko neatlīdzina, tad tomēr viņa mums, vidzemniekiem, mīļa un cienījama – būdama mūsu Vidzemes dižākā upe visādā ziņā». –

Pie Carnikavas, kur Gaujas ūdeņi izplūst plašā grīvā, ceļotājs kļūst melancholisks un rezignēts. Laiku pa laikam Gaujā iebruc dažas zvejnieku laivas, atgriezdamās no jūras zvejas.

«Stiprs vējš nāk taisni no jūras, veldams baltkrūtāinus viļņus kā kalnus te taisni malā. Tumšmagā jūras šņākšana un mitrais jūras gaiss padara drūmīgu arī prātu. Es pieeju tuvāk pie Gaujas, nosēžos uz aprūdējuša malā izmesta baļķa gala, un, brītiņu atpūzdamies un noskatīdamies, lai parunāju ar savu tik domu pilno Gauju. Es atminos un noeju domās uz tavu iesākumu. Gauja, cik maza tu esi tur un tā kā vilcinādamās iznāc no sava Alauksta ezera, bet arī tik diža, plata tu pieaugusi, nākdama savu mūža ceļu līdz šejieni! Saprotais, tas par godu, no mazuma lielumā, bet nevis otrādi. – Jā, no lieluma lielumā! Jo tikko vēl kādus soļus paspējusi, tu pazudi tūliņ citā lielumā». (Balss, 1888, 14).

Kā dzimtenes mīļotājam un dabas draugam Kaudzītes Reinim interesē ne tikai daudzinātās, bet arī mazāk pazīstamas vietas, kā, piem., Milzu kalns pie Tukuma. Arī te ceļotājs atrod savu jaukumu, kas attaisno viņa gājieni, redz nianse augstumos un apkārtnes birztales un Kurzemes dabas atšķirību no Vidzemes.

* * *

Kaudzītes Reinis kā dzimtenes apceļotājs atstājis mums nepārprotamu liecību par savu dzimtenes un dabas mīlestību. Ceļojums, īpaši kājām, vienatnē vai kopā ar brāli, tam sagādā garīgu baudu un atpūtu, viņš iepazīstas ar novadu savādībām, ar īstu tautas dzīvi viņas darbā un sētā, un šāda tautas pazīšana lielā mērā sekmē viņa publicista un rakstnieka darbu. Savos rakstos Kaudzītes Reinis tāpēc nekad nespriež par lietām, kuras nepazīst, nekad nedod padomus, kas no gaisa grābtī. Viņam ir skaidrs jēdziens par tautu viņas kopībā un dažādos arodos, īpaši laucinieku lietās viņš arvien var spriest un runāt ar autoritāti. Caurcaurim būdams praktisks cilvēks, kas saprot naudas vērtību, Kaudzītes Reinis nekad neaizdara acis pret dabas skaistumiem, mācīdams reizē mūsu dzimtenes zemi redzēt un mīlēt. Ko Kaudzītes Reinis, noslēgdams 1881.gada augustā savu dzimtenes ceļojumu, saka par Vidzemi, varam attiecināt uz visu Latviju: «*Jo vairāk ar savu Vidzemi iepazīstamies, jo jaukāka un mīļāka tā paliek ikkatram viņas cienītājam*». (Vija, I, 169. lp.).

9. Ceļotājs ārzemēs

Samanīgs cilvēks vislabāko izglītību iegūst ceļojot.
V. Ģēte.

Kaudzītes Reinis daudz ceļojis pa ārzemēm – īpaši pa Vakareiropu. Kā vānagu vilina kalnu augstumi, tā Kaudzītes Reinim laiku pa laikam kārojas izrauties no šaurajām dzimtenes robežām, no nogurdinošā darba četrās klases sienās un redzēt citu pasauli, citus cilvēkus, citu dzīves ritumu. Netraucē viņu arī, ka tas ceļā prot tikai vienu svešvalodu – vācu. Kad 1900.gadā daži latvieši pošas uz Parīzes pasaules izstādi, Kaudzītes Reinis, kas tādu apmeklējis jau 1889.gadā, tūristiem var dot padomu (Baltijas Vēstnesis, 1900, 96) ir par valodām, ir iekārtošanos svešatnē. Būtu arvien labi, ja viens no ceļotājiem prastu franču valodu. Tomēr, pēc Kaudzītes Reiņa ieskata, var arī ceļot, valodu neprotot. «*Kas acīm atvēlēts, pieder tev viss tāpat, kā valodu pratējam*». Izstādēm arvien ir vadoņi. 1889.g.

pasaules izstādei tāds bijis vairāk valodās. Var atrast arī viesnīcas, kur vāciski runā. Ieteicams tikai ar rīta vilcienu iebraukt Parīzē, tad dienā pats var uzmeklēt vajadzīgo viesnīcu.

Bet – arī ārzemes ceļojumos Kaudzītes Reinis paliek individuālists. Viņš nemīl grupu ceļojumus, kur tūrists nekad nav kungs pār sevi, kur viņam arvien jāiet barā un jārikojas pēc bara vēlēšanās. «*Tur esi gluži sasaisīts, – žēlojas Kaudzītes Reinis, – un nevienā vietā vai nolūkā neesi brīvs par sevi; kur ved, tur ej, ko stāsta, to klausies; ko rāda, to skaties, ko nodod ēšanai, to saņēmi*». Šinīs vārdos visur skan cauri latvieša patstāvīgais, neatkarīgais, domātājs un vērtētājs cilvēks, kam neviens čičerone nespēs dūmus laist acīs. Tas Kaudzītes Reiņa personībā. Cilvēks, kas pazaudējis savu pats, ir morāliiski bezvērtīgs – un tāds ir bara cilvēks.

Kaudzītes Reiņa ceļojumi pa ārzemēm ir vairākkārtīgi. Pirmais lielais ceļojums, kopā ar brāli Matīsu, notiek 1884.g. jūnijā un jūlijā. Šī ceļojuma īsu konspektu dod brālis Matīss Kaibēnu skolas kronikā (51. lp.), minēdams, ka 7.jūnijā ar brāli Reini devies ceļot pirmoreiz pa Vāciju un Šveici. Viņi izbrauc, vasaras skolu vēl nebeiguši, atstājot vietničku. Brauciens iet no Rīgas pa jūru uz Stetīnu, tad pa dzelzceļu uz Berlīni, Potsdamu, Harca kalnāju, Padebornu, Ņelni. Tad abi ceļotāji tuvāki apskata daudzīnāto Reinu, braukdami uz augšu līdz Ridešanai. Tālāk ceļojuma virziens iet uz Visbādēni, Maincu, Vormsu, Strasburgu, Bāzeli, Lucernu pie Fīrvaldstetera ezera, Rīgi kalnu, pa Gotharda dzelzceļu līdz lielam tunelim. Arī Vācijā, kur vien iespējams vai kur to prasa tuvāka iepazīšanās ar novadu, Kaudzītes Reinis un Matīss ceļo kājām. Lai labāki vērotu dižos kalnu skatus uz Gothardu, viņi pāriet kalna tiltu un kājām uzkāpj Monteprozā. Atpakaļ tie dodas pār Reinas krāci uz Konstanci, tālāk pār Bodenes ezeru uz Ulmi, Eizenachu, Vartburgu, Veimāru, Leipcīgu, Drēzdeni, Breslavu – caur Rītprūsiju atpakaļ uz robežstaciju Virbaļiem, tā paša gada 25.jūlijā atgriežoties atkal dzimtenē.

Kas bija galvenais dzinulis šiem ārzemju ceļojumiem? No vienas puses – atpūtas kāre, redzēt dabas jaukumus, bet no otras puses ne mazāka dziņa – mācīties, ar redzēto paplašināt savu garīgo aploku. Ja milzi raksturo viņa rokas izstiepiens, tad gara cilvēku – viņa kāre – redzēt, zināt, aptvert, salīdzināt, mācīties. Latviešu inteliģences vēsture nepazīst lielāka un dziļāka autodidakta, kāds bijis Kaudzītes Reinis. Ja par Māteru Juri viņa pretinieki zobojās, ka tas neesot pratis atšķirt upes labo krastu no kreisā, tad par Kaudzītes Reini jāsaka, ka viņa lielais Dieva dotais prāts, pašmācībā izglītots, atstāj aiz sevis dažu labu zinātnieku.

Pirmā lielā ceļojuma iespaidus raksta pamīšus abi brāļi, gan Reinis, gan Matīss, pie tam ievadījumu dod Reinis kā vecākais. Cik šie ceļojuma apraksti patstāvīgi? Cik aprakstītais skatīts pašu acīm, cik atstāstīts pēc Bedekera vai citiem vadoņiem? Dabīgi, ka ceļotājam tāpat kā ceļa karte, ir arvien līdzās kāds vadonis. Tādu lietojuši, īpaši, kur runa par sausiem datiem un ne par iespaidiem, arī brāļi Kaudzīši. Bet redzētā pārdzīvojums un vērtējums gan abu brāļu garīgs īpašums, jo abi tie pārāk spēcīgi īpatņi, lai dabu un pasauli skatītu svešu acīm. Ne par velti par parastiem tūristu pavadoņiem Kaudzītes Reinis ironizē: «*Cilvēka personā pieņemts vadītājs arvien top par nastu, stāstīdams pašizdomātus niekus vairāk nekā patiesi labu*». (Baltijas Vēstnesis, 1900, 96).

Abi ceļotāji no Rīgas izbrauc ar vācu tvaikoni Ostzē. Un cik raksturīgi: nav vēl tvaikonis lāga atstājies Rīgu, Kaudzītes Reiņa ceļojuma uzzīmējumos jau runā latviešu patriots un savdabīgais apkārtnes vērotājs, arī lielais ironizētājs un sarkastīks. Tvaikonim iebraucot jūrā, viņa skats negriežas vis uz priekšu, bet atpakaļ uz nobraukto ceļu. Tur paliek Daugavas krasti ar visiem Rīgas torņiem, kas izskatās tik mazi, ka mūsu ceļotājam tiktos tos saņemt klēpī. Lai gan ceļojums nav paredzēts ilgs, tomēr dzimtene vispirmā stāv prātā. Šinī brīdī aizceļotājs «*šos tik mīļos savas Vidzemes krastus, lai tie cik smilšaini būdami, tas ņemtu līdz ar visiem slapjiem zvejnieku tīkliem, līdz ar visiem Majoru un Dubultu peldētājiem*». (Viņa, I, 2., 7. lp.). Un tā katrā nākamā teikumā autorā parādās ir uzmanīgs novērotājs, ir ļoti labs tēlotājs: no Rīgas aizbraucējiem redzami 4 baznīcas torņi. Pirmais pazūd Jēkaba baznīcas tornis.

«Dabīgi, ka šim kā mazākam, jāpazūd vispirms, bet lielākiem un augstākiem jāpastāv ilgāk. Tomēr pēdīgi saraujas ir šie, ilgāk redzami torņi, it kā īlenu resnumā, un krastmala, kā tumša, šaura matpīniņa, tikko vairs redzama. Beidzot ir tas pats viss pilnīgi pazūd. Arī tas ir dabīgi, jo visam, kas nav vien mūžīgs, bet laicīgs, savā laikā jāpazūd».

Uz tvaikoņa brauc līdz starp citiem pasažieriem arī kāda dāma, kuru vēro Kaudzītes Reiņa cilvēku pazinēja acs.

«Viņa bija pakliba, kalsnēja, melniem matiem, melnām acīm un iedzīvojusi labi krietni mūža otrā pusē. Kā varēja noskārst, tad viņa gan nebija lielos rados dzimusi, bet laikam dzīvojusi kādā izlutinātā namā un uzpūstākā gaisā, varbūt par bērnu uzlūkotāju vai laika kavētāju. Tur viņa laikam bijusi savās tiesībās drusku pārāka par ķēķa meitām, par ūdens vedēju un par malkas skaldītāju. Še nu kuģa dzīvē viņa gribēja

būt taisni tā, kas citur bijusi viņas cienīga pavēlētāja. Neizrāts nepalika ne kuģapuika, nedz pavārs, nedz Hektors (kuģa suns). Viņas pamācības dabūja ir stūrmanis, ir kapteinis, lai taisni, vai aplinku. Kuģapuikam bija jānēsā viņas galvas spilventiņš no viena dīvāna uz otru: še viņai spīdēja gaisma acīs, tur atkal nevarēja redzēt plāpāt. Tad vienai porcijai maz aizdara, otra – pārāk karsta, tad kafija pārvārta un alum sveķu garša; tad viens minerālu ūdens visai auksts, otrs novadījies, – īsi sakot – bez vainas nekas! Viņai bija jāzina, kur katrs gulēs, par kādām lietām runā pasažieri kuģa otrā galā, vai kapteinis drīz celsies augšā, kāpēc stūrmanis laiž kuģi tik tuvu gar krastu un neliek vērā, ka Hektoram nagacis izgriežams».

Vispirmā jau Berlīne valdzina mūsu ceļotājus – otrā pasaules pilsēta, kuru Kaudzītes Reinim nākas redzēt un vērot pēc viņa brauciena uz Pēterpili. Par celtnēm, pieminekļiem, labierīcībām, dārziem un pilīm – par visu te daudz ko interesēties un stāstīt. Protams, ka abus latviešu ceļotājus saista toreizējā Vācijas likumdošanas iestāde reichstāgs. 13.jūnijā Kaudzītes Reinis un Matīss dabū reichstāga kanceleijā ieejas biļetes un var piedalīties sēdē kā klausītāji. Vispirms apmeklētāji aplūko reichstāga locekļu sēdvietas pēc politiskiem nogrupējumiem. Kaudzītes Reinis vēro vācu politiskos vadoņus – brīvprātīgo līderi Richteru: *«plecīgs vīrs ar tumšu, kuplu bārdu, platu pieri un ļoti nebēdīgu seju. Kāds var gan ar Bismarku labi lauzties»*. Konservatīvo līderu ievērojamo Vindthorstu Kaudzītes Reinis pazīst jau no satiriskas joku lapas «Kladderadačs», – kur to arvien zīmē ļoti mazu, lielajam Bismarkam tikai līdz jostas vietai, bet galvu lielu. Tas arī ierodas sēdē!

«Tiešām nāk tāds mazs, mazs vīriņš, pa centra vidus celiņu solīti pie solīša, tik lēnām un prātīgi, kā vien domājams, galvu drusku noliecis un labo roku pie zoda turēdams. – Tas pats ir tas slavenais vācu zemnieka dēls Vindthorsts, jo arī citi klausītāji ir viņu ievērojuši un pazinusi. Dažam pasprūk pat smieklī par viņa mazo augumu. Viņš atnāk uz savu sēdekli pašā centra priekšā un nosēstas vēl prātīgāk nekā nācis, skatīdamies drusku brillei pa virsu. Tik niecīgs viņš un tomēr savas partijas stiprākais stūra akmens, tik labs izskatā un tomēr tik glums politikā, ka Bismarks nav varējis viņa pat ar cimdziem noturēt». –

Apspriež jautājumu, ka pie arodiem nepiederīgiem meistariem jāaizliedz pieņemt mācekļi un turēt strādnieki. Ar 4 balsu vairākumu likumprojektu pieņem. Par rezultātiem Kaudzītes Reinis piezīmē: *«Balsošanas iznākumu uzvarētāja puse saņēma ar stipru – var teikt – riebīgu smiešanos. – Nezin, vai tā 4 balsu pārsvara bija tik lielu smieklu cienīga»*. Gala slēdziens no šī apmeklējuma:

«Šīs dienas valsts saeimas sēde bija mums, svešiniekiem, kā to varam vēlēties, diezgan vispusīga. Redzējām un dzirdējām nobalsošanas kārtību un apspriežamo lietu galīgu nobeigšanu, kā visu to izdara. Bismarku atskaitot, redzējām visus svarīgākos valsts saeimas locekļus, partiju vadoņus un citus valsts vīrus».

Tālāk ceļotāji Berlīnē apskata akvāriju un zooloģisko dārzu, karalietu krātuvi un mūzeju, nacionālo gleznu galeriju un ķēniņa pili, mākslas amatniecības mūzeju un botanisko dārzu. Tas viss apmeklēts un vērots 5 dienās, cik laika mūsu ceļotāji spēj atvēlēt Berlīnei. *«Vispār jāliecina, ka Berlīne visādā ziņā daiļa pilsēta. Tas sakāms nevien par viņas skaistiem namiem, gludām, spodrām asfalta ielām, pa kurām riteņi tek kā vērpēja spole, bet arī lielāko tiesu par viņas iedzīvotājiem, preču pārdotavām, ēdienu un alus mājām – kur visur tāda spodrība un kārtība, ka visam, ko sniedz, var uzticēties, lietāt vai baudīt ar labāko garšu»*, – par šiem Berlīnes iespaidiem piezīmē no savas puses Kaudzītes Matīss. Visai neparasti brāļiem liekas, ka Berlīnē brauc ar suņiem.

Apmeklējuši Potsdamu, Kaudzītes Reinis un Matīss dodas uz Magdeburgu, starp citu noklausījušies kādā vācu laukskolā skolotāja darba stundās. Braucot pa Magdeburgas apgabalu, Kaudzītes Reinis nevar vien nopriecāties par turienes sējumiem: *«Kas par vareniem kviešiem, vārpa pie vārpas! Turpat līdzās kā ar skaisti pārsnigušām sniega pārslām balti ziedošais zirņu lauks un mīksnējie, tumšzaļie rāceņi. Auzas augušas, it kā Magdeburgas torņos skatīdamās savām nebēdīgajām, kuplajām skaru galvām, un mūsu mīļie rudzi zvālu zvāliem! Dieva svētība, kur vien cilvēka roka metusi kādu graudiņu!»*

Goslarā Kaudzītes Reini sevišķi saista turienes doma baznīca ar seniem Kristus krustā sistu tēlu un līdzās viņam – abi slepkavas. *«Kristus tēlam ir patiesi dabīgi mati uz galvas, kā arī pīts ērkšķu zaru kronis. Nagu un sānu rētas, kā arī galva apakš ērkšķu dzeloņiem nokrāsota tā, it kā asinis tur patlaban vēl sūktos»*. Šķiroties no Goslaras Kaudzītes Reinis nevar beigt apbrīnot, kā šī pilsēta ar savu vecumu dzen peļņu. Braucot gar Paderbornu pie Vezeres, ceļotājiem nākas pavadīt Jāņu vakaru. Ar sērām Kaudzītes Reinis atceras: Ai, mīļā dzimtene? Mēs šoreiz tālu no tava priecīgā Jāņu vakara! Kādas savādas dzimtenes žēlabas, kāda ilgošanās viņā būt! Un Kaudzītes Reinim nāk prātā dziesma:

«Ir tur ar' daudz košu leju,
Lielas upes burbuļo,
Bet tur necērt Jāņu meiju,
Latviski tur nelīgo».

Abi ceļotāji noplūc Vezeres upes krastā 3 ziedus un iemet tos straumē. «*Aiznes tos uz dzimtenes jūrmalu – uz mūsu Baltiju: vienu pa Salacu uz Burtnieku ezeru, otru pa Gauju uz Alaukstu, trešo – pa Ventu un Abavu uz Usmas ezeru*». Ķelnē ceļotājiem ko apbrīnot vēsturiskā katedrāle, kuras priekšā pati Ķelne «*zūdin pazūd*».

No Ķelnes Kaudzītes Reinis ar brāli Matīsu dodas pa Reinas upi uz Bonnu. Ak, te nu ir tikdaudz slavētā, tikdaudz teiktā un apdziedātā Reina! Izsaucas mūsu tūristi. Īstenībā to skatot gan Kaudzīšiem jāatzīst, ka Reinas upes gabalā no Ķelnes līdz Bonnai vēl nenieka neredz no daudzīnātiem Reinas upes jaukumiem. Tos ceļotāji dabū skatīt labi tālāk Reinas upes posmā, sākot no Koblences līdz Bībrichai. Te novērojami daudz vīna dārzi un skaistākās vietās lepnas vasarnīcas. Tikai retās vietās, zemes atpūtināšanas vietā vīnastādi izņemti un sasēti rudzi. Sevišķi tūristu uzmanību saista Reina sv. Guaras pilsētiņas rajonā. Upes kreisā krastā tie ierauga varenu klinti, kas iestiepusies tālu upē, kuģiem gandrīz ceļā. Reinas otrā krastā klintis tik tuvu pie ūdens, ka dzelzceļi, nevarēdami ārpus tām izlocīties, spraužas jau klintīm cauri. Pasažieru tvaikonim ejot gar bīstamo klinti, visi tūristi uz kuģa klāja. Pēkšņi kuģa galā atskan korī dziedāta dziesma:

«Es nezinu mūžam, kālabad
Es skumīgs esmu tāds,
Par pasaku vecu tik domāt,
Uz to vien nesas man prāts...».

Heinricha Heines pazīstamais dzejolis par Lauru (kas Jura Alunāna tulkojumā bija populārs kļuvis arī latviešu intelliģencē) mūsu ceļotājiem atklāj noslēpumu, ka tie pašlaik garām brauc daudzīnātai Lauras klintij. Visi ceļotāji veras augšup uz klinti, it kā tiešām tur ieraudzītu sēžam skaisto Lauru, ķemmējam savus zeltainos matus. «*Tomēr – savās atmiņās piezīmē brālis Matīss, – neviens cita gan nekā neredzēja, kā vien garu kārti, margām iežogotu, kas nozīmē, kā liekas, Lauras sēdekli*». Tikai kuģa ļaudis, acis nepaceldami, groza un vada kuģi ar rūpēm bīstamai vietai pāri.

No Bibrichas tūristi aiziet kājām līdz netālai ievērojamai vācu peldu vietai Visbādenei. Kaudzītes Reinis to apraksta: «*Visbādene ir viena no visskaistākām pilsētām, ko Vācijā redzējām, ne savas vietas vai apkārtnes, bet sava iekšēja skaistuma pēc. Bet turpretim pie visiem šiem dabas skaistumiem un bagātības pārpilnības mainās turpat jo aizkaroši skati, kas visus brangumus tavās acīs aizklāj kā ar tumšu padebesi*». Kaudzītes Reini te uztrauc gan ratiņos stumjami, gan nešļāvās nesami gaudēni un slimnieki, kas slavenajā kūrortā sabraukuši ārstēties no visām pasaules malām (gadā 60'000 un vairāk!). No šiem skatiem sakustināts, Kaudzītes Reinis izsaucas:

«Kad jūs redzētu, kādām acīm viņi, šie zīdā un samtā tītie gaudēni, uzskata un pavada ikkatru spirti staigājošu cilvēku! Tas griež līdz sirdij! Esmu redzējis diezgan gaudēņus, bet tik savādus, tik aizgrābjošus gan nekad! Ja gaudenība lupatās tērpta, purva vai grāvja malā nosēdināta – vai nometināta pussakritušā būdiņā, tad tā nekrīt acīs un maz vien aizkar. Bet gaudenību un pārpilnību redzēt kopā, vai! cik šausalaini tad!»

Un Kaudzītes Reinis iekšķīga prieka pilns, ka viņš vesels, ka viņš varējis kājām atnākt un kājām varēs atkal aiziet no šejienes. «*Ak tu visaugstākā manta, veselība! Nekur tava neizsakāmā dārguma dzīvē vēl tā nebiju jutis kā še, Visbādenē, veselības parkā*». Un īgnums, un dvēseles skarbums pārņem mūsu ceļotāju, redzot te sanākušus arī pasaules bezdarbjus un gara laika vergus, tos šķērdētājus, kas pārpilnībā jūtas mirstot badu, ka viņš vaicājot izsauca: «*Tu, Visbādene, jūs lielpasaules peldētavas, kas gan jūs esat? Apzeltīti trumi, pilni visādiem civilizācijas un izlutinātas pasaules pūžņiem, no kuriem Dievs lai pasarga ikkatru mīesu un garu veselu*».

Tālākā ceļojumā Kaudzītes Reini īpaši sakustina Lutera dzimtenes pilsēta Vormsa un Lutera laukumā tanī uzcelts dižens piemineklis. No Vormsas ceļotāji dodas uz Manheimu, Heidelbergu, līdz Strasburgai.

Te ir slavenā Strasburgas katedrāle. Tā ir viena no greznākām celtnēm pasaulē. – Minsteres katedrāle, senvācu būves mākslas meistardarbs, 110 metru gara, 41 metru plata, viduseja – 30 metru augsta, kurai pamats likts 1015.g. p.Kr. Celtnē apvienoti visi viduslaiku būves stili, īsti krāšņs ir portāls ar daudzām statujām un 50 metru apmērā lielu loga rozi, skaistām stikla gleznām no 14. un 15.

gadusimteņa un daudzīnāto Svolvegves astronomisko pulksteni. Šo katedrāli apskatot, Kaudzītes Reinis pēkšņi tiek garā pārcelts savā bērniībā. Viņš taču sen atpakaļ ir par to dzirdējis, ir, elpu aizturot, klausījies par to stāstām. Un mūsu ceļotājs uzbur atmiņās brīnišķīgo savas bērniības ainu no Mādariem.

«Tur krāsns ar melniem riņķotiem podiņiem un ķieģeļu piemūriņš visapkārt, uz kura ziemās laba sildīšanās. Pretim trijkājīga spraustuve ar savu ieplesto melno muti. Vectēvs, kā jau pa laikam, plēš skalus, savā vietā sēdēdams. Arvien papriekš īsākos aizdedzina, bet garākos liek uz mūrīša. Sievietes ieapaļā riņķī nosēdušās ap skala uguni (lai ratiņš ratiņa nepadzīst) vērpj smalkās linu dzijas, un kodeļas izskatās kā vecu žīdu baltas bārdas. Madaļas ratiņš stipri burkšķ: bur – bur – bur – bur, un vecais izkalpojušais karavīrs, krusttētiņš, vij pineklus, saujā splančādams, lai gludāki vijas, un pēdīgi tos brauka ap līko koka vadzi: virr, verr, virr, verr. Krusttētiņš runā ļoti maz, bet ko gan viņš nezina: viņš 26 gadus bijis zaldāts! Mēs, bērni, un melnais Lācis (suns) līdām arvienu skala galā. Gan dabūjam rājienu, dunkas sānos, kādas skalu ogles matos un Lācis vilnā, bet līdām tāpat».

Šinī Latvijas ziemas vakara darba idilē atnāk Viņļaužu tēvs Jēkabs ar jaunu grāmatu «Pasaule un daudz no tā, ko pasaulē atronam»³², un bērni, priecīgi saukdami, skraida ap Viņļaužu tēvu: «Nu lasīs par Strasburgas lielo baznīcu, nu lasīs par Strasburgas lielo baznīcu!» Gan bērnus grib noraidīt pie malas, bet tie nekur! «*Sastājamies ap Jēkabu, kas nu var nosēsties pašā labākā vietā uz mūrīša staba, pašā skala galā*». – Viņļaužu tēvs tur un iztin no glītas drēbes grāmatu un sāk lasīt par Minsteri. Madaļai tūlīt aizliedza vērpēt, tāpēc, ka viņas spole pārāk burkšķ. Mēs, bērni, jau nu gan šoreiz būsim klusu, par to nav bēdas, un ja Lācis te maz rādīsies skala galā, to izvadīs tūliņ ārā. Tagad klausāmie visi, un pat tarakāni, ar saviem brūniem talāriem mugurā, kaktā sastājušies, klausās it kā gudri. Kad nu lasa par lielo apaļo logu virs durvīm, par to saukto «loga rozi», īpaši par brīnuma pulksteni, kā viņš izrādīt ir vecus, ir jaunus mēnešus, visus gadalaikus, ka tur 12 apustuļi nākot cits pēc cita ar veseri rokā un sitot stundas: – «*tad apstājas ratiņš pēc ratiņa un pat krusttētiņš, kurš, Dievs zina, kā nav redzējis, ko dzirdējis, liekas klausoties, novīto pinekļu šļaukādams caur rokām. Bet mēs, bērni, kā mēs klausāmie! kā mēs klausāmie!*»

Varam saprast, kādu dziļu iespaidu bērniībā dzirdētais atstājis Kaudzītes Reiņa dvēselē, ka tagad ceļojumā, redzot reālo Minsteres katedrāli, tam tik dzīvi viss pamostas atmiņā, ka viņš spēj veselu ainu uzburt! – Katedrālē ieejot, ceļotāju pārņem svētbijības klusums. «*Pirmā acumirkli iegājis, tu topi apturēts uz vietas no tāda cienīga plašuma, no tik svēta klusuma*». – izsauca mūsu ceļotājs. Nu var īstenībā redzēt ir katedrāles dižumu, ir slaveno loga rozi, ir apbrīnojamo pulksteni! Katedrāles torņa sienā slaveni apmeklētāji iegriezuši savus vārdus. Kā savādu gadījumu te rāda pērkona spērienu, kurš izdzēsis franču filozofa kristicisma un Dieva noliedzēja Voltēra vārdu. «*Ir pat zibens zina atrast Voltēra, šā lielā mēdītāja un zaimotāja vārdu!*» – izsauca Kaudzītes Reinis. «*Ko domā, vai Voltērs ir pelnījis tādu godu? Es nezinu. Varbūt gan*». – Starp citu ceļotāji te apskata vēl grāmatu iespiešanas atradēja Gūtenberga pieminekli un māju, kur iekārtots muzejs.

Ceļodami brāļi Kaudzīši stingri turas pie iepriekš izstrādāta un pārdomāta plāna un ne labprāt ļauj kādai ceļa nejaušībai to izjaukt. Nospraustam maršrutam sekojot, Kaudzītes Reinis ar Matīsu ierodas jau Šveicē, Bāzelē, no kurienes dodas uz Lucernu, un tālāk Alpu kalnos iekšā. Še Kaudzītes Reini saista Šveices zemnieku dzīve, darbi, mājas iekārta, tikumi. Iespaids, ko mūsu ceļotāji saņem iebrāucot Šveicē, ir lielisks. «*Ak tu skaistu skaistā zeme!*» – aizgrābts izsauca Kaudzītes Reinis, skatot Šveices dižo, krāšņo dabu. «*Cik labā prātā, tu, Dievs, esi bijis tai acumirkli, kad Šveici radījis! Nu, brauciet jel lēnāk, lūdzami, lēnāki, lēnāki! Kas tie par braucējiem, it kā nemaz acis nebūtu radītas šai brīnuma zemei! Tā jāskrien pa Sibīrijas tundrām, bet ne pa Šveici!*» – Patīk Šveice ceļotājiem arī savas brīvības pēc – tur neviens netaujā, no kurienes tu nāci, kurp eji, bet visur saņem ar laipnību un pavada ar laipnību, protams, ja ar godu nāksi un iesi. Altorfā mūsu tūristus saista Vilhelmam Tellam uzcelts piemineklis, tai vietā, kur Tells stāvējis, šaudams savam dēlēnam ābolu virs galvas, un soļu 150 atstatu vieta, kur līdz 1567.gadam zaļojusi liepa, zem kuras šaušanas brīdī stāvējis Tella dēlēns. Braucot pa vēsturīgo Ritli ieleju, Kaudzīši nevar nopriecāties, cik augsti šveicieši tur savas nacionālās tradīcijas un kā vērtē savus brīvības cīnītājus, nevien pieaugušie, bet arī skolēni. Kur rodas izdevība, ceļotāji uz vietas iepazīstas ar Šveices skolotāju darbu ciemos, mācoties citas metodes un citus paņēmienus audzināšanas darbam, nekā tos vien, kas līdz šim redzēti dzimtenē, īpaši uzskatāmības metode, pēc Kaudzītes Reiņa domām, teicami lietojama pie mazākiem bērniem. Cīrichi tas cildina kā Šveices pirmo novadu skolas ziņā, te dzimuši arī

³² Andr. Šulmanis: Pasaule un daudz no tā, ko pasaulē atronam. Par mācību un derīgu laika kavēkli priekš latviešiem, – otrā grāmatiņa (pavisam iznāca piecas), Tērbatā, 1853, ar 15 bildēm, 76 lpp. Saturā, starp, citu: Minsteras baznīca Strasburgas pilsētā. Ar bildi. *Lt. J.*

vairāk pasaulslaveni vīri, kā Pestalocijs, Lavaters, Boimers un citi, no šejienes arī Cvinglis sācis savu reformatora darbību.

No Šafhauzenes braucot uz Konstanci, Reinas iztekas augšgalā redzams bijušais Dominikāņu klosteris, kas tagad gan pārvērsts par viesnīcu, bet kur savā laikā Jānis Huss 89 dienas nosēdējis ieslodzīts, pirms savas notiesāšanas. Konstancē Kaudzīši apmeklēja arī baznīcu, kur Husam pasludināts koncila spriedums par sadedzināšanu sūrtā. Ārpus pilsētas plašākā līdzenumā redzama arī vieta, kur sadedzināts Huss ar savu līdzcīnītāju Hironimu. Sārta vietu ceļotājiem rāda liels granīta akmens, efejām apaudzis, iežogots dzelzs margām. Akmens iegarens ar pusapaļu virsu un atgādina augstu kapu. Vienā pusē Husa, otrā Hironima sadedzināšanas dati. «*Tāda izskatās tagad zināma patiesības liecinieka un viņa līdzceļinieka nāves vieta!*» – sakustināts iesauca Kaudzītes Reinis.

«Kur citur pieminekļus esam atraduši greznumos un lepnumos, lauriem, uzvaras karogiem, eņģeļu tēliem, kur pasaules vareņājo slava dārgos akmeņos kaldināta, tur šie redzam tikai vienkāršu smagu akmeni un pazemīgas efejas, kas glaužas ap to, it kā lūgdamas un apmierinādamas, lai paliktu tepat, lai apsegtu briesmīgo asinsgrēka vietu, ka mierīgā zeme nesauktu pēc atriebšanās uz debesīm» (Vija, I, 2, 89. lp.).

Bet lai gan te nav nekāda greznuma, nekāda vareņības pušķojuma, tomēr smagais drūmais akmens katram runā nepārprotamu valodu.

Nevar Kaudzītes Reinis diezgan apbrīnot arī spodrību un kārtību, kas valda Šveicē. Viss tur norit pieklājīgākā kārtībā, bez liekas skubas, vienalga, kalnos vai lejās, dzelzceļu piestātnēs, vai tvaikoņu pieturās, pilsētu ielās, vai publiskos sarīkojumos. Ļoti maz redz arī policistu – un pavisam neredz piedzērušu un trokšņotāju. Šo ārējo ainavu vainago šveiciešu pilsoņu pašapziņa.

«Šveices pilsonis nelepojis vienīgi ar savu skaisto zemi, saviem slaveniem tautas notikumiem, bet viņš lepojas vairāk ar savām iestādēm, ar savām pavalstnieka tiesībām, ja tu, svešniek, vaicā šveicieti: Kādas tiesības ir jūsu ļaužu kārtām te savā starpā, kā izdalīt zemes nodokli, zemes nastas? tad viņš atbildēs gluži tsi: Mums visiem līdzīgas tiesības, mums visiem nodokļi pēc mantas iespējas! – Un saprotams, tur arī izsacīts tas: Mēs visi līdzīgi cienījam savas zemes iestādes, visi runājam par savu tēvijū, visi līdzīgi to aizstāvam un aizstāvēsim!»

Gan Kaudzītes Reinis arī vēlākos gados daudz ceļo, taču, spriežot pēc visa, dziļākos iespaidus gara vēriena paplašināšanā un pieredzes asinājumā atstājis šis pirmais lielais ārzemju ceļojums. Nākamā 1885.gada vasarā Kaudzītes Reinis ar brāli apceļo Somiju un Igauniju. Maršrūts te iet no Rīgas ar tvaikoni uz Baltiņportu, tad pa dzelzceļu uz Tallinu, bet no šejienes atkal ar tvaikoni uz Pēterpili. Somijā mūsu ceļotāji ierodas no Pēterpils pār Beloostrovu uz Vīborgu, no šejienes ar tvaikoni pa daudzīnāto Saimas kanāli uz Kuopio, bet tālāk ar tvaikoni, pa dažādiem ezeriem un kanāļiem uz ziemeļiem. Arī Somijā Kaudzītes Reinis ar brāli pielieto savu parastāko ceļošanas veidu – kājām, vai laiku pa laikam ar pasta zirgiem līdz Helsinkiem. Atpakaļ tie brauc ar tvaikoni no Helsinkiem uz Tallinu, un tad kājām cauri visai Igaunijai uz Paidu, Vilandi, Rūjienu, Trikātu.

«*Labā atmiņā no šā ceļojuma palika it īpaši godīgā un glītā somu tauta ar viņas tēvijas savādiem jaukumiem, –*» noslēdz ceļojumā uzņemtos iespaidus brālis Matīss Kaibēnu skolas chronikā (53. lp.).

Atskaitot Parīzes pasaules izstādes apmeklēšanu 1889.g. vasarā, par ko runa nākamā nodaļā, Kaudzītes Reinis vēl pa divi lāgiem apceļo Vakareiropu – 1896.g. un 1900.gadā, pirmoreiz četratā, bet otru reizi sešatā. 1896.gada ceļojums sākas tūlīt ziedonī pēc ķeizara Nikolaja II kronēšanas svētkiem un ilgst līdz 10.jūlijam, Vispirms maršrūts iet uz Vīni, tālāk Zalcburgu, Insbruku, uz Itāliju – Veronu, Venēciju, Florenci, Romu, Neapoli, Pompeju un Vezuvu, tad gar Vidusjūru līdz Genujai, tālāk uz Turinu, Milānu, pa Madžoras ezeru un pa Gothardas dzelzceļu līdz Gešanai Šveicē. Šoreiz sevišķi Itālija ar savām celtnēm un seniem izrakumiem vērtīgam ceļotājam sagādāja daudz ko iespaidīgu un pamācošu, gan vēstures, gan mākslas, gan dabas pētniecības laukā.

67.g. pēc Kristus Vezuva lavas apbērtā Pompeja tūristus saista ar saviem archeoloģiskiem izrakumiem un senatnes liecībām. Skatīt savām acīm vietu, kur dzīvojis slavenais orators Cicerons, gudrais Seneka, vareņais ķeizars Augusts – tas rada lielas atmiņas un sakustina. Pompeja no Neapoles, kur tūristi apmetušies, kilometru 16 attālu, ko sasniedz, braucot pa dzelzceļu, garām Vezuvam. Pompejai bijuši 8 vārti, no kuriem, piem., jūras vārtus ceļotāji raksturo: «*Lielākā caureja nav nebūt tik liela, kā Rīgas Aleksandra vārtiem, un mazākā tik tāda, ka divi cilvēki, sastapdamies, viegli var pārmainīties.*». Pompejas izrakumos redzama senā mājas iekārta, dažādi trauki, ielu veidojums, dzīvojamo telpu iedalījums.

«Mums nav sajēdzams, kā var dzīvot, īpaši pilsētās, namos, kur uz ielas pusi nav nekādu logu, bet senatnē to varējuši, kā Pompeja liecina, jo tur visa dzīvošana bija vērsta uz pagalma pusi, kas gan nelieli, tomēr derēja vairāk namiem par ieejas un izejas un dzīvošanas vietām, pat ar puķu dobēm un strūklakām. Nervozā ielu nemierība tur netiek pavisam manīta».

Seno pompejiešu dzirnavus var salīdzināt ar latviešu. Apakšējie akmeņi kaut cik līdzinās šolaiku dzirnavu akmeņiem, bet virsējie pavisam savādi. Pompejiešu dzirnavus griezuši četri cilvēki ar diviem bomjiem, katrā bomja galā pa vienam. Nevar pamest neaplūkotu arī senās Pompejas skolas telpu, kas sastāvējusi no gludām akmeņu sienām un granīta katedras. Jānot pa pelnaino, lavas apbērto ceļu uz Vezuvu, mūsu ceļotāji piedzīvo komiskas situācijas ar uzbāzīgiem ielas puikām, kas no tūristiem grib izdabūt visādā veidā dzeramnaudu. Bet Kaudzītes Reinis ar Matīsu ir ceļojumos tik daudz piedzīvojuši, ka dažādu dzeramnaudu mangotāji tos nevar vis savos tīklos sagūstīt. Iespaidu Vezuva krātera virsotnē tūristi attēlo:

«Sevišķi šausmīgs tur nekas nerādījās – izskatījās, it kā raudzītos lejup gar kādu nosūbrējušu klints sienu. Pa labai rokai krātera sānos varēja redzēt izkusušu lavu kvēlojam, un karstums bija nomanāms stipri liels, kas nāca tikpat no krātera, kā arī no kalna virsgala, kurš vietām bija silts, bet vietām arī ļoti karsts. Šur tur no kalna plaisām spiedās ārā dzīvā ugunī savārtījusies sēram līdzīga masa, no kuras gabaliņus paņēmām līdz».

Kad Kaudzītes Reinis ar citiem līdzceļotājiem kāpj no Vezuva krātera, iespaids tāds, ka krātera virsotne nav tik ellišķa, kā izdaudzīnāts, turpretim kalna sāni un pakāje dod šausmīgu iespaidu. No visa Itālijā redzētā tomēr tik daudz paliek atmiņā, ka savu mūžu nav vairs aizmirstams.

No Itālijas nonākuši Šveicē, ceļotāji devās ar zirgiem gar Ronas glečeri, tad pa Ronas ieleju līdz Vispai uz Šilonu, kur var apskatīt Šilonas pili un redzēt Bairona apdziedāto Šilonas cietumnieka Bonevara kameru, kur pie staba ķēdē piekalts Bonevars pavadījis 6 gadus. Grīdas akmeņi iediluši no cietumnieka pēdām, kur tas pa ķēdes galam staigājis apkārt, arvien iedams iespējamus 10–15 soļus. No Šveices ved ceļš gar Nirnbergu un Stutgarti, kur var apmeklēt pašlaik noturamo Bavārijas izstādi. 1900.g. vasarā ceļojums ilgst no 20.jūlija līdz 6.septembrim ar maršrūtu caur Vāciju un Beļģiju uz otro pasaules izstādi Parīzē, tad pa Dienvidfranciju uz Nicu, Monaku un Montekarlo līdz Rivjerai, atpakaļ pār Cīrihi līdz Minchenei. – «*Daži redzējumi visā šai ceļā bija lieli un bagāti*», – atceras šo braucienu savās piezīmēs Kaudzītes Reiņa ceļa biedrs brālis Matīss.

Pēdējais garais ceļojums ārpus Latvijas Kaudzītes Reinim bija jau 64 gadu vecumā, proti 1903.gada septembrī pa Krieviju uz Krimu. Īpaši te ceļotājiem patika slavenā Sevastopole, kura tiem bija atmiņā palikusi no bērnībā daudzinātā Krimas kara, ar viņas apkārtni un pieminēkliem. Pavisam Eiropas un dzimtenes ceļojumos Kaudzītes Reinis, kopā ar brāli, bija nobraukuši un nostaigājuši kādu 17 000 kilometru, gan pa dzelzceļu, ar tvaikoni, zirgu un kājām.

Visi šie daudzie ceļojumi no vienas puses prasīja naudas līdzekļus, no otras puses daudz enerģijas un izturības. Tomēr panākumi garīgā ziņā bija tik vilinoši, ka abi brāļi, taupīgi dzīvojot, artavu pie artavas liekot, uzkrāja līdzekļus šiem ceļojumiem un, ja bija vajadzīgs, pieņēma paši uz sava rēķina sev skolas darbā vietnieku. Kaudzītes Reiņa vērtīgam, zināšanu slāpstošam garam šie ceļojumi bija it kā augstskola, kas paplašināja pieredzi un pavēra jaunu, plašu gara pasauli. Kur Latvija varēja un var tajos un arī šajos laikos uzrādīt kādu otru vienkāršu lauku skolotāju, kas būtu tik daudz apceļojis Eiropu un tik daudz savos ceļojumos mācījies? ³³

10. Pasaules izstādē Parīzē

Valstis rīko izstādes, kur rāda savus sasniegumus saimnieciskā dzīvē, teknikā, izgudrojumos, skolas un izglītības laukā. Bet var rīkot tādas izstādes arī plašākā mērogā, kur kā izstādītājas piedalās visas pasaules valstis, ar saviem sasniegumiem sacenzdamās savā starpā. Te tikai viens priekšnoteikums: vai pasaules valstis gribēs piedalīties un vai milzīgie izdevumi, ko prasa tādas pasaules izstādes rīkošana, segsies ar tās ienākumiem? Francija un Ziemeļamerika ir pirmās rīkojušas tādas izstādes, abas ar labākiem panākumiem ir apmeklētāju, ir izstādītāju ziņā. Ja Parīze jau pati par sevi kā kultūras

³³ Pavisam brāļiem bija 6 lieli ceļojumi: **1)** 1884.g. pa Vāciju un Ziemeļšveici; **2)** 1885.g. pa Somiju; **3)** 1889.g. pa Ziemeļvāciju, Holandi, Beļģiju, Franciju ar izstādi Parīzē un Rivjēru, pa Ziemeļitāliju, Šveici un Austriju; **4)** 1896.g. pa Austriju, Itāliju, Šveici un Vāciju; **5)** 1900.g. pa Vāciju, Beļģiju, Franciju atkal ar izstādi Parīzē un Rivjēru, pa Ziemeļitālijas, Šveices un Austrijas jaunām vietām; **6)** 1903.g. pa Dienvidkrieviju – V.E.

centrs pievelk apmeklētājus, tad vēl vairāk tādās reizēs, kad tā var sniegt ko ārkārtēju, ko līdz šim neredzētu, kā tas ir ar pasaules izstādēm. Kaudzītes Reinis kopā ar brāli Matīsu apmeklēja divas tādas pasaules izstādes Parīzē, proti, 1889. un 1900. gadā; Ja katrai tādai izstādei meklēja sevišķu pievilksanas magnētu, tad 1889.gada izstādei tāds bija Eifeļa tornis, nosaukts viņa cēlēja inženiera vārdā, celtnē, kurai tikai visjaunākā laikā radusies otra tai līdzīga Amerikā.

Arī Kaudzītes Reinis ar Matīsu gan ceļojumu aprakstos, gan vēlāk atmiņās daudzina pasaules izstādēs redzēto un rādīto, par visām lietām – Eifeļa torni. Īpaši 1889.gada pasaules izstāde tos pārsteidz ar savu līdz šim neredzēto lieliskumu un priekšmetu dažādību. Stājoties pie tās apskatīšanas, abi brāļi pēc izstādes plāna norādījumiem, sadala to lielākās daļās: 1) Marsa laukums ar mašīnēku, daiļmākslu un brīvmākslu ēkām, Eifeļa torni un ievērojamākām ārvalstu izstādes ēkām; 2) taisni tam pretim otrā pusē Sēnas upei – Trokadēras laukums ar dārza un mežkopības izstādījumiem; 3) Sēnas krastmala līdz Invalidu esplanādei ar zemkopības, saimniecības un zvejas izstādījumiem; 4) Invalidu laukums, kur ievietotas koloniju izstādes, necivilizētas tautas ar savām ēciņām, kara ministrijas paviljons, veselības kopšanas paviljons, zemkopības rīki un t.t.

Par lielāko šās izstādes jaunumu apmeklētāji uzskata Eifeļa torni, kas atrodas Marsa laukuma galā, tuvu pie Sēnas upes. Šis brīnumdarbs, kā to mūsu ceļotāji dēvē, netiks nojaukts ar izstādes beigšanos, bet kā nepieredzēts celtniecības piemineklis paliks turpmākām audzēm. Eifeļa torni un tā tuvāko apkārtni Kaudzītes Matīss apraksta (Balss, 1889, 37):

«Pār Sēnas tiltu uz Marsa laukumu ejot, stāv šis milzis taisni priekšā, neaizsegdams tomēr izstādes ēkas, bet ļaudams tās pārredzēt gan sāpus uz vienu un otru pusi, gan pa apakšu – varenim, vairāk pa 20 asu augstiem spraišļiem. Pa labo un kreiso pusi stāv starp zaļojošiem kokiem dižas ēkas, celtas daždažādā izskatā. Tās ir pa daļai restorācijas, bet visvairāk dažu valstu izstādes paviljoni, kuru ārējs izskats jau diezgan skaidri liek zināt, kādas valsts vai kādas tautas ražojumi kurā atrodas. Tā paveidam var pazīt it viegli somu, norvēģu, zviedru un citu ēkas».

Dažādas izstādes daļas savieno elektriskais dzelzceļš. Pati Parīzes pilsēta ar saviem izstādījumiem aizņēmusi divus atsevišķus milzīgus paviljonus. Eifeļa tornis ir no dzelzs, 300 metru augsts, tā nokrāsošanai patērēts, 80 000 kg krāsas! Izstādei pašai 22 ieejas vārti, pa kuriem visiem priekšpusdienas apmeklētāji plūst izstādē, lai pēcpusdienā dotos atkal mājup. Bet liela daļa apmeklētāju paliek izstādes laukumā arī pēc tās slēgšanas, lai pakavētos daudzās restorācijās un dēstījumos un noskatītos Eifeļa torņa brīnišķīgo ugunošanu un burvīgās strūklakas elektrisko ugunu gaismā. Vismīļāk Kaudzītes Reinis ar brāli izstādi apskata rīta stundās, kad paviljonos nav nekādas drūzmēšanās un izstādījumi visur ērti pieejami un aplūkojami. Rīta stundās ieeja divtik dārga kā pusdienas laikā, turpretim pavakarē, kad izpriecās lokāli uzsāk savu programmu, ieejas maksa atkal divkārtšojas. Kaudzītes Reinim ar brāli, kā izstādes apmeklētājiem, savādi izliekas, ka izstādes ieejas biļetes no uzpircējiem dabū uz pusi lētāk nekā pie kases. Izrādās, ka biļetes iegūst starppelņinieku pārstāvības, kas rīkojas zināmā mērā ar tām kā naudas kursa papīriem – lielākos pieprasījumos cenas paaugstinot, mazākos – pazeminot. Bet tam arī savs labums – tā var iepirkt biļetes pilsētas veikalos un no iznēsātājiem bez liekas spiešanās pie kases.

Katru dienu brāļi Kaudzīši apskata zināmus paviljonus, sakarā ar iepriekš aprēķināto nodomu un apmeklēšanai paredzēto dienu skaitu. Apskatīšanu atviegloja arī tas, ka Kaudzīši kā skolotāji visur bija paraduši strādāt metodiski, zināmā kārtībā un daļu grupējumos. Sevišķi abus brāļus interesēja vēstures, mākslas, zemkopības, tehnikas un rūpniecības paviljoni. Vēriģi izstādījumus aplūkojot, – tie pētīja un mācījās, lai iegūto varētu vēlāk pārvērtēt kultūras darbā. Izpriecām tie gāja garām – ne viņiem tās atļāva līdzekļi, ne arī bija vēlēšanās apmeklēt. Aplūkojot industrijas panākumus, cilvēces attīstības gājiens tur bija parādīts kā uz delnas, sākot ar kalēju, kasniecīgiem darba rīkiem smēdē mēģina pirmos dzelzs stieņus locīt, un beidzot ar modernām fabrikām, kur cilvēks, sīku atsperi paspiežot, vada un rīko milzu mašīnas.

Vakaros, pēc nogurdinošas dienas apskates, var nosēsties kādā dēstījumu stūrī, kopīgi ar brāli pārrunāt dabūtos iespaidus un dalīties novērojumos, tajā pašā laikā aplūkot Eifeļa torņa ugunis un mirdzošo strautu varavīksnes krāsas. Elektriskā lampa Eifeļa torņa virsotnē šauj savus spošos starus kilometriem tālu dienvidus nakts mīkstā tumsā. Un šinīs mirdzošās staru ugunīs skatoties, diviem latviešiem Parīzē, lauku skolotājiem, garā mostas franču brīvības cīņas un asinīm slacīts cilvēces progress. Viņi atceras, ka priekš simts gadiem tā laika ievērojami franču rakstnieki un domātāji, līdzīgi spīdeklim Eifeļa torņa galā, meta prāta gaismas zibeņus savā tumsā, varas nomāktā tautā, rādot ceļu uz gaismu, kultūru, brīvību. Šo vēstures norisi atgādinoties, Kaudzītes Matīss savos izstādes aprakstos piebilst:

«Šie zibeņi sāka iztērēt gadiem krātos smagos tvaikus un briesmīgi pārkonī tricinjā pat dziļākos sadzīves pamatus un nemitējās ilgus gadus. Tikai tagad sāk noskaidroties Francijas gaiss, tikai tagad sāk spīdēt grūti izcīnītās brīvības gaisma brīvajā franču tautā». (Balss, 1889, 38).

Pēc vienpadsmit gadiem Francija rīko jaunu pasaules izstādi. Arī šoreiz Kaudzītes Reinis un Matīss, dažu paziņu un draugu pavadīti, dodas uz Parīzi. Šis brauciens bija savienots ar tālāku Eiropas valstu apmeklēšanu. Pati izstāde šoreiz zināmā mērā atkārtoja jau iepriekš redzēto un nedeva tik daudz jaunu iespaidu un novērojumu kā pirmā. Tomēr arī tagad bija eksponātu pārpilnība, kas liecināja par jauniem sasniegumiem visās saimnieciskās dzīves nozarēs, īpaši teknikā. Vērojot mūsu dienu satiksmē auto un aeroplānu nozīmi, grūti iedomāties, ka vēl pirms 40 gadiem šīs lietas bija Eiropā jaunas un 1900.g. Parīzē notikušā pasaules izstāde šos satiksmes līdzekļus tikko sāka propagandēt. Tā sakarā ar pasaules izstādi Parīzē Austrums 1900.gadā (570. lp.) dod lasītājiem pirmos paskaidrojumus, kas tas auto īsti ir: «*Tie ir tādi rati, kas ar īpaša mēchanisma ietaisi, vai ar petrolejas vai cita spēka palīdzību top dzīti uz priekšu, pie tam braucējam tikai jāgroza brauciena virziens*». Jāpiezīmē, ka ir toreiz auto gan nebija vairs svešs Latvijā – to rādīja jau gadu iepriekš noturētā Baltijas zemkopības izstādē Rīgā. Lai veicinātu auto izplatīšanos Eiropā, praktiskie amerikāņi, galvenie auto piegādātāji, Parīzes izstādē bija izsolījuši lielas godalgas par pārlabota tipa auto mašīnu, bez tam izstādes laikā notika auto braukšanas sacīkstes.

Arī gaiskuģniecība toreiz tikko sāka celties, pie tam izstādes komiteja sarīkoja visu zemju un visu tautu – gaisa balona sacensību!

Kaudzītes Reinis arī tagad kopā ar pārējiem ceļa biedriem pavada Parīzē vairāk dienas, – apskatīdami izstādes galvenos paviljonus. Līdzās izstādes nopietnai pusei, kas ievērojami bija cēlusies šinīs gados, arī izpriecu gādātāji nebija snauduši, ieteikdami apmeklētājiem, protams, par naudu, apskatīt tādus brīnumus: apkārt zemes lodei, – Kostīmu pils, Kustošais trotuārs, Jūras kauja, – Elizejas laukuma cirks un t.t. Bet Kaudzītes Reinim tas pagāja garām, viņš ievēroja tikai vienu: cilvēka gara nemitīgu cenšanos izmantot dabas spēkus savām dzīves ērtībām, atvieglot cilvēka roku darbu viņa uzturas cīņā.

Šoreiz pasaules izstāde Kaudzītes Reinim nebija galvenais ceļa mērķis, bet tikai viens punkts maršrūtā. No Parīzes ceļš gāja uz Dienvidfranciju, Itāliju pa vēl neredzētām vai maz redzētām zemēm, turpinoties tepat līdz 1900.gada septembrim.

11. Čenstochovas klosterī

Atgriezdamies no ārzemju ceļojuma 1900.g. septembra pirmajās dienās, Kaudzītes Reinis apmeklē Čenstochovas klosteri, lai redzētu tur daudzinātās brīnumdarītājas dievmātes Marijas gleznu. Audzis brāļu draudzes ģimenē, Kaudzītes Reinis bija puritāniskiem ieskatiem, un ar gadiem šis puritānisms varēja tikai pastiprināties. Bet bija kāda dīvainā dziņa, kāds savāds dvēseles nemiers, kas skubināja mūsu racionālistu dzīties pēc miera un rast atrisinājumu cilvēka būtības dziļākām problēmām.

Čenstochova ir apriņķa pilsēta, poļu apdzīvotā zemē, kuras iedzīvotāju skaits beidzamos gados sniedzās pie 50'000, galveno tiesu poļiem un žīdiem. Pilsētu sasniedz ar vilcienu, braucot no Austrijas.

Klosteris atrodas kilometrus 2 no stacijas, kurp ceļotāji dodas kājām. Kaudzītes Reiņa atbraukšana iekrīt tanīs dienās, kad Čenstochovā no tālām un tuvām vietām sarodas daudz pilgrimu, proti, Marijas pasludināšanas dienās 7.–9.septembrim. Tādās reizēs svētceļotāju skaitu rēķina 130–150'000, bet visā gadā līdz 400'000. Šis svētceļotāju lielais saplūdums uzspiež visai pilsētai savu zīmogu: pirmkārt, tur sastop daudz veikalu un apkārtstaigātāju tirgotāju, kas pārdod svētbildes, rožu kroņus, krelles, svecītes un t.t., jo katrs Čenstochovas klostera apmeklētājs vai nu nopērk svecīti, ejot uz baznīcu, vai paņem to kā piemiņu līdz.

Savu gājieni uz klosteri Kaudzītes Reinis attēlo (Austrums, 1901, 10): «*Tālu no vecpilsētas un dzelzceļa pietātnes iesākas plats, taisns ceļš; uz klostera pusi tas apdēstīts kupliem lapu kokiem*». Arī pa ceļa vidu apdēstīta aleja, vienīgi gan gājējiem, kura Kaudzītes Reinim atgādina Berlīnes populāro ielu Zem liepām. Pa ceļu tikai reti redz braukšus – viss vairums svētceļotāju iet turp kājām.

«Toreiz sauss laiks pastāvēja dažas dienas un ceļš no gājējiem bija nomīdīts it kā klons piedarbā. Simtu simtiem kājas te soļojušas turp un atpakaļ. Turp ejot, ceļš vada, lēni paceldamies pret kalnu, un klosteris pašā augstuma virsū. Kalnu sauc par Jasno, un viņš no šīs puses, kur ejam, ir paslīps, bet no citām pusēm stāvs».

Ceļa galā augsti zilpelēka granīta aizslēgti goda vārti, kam katrā pusē sāņus vārtiņi, pa kuriem nāk un iet svētceļotāji. Klosteri ierobežo mūra sēta, aiz kuras augstāk paceļas otra. Aiz tā redzamas vienkop vairāk baltas klostera ēkas. Pašā vidū grezna klostera baznīca, ar vienu garu un daudz maziem tornīšiem. No augšējiem mūriem līdz apakšējiem liels klajums – svētceļotāju sapulcēšanās vieta. Viss laukums nomīdīts klonā, bez zaļas zālītes. Tur redzēto svētceļotāju drūzmēšanos Kaudzītes Reinis attēlo:

«Mazu gabaliņu tikko pagājušiem pa vārtiem – guļ daži vīrieši un sievietes ar vaigu uz leju, izplestām rokām kā krusti, un nemaz nepakustas. Pirmā acumirkļī jādāmā – te cilvēks kā kritis, tā palicis un nezina kādēļ? Tālāk ejot pa to pašu nomīdīto laukumu, sastopam arvien vairāk ļautiņu: staigājot vai sēdot pa pulciņiem, pa vienam uz tās pašas kaili nomīnātās zemes. Vienkārši zemnieku cilvēciņi vien, tērpušies dažādos savas tautas apģērbos, kā tos nēsā kaut kurā Polijas apvidū. Visiem līdz savas pauniņas, sava ceļa maizīte. Tur redzamas dažas ceļa nastiņas, kopīgi saliktas, bet neviens nav klāt – laikam baznīcā. Citi nosēdušies tāpat pa pulciņam pie savām pauniņām, sēd it kā atpūzdamies. Dažas māmuliņas pašlaik ēd, ko Dieviņš svētījis, uzlikušas maizīti klēpī uz aprakstītiem priekšautiem».

Redzot šos tūkstošus un atkal tūkstošus nabadzīgo svētceļotāju, Kaudzītes Reinim nāk prātā nostāsts par tiem 5000 izsalkušiem, ko paēdina Kristus. Vai arī šeitān, bez miesīgā izsalkuma, ko remdina rupjas maizes kumoss, nav izjūtams liels garīgs izsalkums? Kā citādi izskaidrot šo vientiesīgās tautas saplūdumu katru gadu simtu tūkstošiem? Kaudzītes Reinis tic – ka no šejienes šie nabadzīgie ļaudis aizies apmierināti, savu garīgo izsalkumu apremdinājuši.

Aizkustinošs un satriecošs ir skats, ko Kaudzītes Reinis pieredz pie klostera baznīcas durvīm. Nāk svētceļotāju grupa ar trokšņainu mūziku, bungu rīboņu un tauru pūtieniem. Gājiena priekšgalā iet karogi, svētbildes, dažādas relikvijas. Ieejot baznīcā, mūzika apklust, kamēr svētceļotāji ievirzās iekšā. Kad baznīcas durvju priekšā izklīdis ļaužu bars, kas gājienu pavadījis, Kaudzītes Reinis ierauga gar durvīm garā rindā sastājušos nabagus. Tie sadzinušies, kā mūsu ceļotājs saka, kā zivis murdā. Bet kas tur visai sevišķs stāstāms?

«Kas jūs redzētu, kādi Čenstochovas nabagi! Ir redzēti nabagi, bet ne tādi oriģināli. Te sacītu gan to: ja gleznotāji gribētu atrast nabagu tipus, lai nāk še uz Čenstochovu, tur viņi būs vispilnīgākā izvēlē un oriģinālītātē: šaušalainos locekļu sakropļojumos, acu iztecējumos, pret dabīgos pieaugumos pie sejas, rokām, visās miesās, drēbju netīrībā, skrandās. Un tā dzimtā nabagu dvēsele, kas no viņām runā pretim, ja ieskatāties to sejās ar sapinkātiem matiem un bārdām».

Tad tāds ir radības kronis – cilvēks, – autors prāto tālāk un tad uzstāda problēmu visā viņas dziļumā: «*Vai šie vien, kas te sēd? Kādi visi citi Dieva ģīmja nesēji arī esam, ja ne miesā sakropļoti, bet gan savā neredzamā cilvēkā*».

Baznīcai ir vairāk durvju un sāņu telpu un pilgrimu laikā tur kust un mudž pa visām ejām. Nāk iekšā, iet ārā, cits nometies ceļos lūdz par sevi, cits nogulies pašā baznīcas vidū uz vaiga, izplestām rokām, nekustēdamies guļ, kā Kaudzītes Reinis piezīmē, kaut vai pirkstus min nost! Citur kāds pulciņš nosēdies zemē, lasa kopīgi no pātaru grāmatas, tur lielāks pulks svētbildes priekšā nokritis ceļos un no galvas dzied kādu vienmuļīgu melodiju. Citi pienāk klāt, citi iet prom, bet dziedāšana neapstājas. Lielā altārī tajā pašā brīdī priesteris lasa mišas. Pie viņas sienas sastājušies svētceļotāji gar abām pusēm biktskrēslam, gaidīdami savu rindu, kamēr pieklūs pie biktstēva. «*Nav ticams, ka šodien vairs klāt tiks visi, kas nostājušies rindā, tomēr gaida. Kas viņus spiež?*» – prasa autors. «*Nu. Ak jūsu grēki, kāds jums smagums! Smagāks kā daudz akmeņu! – Jā, nabaga cilvēks, kā gan kurais nemeklējam dzēst savus parādus. Bet nolīdzināt? Kurš cilvēks to spēj? Nāc pie biktskrēsla, un redzi, ko spēj!*» Tāda rit dzīvē šinī daudzīnātā svētceļotāju vietā – savā savdabībā un īpašā plūdumā. Tur desmiti lūdz, simti sūdz, otrs simts pateicas, trešais slavē, pārdod, pērk, nāk un iet, vienā nemitīgā jucekļī. «*Ak, kas gan mīļam Dievam nav bijis jāsaņem šodien vien no viena paša Čenstochovas klostera, bet kur nu vēl visas pasaules!*»

Pašu svētbildi, kas stāv žēlastības altārī, ar četriem krāšņiem stabiem un eņģeļu tēliem, izgreznojumiem un rakstu tāfelēm, Kaudzītes Reinis apraksta: «*Brīnumdarītāja Marija ar Jēzus bērnu pie altāra dibens sienas, zeltā, sudrabā un dārgiem akmeņiem mirdzošā spožumā kaltin iekalta. Viņa stipri tumšbrūna un nav diezin cik izskatīga. Varbūt spīguļojošie dārgumi tai labu daļu noņem ar saviem kontrastiem*». Glezna krāsota uz cipresu koka un tās cienītāji tic, ka tā evaņģēlista Lūkasa roku darbs, bet lietpratēji spriež, ka tā seno bicantiešu meistarū gleznata.

Svētceļotāju tūkstoši katru gadu pulkiem dodas uz Čenstochovas klosteri, nešaubāmā ticībā bīdles brīnumdarītājam spēkam. «*Ak, cik liels šās ticības spēks, to redzējām ik uz katra soļa. Te to redzējām it sevišķi, kad mazu brītiņu stāvējām bīdles priekšā, to apskatīdami. Galva pie galvas cilvēku pulks, ceļos*

nometušies bīdles priekšā, vienā dziedāšanā, un ja kāds piecēlies noiet, desmitiem stāv, kas gaida ieņemt tā vietu. Tā atradām, tā atstājām».

Kad Kaudzītes Reinis ar ceļa biedriem šķiras no klostera, saulīte pašlaik rietā, bet ceļā šurp nākot sastop atkal svētceļotāju barus, visvairāk nabaga cilvēkus, kas savām pauniņām, noguruši karstā dienas gājienā, dodas še šurp, remdēt savas ticības slāpes. Sieviešu gan vairāk par vīriešiem: «*Eita, eita! žēlastības mātes vārti vairs nav tālu, būs atvieglots nogurums un pirmais, ko tu sasniegsi sevis labā, būs maigais miegs».*

Arī Kaudzītes Reinis pats jūtas noguris no visa šodien redzētā un pārdzīvotā. Radikālais domātājs un nemītīgais izdibinātājs te skatās vaigu vaigā lielai ticības mistērijai. Te klaji redzams ticības brīnišķīgais spēks, kas dod mieru dvēselei un gaišumu sirdij. Bet – domas – tās grauž un urbj – un nekad, nekad nedod miera!

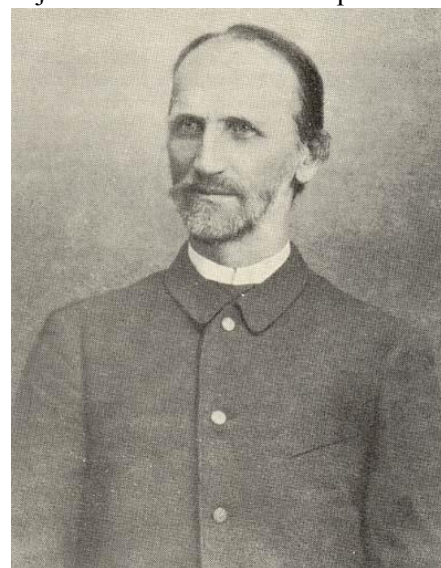
12. Domātājs un esejists

Kaudzītes Reinis ir viens no tiem tautas prātniekiem, kas rada sakām vārdus un anekdotus, kas pamāca paaudzes, kas vērtē pagājušos laikus un min tautas nākotnes mīklu. Tiesa, Kaudzītes Reinis nav brīvs no grāmatu ietekmes, viņa stilā izmanāms garīgu rakstu iespaids un domāšanā Ruso ietekme, bet kurš daudzinais filozofs ir neatkarīgs no saviem priekšgājējiem vai saviem laika biedriem? Kaudzītes Reinis gan nekad neuzstājas ar kādu filozofijas sistēmu, ar jaunām atziņu teorijām, bet viņa radošais, Dieva un dabas dotais gars šķīļ dzirksteles kā krams, saduroties ar tēraudu, un šīs gara dzirksteles tad paliek mirdzošu aforismu, sentenču, domugraudu un parunu veidā izkaisītas viņa rakstos. Kopotos rakstos pat vesela burtnīca «Domu izteikumi» (Viņa, II, 4) ar šīm Kaudzītes Reiņa gara dzirkstelēm, kurām viņš izteic savus vērtējumus un atziņas prāta un tikuma laukā. Šīs gara gudrības paliek kā mazs ievads mūsu tautas atziņu un spriedumu pasaulē, kaut arī tās apdarē izjūtam vietumis svešus iespaidus.

Tur ir atziņas par darbu un nāvi, par sāpēm un grēku, par mēru un pašsavaldīšanos. Tur ir dažnedažādi psiholoģiski aspekti, kas izpaušies ētiskās vērtībās un dzīves novērojumos. Ja darbīgs cilvēks pielīdzināms straumei, kas reizēm salauž laivu, bet tā pati straume nogludina klintis un attur sevi no sastinguma. Un jāņem par labu arī dzīves sitieni – jo tikai no bērna kritieniem tiekam pie vīra spēka. Un redzēdams, ka taisni šī darba dziņa dod saturu un mērķi dzīvei, Kaudzītes Reinis darina aforismu: *Lai me, ka laimes nava pasaulē!* Ja Kaudzītes Reinim met acīs parunu, ka mazs cinītis gāž lielu vezumu, tad viņš parāda arī lietas otru pusi, ka – liels vezums saspiež mazu cinīti.

Kā gara meklētājam Kaudzītes Reinim nemītīgi nākas sadurties starp labu un ļaunu, meklējot pareizo ceļu. No cita ļaunuma izbēgsi, bet no sava paša ļaunuma neizbēgsi, tāpēc zini un liec vērā, no kura ļaunuma vispirms jāsarģās. Arī ticības lietās Kaudzītes Reinis neiet parasto ceļu: Dievu apmierināt ar lūgšanām, velnu aizdzīt ar krustu, grēkus izlīdzināt ar parādu pārdzēšanu, tas Kaudzītes Reinim šķietas īsts noziegumu veikals. Ir kāda augstāka taisnība, tā, kura pat krustā sista paliek dzīva. Asinis grūti izmazgājamas no drēbes, bet nepavisam no sirds – tāpēc sarģies no asinīm! Cilvēki nopūlas un meklē paradīzi virs zemes; tās neatraduši, viņi meklē vismaz vietu, kur tā bijusi. Kas tie par cilvēkiem, kas tā dara? Tie ir, kas pilnībā pārpildījušies, nu meklē tukšuma; to neatraduši, meklē pēdīgi pašā tukšumā tukšumu! Atsaukdami uz Āronu, kas bībelē sadedzina zelta teļu, Kaudzītes Reinis ironizē: Kur atradīsi mūsu dienās, kas zelta teļu jel pavisam dedzina, un ne vēl sadedzina?

Par ticību Kaudzītes Reinis saka tādu spriedumu, kas raksturo arī viņu pašu un viņa izturēšanos baznīcas lietās: Ticība ir mīļas mātes klēpis, bet tas vajadzīgs bērnam, kamēr to izauklē. Pieaudzis nevar mātes klēpī salocīties, ne arī pieaugušu tas spēj vairs noturēt. Ja kāds auklējams nevar nekad mātes klēpī atstāt, tad viņam kāds kroplums. Tāpēc, ja mātes klēpī laikā atstāj, tas nava ļaunums, tikai prasāms tas, lai pieaugušais nedara kauna savam mātes klēpim, turpretī to mīl un cienī joprojām, jebšu tajā vairs nedus. – Te apliecināta Kaudzītes Reiņa izturēšanās ticības lietās visos dzīves gadījumos līdz pat vecumam, jo godbijību pret reliģiju viņš nekad nezaudē, kā tas jo gaiši pierādījās 1905.g. revolūcijas

Kaudzītes Reinis ap 1893.gadu

laikā, kad viņš uzstājas par augstsirdīgu baznīcas aizstāvi, kā arī Rīgā dzīvojot, ko savās atmiņās uzsver viņa krustmeita Dr. E. Kaudzīte.

Vai mīļais Dievs, cilvēku radīdams, nav neizprotams tajā ziņā, ka zemes pikā iepūtis sava Dieva garu, tā savienodams dievišķo ar radības vielu, laicīgo ar mūžīgo, mirstamo ar nemirstamo? Tiešām, tas liekas it kā ķildas dēļ darīts, bet tā nava. Viss, kas radībā, sastāv no diviem pretekļiem, jeb – tur tikai ir kaut kas, kur ir šie pretekļi, jo bez pretekļiem viss, kas paliek, ir nekas. Atņēmi vienu pretpusi, otra paliek par neko. Atņēmi garu – miesas arī nebūs, atņēmi miesu – nebūs atkal gara; atņem gaisu – nebūs tumsības, iznīcīni ļaunu – kā pierādīsi labu? Izdeldē melnu, nebūs vairs balta! Tāpēc arī zemes pikā nemirstamo vajadzēja vienot ar mirstamo. Kā augstāko savas tikumiskās dzīves likumu Kaudzītes Reinis uzskata: mīlē dzīvību un esi nāvē drošs, bet otrs – nenožēlo itin nekā!

Kaudzītes Reinis ir dziļi reliģiozs, bet baznīcas apgalvojumus viņš uzņem katrreiz ar paškritiku. Reliģijas ir bijušas un būs, tas ir tiesa, bet tas arī tiesa, ka daudz reliģijas izbijušas – tas dod iemeslu pārbaudīt to, ko viņas dod, un pārejošo nemērot ar mūžības mērauklu. Dari pats, spried pats, un lai tevis nebiedē nekad cita spriedums – tā ir aksioma, ko Kaudzītes Reinis nevien ieraksta savos domu izteicienos, bet kurai tas pats visu mūžu droši seko. Ja nu tu darīdams gaidi citu spriedumu un vērtējumu par savu darbu, tad tas pierāda, ka tu pats tikai vēl mācekļis savā darbā, jo meistars būdams, tu zināsi sava darba vērtību.

Kaudzītes Reiņa prātniecību visu mūžu pavada zināma skepse un analīze. Kā dēls pasakā, viņš katrai lietai meklē otru pusi. Ja Kaudzītes Reiņa domu gājienam atņemam viņa reliģiozo noskaņojumu, tad ar savu kritiku un pesimismu viņš vietumis atgādina Šopenhauera sentences. Šī skepse asi izpaužas Kaudzītes Reiņa spriedumos par mīlestību, kur netrūkst piedevām arī ironijas un sarkasma. Samīlējies vīrietis ir kokle, uz kuras viņa mīļākā strinkšķina maršu, kādu vien viņa grib par viņa sirds un prāta stīgām. Lai gan spēlētāja būs mīļāka, taču kokle skanēs tā, kā viņu triksķinot sit. Apsolīties mīlēt līdz nāvei ir ļoti viegli, gribēt līdz nāvei mīlēt – ļoti grūti, mīlēt līdz nāvei – daudzreiz sametas plāna dūša, jo nāve tālu, tāpēc, saka Kaudzītes Reinis, sava paša laimi paturēt sev – tā vispirmā gudrība. Turi sevi par vislaimīgāko! Ar to nevienam neesi atņēmis viņa laimes, bet sevi gan darījis laimīgu. Turpretim turēdams sevi par visnelaimīgāko, tikai sevi esi padarījis nelaimīgu, nevienam nepalīdzēdams.

Īsa un skaidra ir Kaudzītes Reiņa patriotisma formula: piederī tautai un tauta piederēs tev! Nav lielāka svētuma kā tautas svētums, tamdēļ pret to arvien jāizturas ar godbijību. Uzticību savai tautai, taisnību visiem! Tecī nemitosi un pastāvīgi kā upe, bet ne bez apziņas, uz kuriem, kā upe. Kad Kristus pie krusta, tad priesteri un rakstu mācītāji iet mājas, jo tad ļaužu pulkos viņiem nav vairs nekā ko darīt. Kritikai nav ne tēva ne mātes, ne brāļa, ne māsas, ne radu raksta: viņa ir vientule. Drīzāk viņa cietīs visu, nekā kaut kam pieglaudīsies.

* * *

Kaudzītes Reiņa domu spriedumi un vērtējumi bieži izkaisīti viņa garākos apcerējumos jeb esejās, no kurām ievērojamākās, gan dažas vairāk vai mazāk ar kompilātīvu raksturu, ir šādas:

1. Sieviskais cilvēks;
2. Reibinošie dzērieni;
3. Raksti, un
4. Juris Alunāns.

Eseja Sieviskais cilvēks sacerēta astoņdesmito gadu otrā pusē, jo sastopam to iespiestu Balss, 1887.g. gājumā (Vija, II, 5). Ievadā autors apskata sievietes vēsturisko stāvokli, bet no viņa sprieduma redzams, ka viņš neskata sievieti kā mazākvērtīgu cilvēces sastāvdaļu par vīrieti. Gan vīrietis spēcīgāks miesās, bet tas nenozīmē, ka sieviete mazvērtīgāka par to, tikai vīrietis to nomācis, būdams fiziski stiprāks par to, kā to pierāda sievu laupīšana senatnē un tirgošanas ar tām. Ļoti zemu stāv sievietes pie indiešiem, kuru likumu grāmatas sievieti uzskata kā mazvērtīgāku radījumu un kur vīra vara iet tik tālu, ka atraitni pēc vīra nāves sadedzina, kādu parašu tagad izskaudusi angļu valdība.

Īsos vilcienos aplūkojis sievietes stāvokli pie ķīniešiem, nēģeru tautām, Austrālijā, pie seniem romiešiem un ģermāņiem, autors nonāk pie seniem latviešiem, atzīdams, ka visumā latvietes stāvoklis nav bijis sliktāks nekā attiecīgā laikā pie citām tautām Viduseiropā.

«Kā visas dzīves satiksme un tautas dziesmas liecina, ka sievietes latviešos ieņēmušas allaž pilnīgu cilvēka stāvokli tikpat laicīgā, kā nemirstības un viņas pasaules dzīvē. Sieviskā cilvēka līdztiesību šie pierāda arī tas, ka zināmai Pērkonas dievītei kalpojot, latvietes ņēma daļību tautas svētkos un ticību iestādījumos, piem., kā vaidelotes».

Ārkārtīgi svarīga nozīme sievietes stāvokļa pacelšanā bijusi kristīgai ticībai. «Kristus nenošķīra un nenoteica nevienas cilvēku kārtas par augstāku, bet svēra tikai pie viņu dzīvošanas, un dāvināja to

augsto brīvību, to līdzīgo bērnu tiesu visiem, kas vien paši būtu cienīgi». Otrkārt – kristīgā ticība atmeta daudzsieviību, tā nostiprinot ģimenes dzīvi un paceļot sievietes stāvokli. Kristīgā ticība neiesloga sievieti nekādos harēmos, viņa atzīst to arī dvēseles ziņā pilnīgi līdztiesīgu vīrietim. – Ja nu ģimenes dzīvē sievietes stāvoklis atzīts, tad ārpus mājas – sabiedriskā un politiskā dzīvē sievietes sastop dažādās valstīs vēl dažādus ierobežojumus. Tā rodas sieviešu jautājums jau plašākā plāksnē.

Tālāk autors aplūko sievietes cilvēka raksturu, noteikti pretodamies ieskatam, ka sieviete tikai no vīrieša žēlastības būtu cilvēks. «Ikkatra puse par sevi ir pilnīgs radījums, un tikai no abām pusēm var cilvēks būt». Tas neizslēdz to, ka rakstura ziņā sieviete pilnīgi citādāka nekā vīrietis. Sievietes jutekļi asāki, viņas daba bagātāka dzīves sapņiem. Sievietes gara spējas bērna dienās attīstās ātrāk par vīrieša. «Sievīskam cilvēkam pieder viss, kas mīlīgs, viss, kas laipns, jā, visa puķotā, visa mirdzošā, visa smaidošā pasaule, jo viņš ir vairāk sirdscilvēks. Turpretim vīrietim pieder visa cietākā – tā sakot – visa rudens, visa ziemas daba». Taču, arī sievietes raksturs nav nekad viengabalīgs, un viņās, laikam, kā vēsture rāda, sastop ļoti pretējīgas īpašības.

Sieviete pēc savas dabas, kā autors spriež, vairāk aicināta uz ģimenes dzīvi, bērnu audzināšanu un apgādību, turpretim «vīrišķais dzimums sitas vairāk ap saviem naudas maisiem, pa asiņainiem kara laukiem, zirgu tirgiem, vai arī gudro pa savām laboratorijām, zvaigžņu torņiem, rakstāmām istabām, mācītiem krēsliem». Ja vienkāršu cilvēku dzīvē darbs sievieti nostāda līdzās vīrietim, tad, turpretim, pie bagātniekiem gan sieviete vairāk nododas flirtam un modes dzīvei, kuras pēdējās, t.i. sieviešu modes, autors ne acu galā neieredz un labprāt katrā gadījumā par tām ironizē un sirdās. Bet pie zemāko kārtu ļaudīm autors atkal novērojis, ka apprecējušās sievietes nekā tik labprāt nerunā, kā par precēšanos, un, it kā paša piedzīvojumus attēlodams, autors stāsta:

«Ja tu neprecēts, neprecējies, vecais jaunskungs, tad, būdams savu radnieču vai draugu un pazīstamu sievu vidū, labāk nesaki neviena paša vārda, bet tikai klausies, kur tev stāsta, ka tu esi dumjš, neprecēdamies. Mēs vienādi gaidām, kad jel precēsies, klausāmie ik svētdienas, kas uzsauks, bet nekā».

Nepanes autors arī lāgā sieviešu smieklus, tur viņas ķiķina un ķiķina kā rudens bezdelīdzēni jumta piesaulītē, kur nav un nav un nebūtu it nepavisam ko ķiķināt. – Tas pats par sieviešu daudzrunāšanu.

Kā sievietes teicamas īpašības Kaudzītes Reinis atzīst viņas rūpību un gādību ģimenē, tāpat tās pārākumu labdarības lietās. Arī tas esot aplams ieskats, ka sievietes vārds nekur neder, ka tām nevarot uzticēt nekāda solījuma. Ja tā kur notiek, tad bieži vainojami paši vīrieši, kas daudzreiz sieviešu darījumus un dotos solījumus apgāž un padara par nekam nederīgiem. «Un kad arī tās pašas gribētu diezin kā pildīt savu doto vārdu, paturēt spēkā savu darījumu, tas viss nelīdz nekā, un viņām jāpaliek pie vārda neturēšanas bez pašu vainas».

Cilvēka gaišredzība, asprātība, un veikla attapība stāv vistuvāk jautrdabībai, un tādēļ arī šie spēki dažā ziņā sievīskam cilvēkam smalkāki nekā vīriešiem. Ar lielu godbijību autors runā par sievieti kā sievieti un māti ģimenē. Cik jūtu ziņā bagāta sieviete, tik intelektuālā ziņā pārāks vīrietis, jo vēsture pierāda, ka likumdošanā un valdības sistēmu nodibināšanā sievietēm nepieder kaut cik ievērojama loma. Taču arī še, kā visur – autors atzīst vidusmēru par vairāk ieteicamu, sadalīt dažādus dzīves uzdevumus un tiesības starp abiem dzimumiem tā, lai jo pilnīgāki spētu atraisīties katra dzimuma iedzimtās spējas un dabas dāvanas. Cilvēces pastāvēšanai vienlīdzīgi nepieciešami abi dzimumi, un nepareizs ieskats, ka vīrs būtu maizes pelnītājs un sieviete – nekas.

«Kā dabas nolikums ir, tā paliek. Sievietes, vīrieši radīti vieni kā otri tā, ka tie var strādāt; sievietēm un vīriešiem vieniem kā otriem būs strādāt; sievietes un vīrieši strādā līdzīgi vieni kā otri, un nopelna ikkatrs savu uzturu, visi, kas vien nav nokļūduši no Dieva dotā likuma, ka ikkatram būs strādāt un arī tikai savu pelnītu ēst».

Nav sievietes nekad bijušas ne eņģeļi, ne velni, viņas ir un paliek cilvēki, ar cilvēcīgi labām un sliktām īpašībām, cilvēces otrā puse, tāpat kā vīrieši savā pusē.

Runādams par reibinošiem dzērieniem un viņu lietošanu, Kaudzītes Reinis, cik vērojams, pēc svešiem avotiem, apskata reibinošus dzērienus vispār, reibinošu dzērienu sākumu cilvēka dzīvē, reibinošu dzērienu īpašības un iespaidu uz cilvēkiem, nozīmi tautsaimniecībā, dzeršanu jaunībā, dzeršanu pie vīriešiem un sievietēm, dzeršanas iemeslus, uzspiestu dzeršanu un dzērāja slavu. Autora slēdziens gan tas, ka, neraugoties uz postu, ko dzeršana padara, vienalga, kā pie neizglītotiem, tā izglītotiem, dzeršanas tieksme dus cilvēku dabā un grūti iznīdama.

«Visu zinot un saņemot, kā ar reibinošiem dzērieniem pasaulē gājis, kā iet vēl šo baltu dienu, gala vārdā tas pats vien jāsaka: pasaule grib reibināties un reibinās, lai tas viņai maksātu ko maksādams!» (Viņa, II, 4).

Eseja par rakstiem iespiesta 1893. un 1894. gada Balsī un daļā par mājas mācību – arī Austrumā (1894, 5–6). Rakstiem nopelns, ka viņi uzglabā vārdu, kas runāts, agrāk vai vēlāk pazustu no atmiņas. Ja rakstos izteiktā doma ir dziļa, viņa nekad nezaudē sava svaiguma. Ar rakstu palīdzību var ietekmēt un virzīt atklātības domu, tamdēļ saprotami, ka tikai ar rakstu iespiešanas mākslu varēja rasties reformācija. Ja esejas pirmā daļa vairāk vai mazāk sacerēta pēc svešiem avotiem, tad pēdējā, vērtīgākā daļa – par mājas mācību pēc autora paša pieredzējumiem un novērojumiem. Nacionālā audzināšanā Kaudzītes Reinis mājas mācībai piešķir lielu nozīmi, kā motto jau spraudams savai esejai: «*Mājas mācība pirmais stūra akmens, likts latviešu gaismas ēkai*». Ja latviešiem tik maz analfabētu – tas mājas mācības nopelns. Ievadā autors pastāsta, kā mājas mācība pie mums nodibinājusies, un ka viņas uzplaukšanā lielākā loma pieder latviešu sievietei. «*Mūsu mātes, mūsu vecās mātes, krustmātes un māsas ir tās, kas visus iemācīja lasīt, pātarus skaitīt un tiem līdz citas pirmās galvas mācības. Viņas ir mūsu īstas mājas skolotājas*». Caurcaurim mūsu sievietes jau no laika gala bijušas labākas lasītājas par vīriešiem. «*Daža vecenīte savās vecās dienās zināja stundām no vietas skaitīt savas dziesmas, bībeles gabalus un visus citus pātarus. Viņas to visu sauc par savu mantu, par savu pūru vecuma dienām*». Uzskatāmā gleznā Kaudzītes Reinis attēlo, kā viņa bērnības laikā mātes mācījušas mazos grāmatā. Zema istaba, mazi logi, lielākais ar četrām rūtīm. Aukstā laikā logi aizsala ar biezu ledus un sarmas kārtu, tad sniegu nokasīja, lai būtu gaišāks lasīt. Slēdzienā autors griežas pie latviešu mātēm, lai tās uztur svētas mājas mācības tradīcijas un lai sabiedrība mājas mācības uzglabā visos laikos.

«Un tu, latviešu tauta, – sakustināts, beigās autors griežas pie sabiedrības, – tu nedrīksti nekad atkāpties no šīs savas mājas mācības; tev būs to paturēt dzīvu tāpat, kā to izvadījuši mūsu vecājie cauri augum augumiem savos tik grūtajos dzimtlaikos. Tas piekrīt pie pirmajiem darba uzdevumiem, kur jums piederas strādāt savās draudzēs».

Ja ņemam vērā tajos laikos pastāvošo pārtautošanu latviešu pamatskolās, tad Kaudzītes Reiņa vārdi dabū divkārsu svaru. Mājas mācībā liktais latviskums nekad neizdzisa no bērnu sirdīm. Arī vēlākos gados Kaudzītes Reinis pieskaras mājas mācības jautājumiem, tā, piem., rakstā: «Latviešu mājas mācība un domātie katehēti». (Balss, 1903, 22–23).

Eseja par Juri Alunānu, iespiesta Balsī (1901, 10–17), sakarā ar toreiz Jelgavā cilāto Alunāna pieminekļa lietu un līdzekļu vākšanu šim nolūkam. Autors, sniedzis negaru Jura Alunāna biogrāfiju, apskata to kā patriotisku dziesminieku un publicistu, formulēdams viņa centienu mērķus: 1) Latviešu valodas kopšana; 2) Lai latvieši savu valodu turētu cienā un godā; 3) Lai latvieši pieaugtu laicīgā labklājībā. Par Jura Alunāna liriku autors spriež:

«Ja kādā vietā top kas aizņemts, tad vairāk zobgalīgā dabā un tas ir klaji pats ļaunums tikai, smejamas būšanas, liekulības, svētulības, kārumnieki, kārtu un citas blēnīgas iedomības, kas ņemtas priekšā. Turpretim vienkārša dzīve, zemas kārtas, kam vajaga aizstāvēšanas, savas tautības pareiza cienīšana un cits viss, kas cilvēcis – aizstāvēts. Varbūt gan skaisto un dzelīgo vārdu savēršanā Jura Alunāna dziesmiņas nebūs tik spilgti skanošas, bet toties viņas jo domu bagātas, jo kodolīgas». (Balss, 1901, 10).

Kā latviešu valodas reformatoru Kaudzītes Reinis vērtē Juri Alunānu no pašiem latviešiem nevien kā pirmo, bet arī vienu no stiprākiem un pamatīgākiem strādniekiem, kam vien Kronvalds stādāms blakus. Raksturodams Juri Alunānu kā cīnītāju, Kaudzītes Reinis plaši atstāsta Alunāna idejiskos rakstus Pēterburgas Avīzēs un rakstu krājumā Sēta, daba, pasaule, aprādīdams viņa nozīmi tautas nacionālā modināšanā un gara patstāvībā. Jura Alunāna raksti, pēc autora domām, nav novecojušies, un tāpēc pa jaunam būtu izdodami tagadējām audzēm. Ienākumu no tiem varētu lietot Jura Alunāna pieminekļa celšanai. – Jāpiezīmē, ka Jura Alunāna pieminekli 1902.gada oktobrī uzcēla Jelgavas lauksaimniecības biedrība dzejnieka atdusas vietā Lielvirnavas kapsētā, dzīvi šinī darbā piedaloties redaktoram Pavasaru Jānim.

Apcerēdams Jura Alunāna dzīvi un kā tas visu mūžu cīnījies ar trūkumu, Kaudzītes Reinis cildina Alunāna ideālismu:

«Viņš pieder pie tiem vīna kalna strādniekiem, kura alga netop apdrošināta cilvēku līgumos, tāpēc trūkuma un citu pūliņu pilns viņu ceļš pasaulē. Bet ja kādreiz runā par šo cilvēku algām, tad apmierināties: viņa alga debesīs, un tad uz to kantori ar zināmām kvītim: vienalga, ir tur augšā debesīs – nosūtām».

* * *

Kā domātājs un esejists Kaudzītes Reinis ieņem savdabīgu vietu mūsu gara vēsturē – nākdams no tautas, izaudzis ar tautu, saskāries ar Vakareiropas kultūru, Kaudzītes Reinis pieiet problēmām no latviešu viedokļa, apgaismodams tās savā skatījumā, modinādams un audzinādams tautas neatkarīgu domu un parādību patstāvīgu vērtējumu.

13. Mājas dzīvē

Pārnācis 1868.g. Jurgos no Mādariem Kaibēnu skolā, Kaudzītes Reinis te arī pavada ilgus mūža un darba gadus, atskaitot nelielu starplaiku Laskates skolā³⁴. Kā jau Vecpiebalgas pagasta pieņemšanas protokolā sacīts, «ar cienīga mācītāja labprātīgu atvēlēšanu tai skolā būs par skolmeisteri tā Rein Kaudzīt brālis Matīss, kuram no pirmā gala arī Rein Kaudzīt pie bērnu mācīšanas pieies». Formālā valodā runājot, tas nozīmē, ka Kaudzītes Matīss skaitījās par skolas pārzini un oficiālo vadītāju, bet Kaudzītes Reinis tam bija par palīgu. Izskaidrojams tas viegli – Matīss bija speciāli gatavojies skolotāja uzdevumam, Reinis tikai izturējās nepieciešamos pārbaudījumus, lai varētu strādāt klasē³⁵. Pirmais gads Kaibēnos pagāja gan ievadot klases darbus, gan arī cīnoties ar saimnieciskām grūtībām. Kaudzītes Matīss šos pirmos darba gadus savās atmiņās attēlo:

«Bija jāiztur tūliņ ļoti grūts gads, saukts par sauso gadu. Lietus nelija līdz rudzu sējas laikam un tad pat arī maz... Saule lēca un gāja pa dūmakām sarkana un bez spožuma, jo meži un purvi dega mēnešiem, piepildīdami gaisu ar dūmiem. Maize bija dārga un pat nedabūjama».

Kaudzītes Reiņa darbs skolā īsti sākās ar 1869./70. mācības gadu, kad skolēnu skaits palielinājās un Matīsam grūti nācās vienam klasē visus mācīt. Alga bija zema – «20 rubļu uz ziemas laiku», t.i. par kādiem sešiem mēnešiem, kamēr turpinājās ziemas mācības.

Acīm redzot, lai Kaudzītes Reinis nāktu patstāvīgā vietā, pagasts viņu 1873.g. rudenī pārcēla uz Laskates skolu ar 110 rubļu lielu algu gadā, skolotāja R. Šančberga vietā. Vecpiebalgā tajos gados un vēlāk stipri pieauga patriotisko darbinieku skaits, īpaši ar Kronvalda Ata pārnākšanu no Tērbatas. Sabiedriskā darbā un citādi ar tiem sastrādājoties, Kaudzītes Reiņa gars ievērojami padziļinājās un pieauga viņa tēvzemes mīlestība, kā arī drosme un spars. Laskates skolā Kaudzītes Reinis tomēr darbojās tikai dažus gadus. Jau 1876.g. septembrī pagasts tur pieņēma citu skolas vadītāju, un Kaudzītes Reinis atgriezās atpakaļ pie brāļa par palīgu. Tam par iemeslu varēja būt abu brāļu vēlēšanās strādāt kopā vienā skolā, kā arī Kaibēnu skolā bērnu skaita pavairošanās, ar ko pieaug Kaudzītes Reiņa alga, jo tagad tas saņēma vienu rubli no katra ziemas skolēna (tādu bija 108), bez tam kaut kas atlēca arī no privārstundām. Toties darbs pavairojās ar atskolēniem, kuri apmeklēja skolu līdz ziemas mācības sākumam un pavasarī. Privātklases dēļ brāļiem Kaudzīšiem vajadzēja vēl lāgiem pieņemt palīgu, protams, ar mācītāja atļauju, ko tad abi algoja no saviem līdzekļiem.

Par brāļu Kaudzīšu skolas darbu redzamu pārskatu dod tagad Kārļa Egles redakcijā publicētā Kaibēnu, vēlāk Ogrēnu skolas chronika. No tās konstatējams, ka skolēnu skaits svārstās ikgadus no 80–100 un vairāk, pie tam mācības turpinājās nevien ziemu, bet arī vasaru, nevien klasē, bet arī ar privārstundām, – tā 1876./7. mācības gadā privārstundās mācās 37 zēni (mācītājs ilgāku laiku neļauj meitenēm skolu apmeklēt), bet klavieru spēlēšanā – 14 zēni; bez tam skolotājiem nācās vēl strādāt atskolā un svētdienas skolā. Tajā pašā reizē skolas chronikā par to atzīmēts:

«Atskolas un svētdienas skolas turpinājās jo dienas jo spēcīgāki. Skolas gads ar šo ierīcību iznāca diezgan raibs. Augusta mēnesī sanāca mazs skaits rudens skolnieku, tad oktobra sākumā pievienojās atskola, kurā nāca no skolas laika beigšanas līdz mācības laikam, puīši, kā meitas, un tā darbs stipri pavairojās». (Chronika, 32. lpp.)

³⁴ Laskates meiteņu skolā pie Ineša ezera Reinis Kaudzīte strādāja trīs gadus: 1873–1876; tāpat tieši tad, kad viņš atgriezās no Laskates, brāji iesāka rakstīt «Mērnieku Laikus» – V.E.

³⁵ Tomēr Līgotņu Jēkaba citētajā protokolā – V.E. – Reinis Kaudzīte ir minēts kā pirmais, bet Matīss nosaukts tikai par viņa brāli. Vispār skolas dibinātāju doma laikam bija tāda, ka Reinis būs vairāk «saimnieciskās daļas vadītājs», bet Matīss «mācību daļas vadītājs».

Ne mazāk svarīgi kā skolas darbs, Kaudzītes Reinim bija arī pienākumi sabiedriskā laukā, kā pagasta vietniekam, un biedrību vīram, bez tam arī rakstniecības un avīžniecības laukā nācās čakli strādāt. No 1876. līdz 1878. gadam abi brāļi rosīgi strādāja pie Mērnieku laiku sarakstīšanas, arī skolas grāmatu sastādīšana prasīja laiku. Tā 1880./81. mācības gadā skolas chronikā Matīss atzīmē: «Šai laikā darbojamies ar brāļi, sarakstūdami dažādas skolas grāmatas, kā Sētas un Skolas pirmo daļu, arī Lielo ģeogrāfiju. Skolas drauga pirmo un otro daļu, vēsturi un citas». Septiņdesmito gadu beigās pa vasarām sākās arī ceļojumi, gan pa dzimteni, gan pa ārzemēm.

Pagasts drīz sāka vērtēt krietnos, izglītotos audzinātājus, un skolēnu skaits Kaibēnu skolā ar katru gadu palika prāvāks, tā kā piecas asis platā un vienpadsmit asis garā skolas māja izrādījās par šauru, un, sākot no septiņdesmito gadu vidus, abu brāļu prātus nodarbina jautājums par jaunas skolas būvi. 1881. gada sākumā, piedaloties pāris pagasta amata vīriem, Kaudzīši izstrādā jaunās skolas ēkas plānu un būves aprēķinus, ko tā paša gada 20. februārī pagasts izdod mazāksolīšanā, ar noteikumu, ka būves uzņēmējam jaunā ēka jāpabeidz divās nākošās vasarās. Materiālu piegādāšana, būvdarbu vadība lielā mērā gulās uz abiem Kaudzīšiem, kā chronikā Matīss to atzīmē:

«Šovasar (1881) līdz ar brāļi Reini darbojamies cītīgi pie darba veicināšanas jaunās skolas celšanai. Viss materiāls bija pievedams vēl saimniekiem, tāpēc nācās daudz rīkot, jo pagasta vecākais tajās lietās nerūpējās un viņa palīgs bija tālu nost, kālab visas rakstīšanas, pasūtīšanas un dažādas rīkošanas stāvēja vairāk tik mūsu ziņā».

Arī nākamā 1882. g. vasarā bija tāpat; «Šās vasaras darbi pie jaunās skolas stāvēja vienīgi mūsu pašu rīcībā, un amatnieki nedarīja gandrīz nekā bez aprunāšanās ar brāļi Reini, kas bija ilggadīgs pagasta vietnieku pulka loceklis».

1882. g. oktobra beigās jauno skolu iesvētīja, nosaucot to par Ogrēnu skolu. Tagad mācības ar 27. oktobri no Kaibēnu skolas pārgāja tajā. Abu brāļu vadītā Kaibēnu skola bija pastāvējusi 14 gadus un apmeklētāju bērnu skaits bija tajā sasniedzis 1229, no kuriem 422 ziemās bija ņēmuši privātstundas pie skolotājiem. Ar 1882./83. mācības gadu klasē ievada kā lasāmu grāmatu Kaudzīšu sastādīto Sētas un Skolas pirmo daļu un citas, ar ko ievērojami uzlabojās brāļu materiālais stāvoklis, tādā kārtā dodot iespēju vairākkārt ceļot arī uz ārzemēm, jo pie toreizējās skolotāju šaurās algas tas gan citādi nebūtu bijis izdarāms. Veco Kaibēnu skolas ēku 1882. g. novembrī vairāksolīšanā nopirka Kaudzītes Reinis par 601 rubli un tā palika līdz turpmākam

Ogrēnu skola, kas uzcelta Reiņa Kaudzītes tiešā vadībā. Matīss tur strādāja no 1882. līdz 1911. gadam

nenojaukta. Nākamā 1883. g. pavasarī Kaudzītes Reinis ar brāļi dēstīja, kokus ap jauno Ogrēnu skolas māju – skolas zeme bija apaugusi alkšņiem un citiem krūmiem, un abiem skolotājiem bija pūliņa diezgan tos izcērtot un pārvēršot par sakņu dārzu un tīrumu. Skolas apkopšana un apkārtnes izdaiļošana piekrita vienīgi abiem brāļiem, jo pagasts nekā nedarīja. Vasarās, kuras bija brīvas no ceļojuma, abi brāļi piedalās skolotāju sanāksmēs, kā 1883. g. vasarā un vēlāk līdz 1886. g. 2. jūlijam, kad, ievēdot skolu reformu, krievu administrācija šīs sanāksmes izbeidza. Kā brālis Matīss liecina, šīs sanāksmēs Reinis bijis asprātīgs debatētājs un latviskās audzināšanas aizstāvis. Neatlaidīgais klases darbs un daudzie sabiedriskie pienākumi stipri atsaucās uz skolotāju veselību, sevišķi, kad bērnu skaits jau gāja pāri par simtu, starp tiem nevien četrziemnieki, bet arī piecziemnieki, kas klases darbu padara daudz sarežģītāku. 1886. g. ziemā Kaudzītes Reinis diezgan asā formā slimoja ar kakla kaiti. Spēkiem neuzlabojoties, 1886./87. mācības gadā Kaudzītes Reinis pilnīgi atturējās no skolas darbiem, veltīdams visu laiku publicistikai un rakstniecībai, starp citu pasākdams garāku romānu Izjurieši. Ar 1886./87. mācības gadu skolās sāka mācīt krievu valodu, kas Kaudzītes Reiņa darbu klasē gan samazināja, krievu valodas

neprašanas dēļ. Skolas darbā nāca ievērojamas pārmaiņas. «*Bija sajūtams, ka citi laiki būs, bet kādi, visiem palika vēl neatbildēts jautājums. Vecā skolu valde bija atstājusies, jaunā nebija iestājusies, tāpēc šai laikā vajadzēja sajusties kā bez tuvāk pazīstamas augstākas vadības*». (Chronika, 55. lpp.). Ar 1887./88. mācības gadu Kaudzītes Reinis pa jaunam stājas skolotāja darbā, vasarā (1888) abi brāļi piedalījās III vispārīgos dziesmu svētkos Rīgā, bet pēc svētkiem vienu mēnesi tie nodzīvoja Majoros, baudīdami šē atpūtu un Latvijas peldu vietas jaukus.

Nākamā mācības gadā skolas darbi abiem brāļiem atkal pavairojās, jo nācās strādāt bez palīgiem. Vasarās krievu valdība rīkoja krievu valodas kursu latviešu skolotājiem, jo visās skolās sākās bērnū pārkrievošana. Negribēdams krievu valodu mācīties un mācības ziņā pildīt krievu skolu inspektoru priekšrakstus, Kaudzītes Reinis pamazām atrāvās no skolas darba, piegriezdamies vairāk rakstniecībai. Skolas chronikā (67. lpp.) Matīss 1893./94. mācības gada sākumā atzīmē: «*Brālis Reinis tagad pamazām jau gandrīz pavisam atstājās no skolas darbiem, jo – pirmkārt – privātskolnieku skaits sāka mazināties, kāpēc 3 skolotājiem neiznāca vairs pilnīgi ko darboties, otrkārt krievu valoda ienāca par mācības valodu, ar kuru viņam nebija spējams rīkoties*». Taču no skolas darba Kaudzītes Reinis pavisam vēl neaiziet – ilgākus gadus atvietošams saslimušos vai citā darbā aizkavētos kolēģus, tikai jaunā gadsimtenā pirmā desmita pirmā pusē galīgi izbeidzas Kaudzītes Reiņa tautskolotāja darbs. Bez iepriekšējās nodaļas minētiem ceļojumiem jāatzīmē vēl pēdējais 1903.g. septembrī uz Krimu un Simferopoli, Ķījevu – par ko aprakstu sniedz Balsī.

Atrāvies no skolas darba, Kaudzītes Reinis tagad pilnā mērā nododas publicistikai, bieži rakstīdams gan iemīlotā Balsī, gan Baltijas Vēstnesī, retumis arī Austrumā, bet vēlāk Fr. Veinberģa vadītā Rīgas Avīzē. No sabiedriskiem pienākumiem palika vēl amats Cēsu apriņķa kara klausības komisijā. Tagad brīvo laiku varēja ziedot arī lasīšanai, kādu iespēju deva paša iegādātā vērtīgā mājas grāmatu krātuve. Bet arī citādi, kā jau no pašas jaunības, Kaudzītes Reinis arvien atrada kādu sistemātisku darbu, ar ko dot dzīvei vērtību un nozīmi. Tā, starp citu, viņš gadu desmitus izdara meteoroloģisku parādību novērošanu, sīki ikdienas atzīmēdams temperatūru, laika pārmaiņas, ražas padošanos un t.t., laiku pa laikam kopsavilkumus publicēdams avīzēs. Tā Balsis 1902. gadgājumā (6. nr.) tas sniedz vienu tādu rakstu: «*Atskats laika tecēšanā*» – kurā dod pārskatu par meteoroloģiskām parādībām 10 gadu laikā, no 1891.– 1901., cik skaidru dienu bijis, cik pa daļai apmākušos, cik – miglas dienu, slapjdraņķa, apkalas, sniega dienu, siltuma un aukstuma caurmēra temperatūra un t.t. Kas šādas atzīmes rakstījis, tas sapratīs, cik disciplīnas, uzmanības un izturības šāds darbs prasa.

Nams Rīgā, Stabu ielā 88, kur Kaudzītes Reinis ar pārtraukumiem dzīvoja 1907. un 1908.gados³⁶

Nams Rīgā, Ģertrūdes ielā 62 (tagad 64), kur Kaudzītes Reinis ar pārtraukumiem dzīvoja 1907. un 1908.gados³⁷

³⁶ Pats īrēja dzīvokli Nr.20 – V.E.

Kaudzītes Reinis visu mūžu palika vecpuišī. Viņš pārāk mīlēja savu personīgo neatkarību, baidīdamies ar precēšanos to kaut kā zaudēt. Šo savu personīgo neatkarības mīlestību viņš daudzkārt uzsvē ir ceļojuma aprakstos, ir citur. Tomēr pāris reizes ir bijuši noteikti mēģinājumi apprecēties, kā, piem., 88-tā gadā tas ir ar kādu jaunavu jau uzsaukts baznīcā, bet kādu dienu pēc tam, ierodas pie līgavas vecākiem un lūdz precību atsaukšanu, jo jūtoties ar nerviem slims. (P. Cimdiņš Par Kaudzītes Reiņa precēšanos, Latvju Grāmata, 1930, I). Kaudzītes Reinis samaksā līgavai 400 rubļu sāpju naudas un – kāzas izjūk. Bet – ģimenes trūkums radīja zināmu tukšumu un nemieru dzīvē, ko tas sevišķi jūta, gadiem pavairojoties. To viņš domāja nomākt ar dzīves vietas maiņām un tāpēc 1904.g. pārdeva Matīsam Kaibēnus, pats ap 1907.g. galīgi pārnākdams uz Rīgu. Bet arī šē bija grūti miera atrast.

Divi gadi no vietas (1907–1908), Kaudzītes Reinis nodzīvo Rīgā pie radu bērniem, par ko dažas atmiņas pastāsta viņa krustmeita Dr. Elza Kaudzīte (Latv. Jaunatne, 1925, 12). «*Koncertus un teātra izrādes Reinis nekad neapmeklēja, bet mums (bērniem) to neliedza. Kurpretim kara mūziku viņš labprāt klausījās. Uz parādi ņēma zēnus līdz, rādīdams un izskaidrodams ieroču šķiras un nozīmi*». Pret kara klausību Reinis izturējās ar cienību, slavēdams stingra pienākuma pildīšanu un dzīves vienkāršību, pie kuras kara klausībā pierod. – Ērģeļu spēlēšanu un kora dziesmas viņš cienīja. Nereti svētdienās pie pusdienas galda stāstīja, ka bijis Doma baznīcā, varenajās ērģelēs klausīties. – Kaudzītes Reiņa mīļotā vieta bija Archierejas muižas apkārtnē un Dzegužkalns, arī Arkadijas parks, kur gan, izbēgdams ļaužu drūzmas, gāja tikai darbdienās, tāpat citus parkus un dārzus neapmeklēja ļaužu dēļ. Interesējas Kaudzītes Reinis arī par dārzkopību un, ciemodamies pie radiem, dārzā izzāgē augļu kokiem sausus zarus.

Nevarēdams panest vientulību, kā arī ilgodamies kārtīgas mājas dzīves, Kaudzītes Reinis mēģina pa jaunam precēties, dibinādams kopdzīvi. Laikā no 1907.–1913. g. Kaudzītes Reinis bieži maina dzīves vietas, uzturēdamies Rīgā Meža parkā, kādu laiku Siguldā, tad Cēsīs, pēdīgi (1913.) pāriet uz Pēterupi, kur iepērk nelielu māju. No apprecēšanās nekas neiznāk – tikai īpašums pāriet citās rokās.

Nams Siguldā, Šveices ielā 3 (vēlāk R.Kaudzītes iela; padomju laikā I.Sudmaļa iela), kur Kaudzītes Reinis dzīvoja 1908. un 1909.gados³⁷

Nams Jūrmalā, Bulduros, Meža prospektā 18, kur Kaudzītes Reinis dzīvoja 1912.gadā

Pēc vētrainās revolūcijas gadiem samazinājās Kaudzītes Reiņa līdzstrādība laikrakstos. Ir radusies paaudžu distance. Ir cilvēki, kas revolūcijas karstumā zaimo baznīcu, pret kuru Kaudzītes Reinis, lai tas bija cik radikāls būdams, sajūt godbijību. Pats tici vai netici, pret citiem ticības lietās esi tolerantants. Tāpēc saprotami, ka Kaudzītes Reinim šinīs gados nākas skarbus rakstus rakstīt gan Rīgas Avīzē, gan arī Balsī pret revolūcijas vadoņiem un aģitācijas satracināto pūli. Pēc revolūcijas tas piegriežas atkal mazāk akūtiem tematiem, piem., «Zemnieku kārtā un stāvoklis krievu valstī» (Rīgas Avīze, 1908, 16), kur, izlietodams savus ceļojuma novērojumus, autors salīdzina latviešu zemnieku stāvokli ar krievu un somu. Latviešu zemniekam ir ievērojama izturība, lielas darba spējas un izveicība. Latviešu zemnieku stāvoklis strauji uzlabojies, sākot ar deviņpadsmitā gadusimtena vidu. Nevien daudz samaksāts par zemi, sagādāts saimniecības inventārs, bet pašu spēkiem uzceltas pagastu mājas, skolas, biedrību nami. Reti Kaudzītes Reinis pieskaras fabrikas strādnieku lietām, kā, piem., «Strādnieku pašpalīdzības labad» (Rīgas Avīze,

³⁷ Pie sava pusbrāļa Jāņa mazmeitas Elzas Kaudzītes 65.dzīvoklī – V.E.

³⁸ Te viņš apmetās jau kopā ar savu draudzeni Karlīni Kraukli-Damrozi – V.E. – Taču pēc tam viņi ar Karlīni apmēram uz četriem gadiem izšķīrās, un Reinis atkal dzīvoja viens.

1908, 69). No aktuālās dzīves atrāviens, Kaudzītes Reinis nevarēja tā vairs sekot lauku dzīves parādībām, kā to bija spējis, Vecpiebalgā dzīvojot.

Vēl arvienu viņš apmeklēja Zinību komisijas vasaras sapulces, audzināšanas jautājumos dažkārt piedalīdamies arī debatēs. Parasto grāmatu literatūrai viņš nav sevišķs draugs, jo autoriem – nava savu domu, sava sprieduma, kā viens – tā visi sauc pakaļ. Kā agrāk – tā līdz mūža galam Kaudzītes Reinis mīl asprātīgu domu, oriģinālu spriedumu. Laiks veco publicistu nobīdījis pie malas, īpaši ar Al. Vēbera atstāšanos no Balss vadības (1904). Īsi pirms pasaules kara Kaudzītes Reinis saraksta pēc svešiem avotiem nelielu brošūru «Tuksneši», kuru 1914.g. iespiež un izdod Ekonomiskā savienība Jelgavā. Taču šī brošūra nedabū vēl izplatīties, kad Jelgavu ieņēma vācu karaspēks un brošūru iznīcina, tā ka no tās nejauši eksemplāri uzglabājušies, starp citu, Misiņa bibliotēkā Rīgā. Brošūra 51 lp. bieza – tās saturs: 1. Sachara – pa Sacharas oāzēm, Sacharas karavānu ceļiem, atskats par Sacharu senatnē un viņas ceļotājiem, pētniekiem; 2. Tuksneši starp Sacharu un Gobi Zināja pussalas tuksnesis; Zīrāja tuksnesis, Arabijas un Irānas tuksneši; Turānas jeb Vakara Turkestānas tuksneši; 3. – Gobi jeb Šamō tuksnesis; 4. Amerikas un Austrālijas jaunās pasaules daļas tuksneši. Arī šeit autora stāstījums brīvs, kur vien iespējams, ņemot lasītājam tuvus piemērus – Rīgas smilšu kalnus – bet tie mazi un nerāda īstā vārda. Pasaules kara laikā, mūsu laikrakstiem atstājot Rīgu, vai arī samazinoties formātā, vai atkal Krievijas revolūcijas laikā 1917.gadā, Kaudzītes Reiņa darbība pārtrūkst. Pamazām tā atjaunojas tikai ar Latvijas valsts nodibināšanos, kad Baltijas Vēstnesī parādās kāds rets Kaudzītes Reiņa raksts, kā piem., par mūsu valodu un laucinieku līdzdalību Satversmes sapulces vēlēšanās (1920.g. pirmā pusē).

Uzmanību pelna arī Kaudzītes Reiņa sarakstīšanās ar mācītāju K. Beldavu Valmierā – nemierīgā 1917.g. otrā pusē. Pamudinājumu tam dod mācītājs K. Beldavs, piesūtidams Kaudzītes Reinim savu grāmatiņu Pazudušais dēls (Valmierā, 1917., 16 lp.). Runa ir par neticības un materiālisma izplatīšanos mūsu tautā. (Kaudzītes Reiņa vēstules publicētas Latvju Grāmatā – 1927, 6). Vēstule rāda starpību, kā mācītājs nostādījis problēmu – pierakstīdams jaunajiem un neticības ievazātājiem vainu, kamēr Kaudzītes Reinis to nostāda daudz plašāki. Kādi jaunie ienesuši neticību? Vai tā nav bijusi vispirms latviešu skolotā paaudze, latviešu studenti? Tā tad iznāk – plašāka izglītība, skaidrāka ticība (tāpēc, ka šī neticība galvenokārt pie latviešiem izplatījusies) rada neticību? Bet nevar taču karot pret skolām un izglītību? Sakarā ar Cēsu baznīcas zaimošanu no atsevišķu latviešu pulku strēlniekiem, Kaudzītes Reinis uztraucas, ka kādi laikraksti to pieraksta kā «tautas uzvaru». K. Beldava pretrakstā Kaudzītes Reinis aprāda, ka tauta taisni nosoda šādu mežonību, un to, ko pastrādājuši daži atsevišķi locekļi, nevar pierakstīt visai tautai. Kā visur, tā arī šeit, Kaudzītes Reinis pierāda savu dziļo skatu parādību būtībā un faktu asu analīzi, vienalga, kaut arī stāvētu ar savām domām viens.

Kaudzītes Reiņa mūža pēdējais gadu desmits bija nemiera un raīžu pilns, nevien pasaules kara dēļ, bet arī arvien pieaugušās grūtsirdības un dažu tīri personīgu motīvu dēļ. Lielajam rakstniekam nebija nekur īsti māju. No Kaibēniem viņš bija aizgājis – citur nespēja iedzīvoties. Nebija arī tuva cilvēka, kas to saprastu. Dvēselīgi nomocīts, Kaudzītes Reinis kļūst ārkārtīgi smalkjūtīgs, atgādinādams vecuma dienās franču rakstnieku Stendālu. Savu sāpju vajāts un iznervozēts, Kaudzītes Reinis visur baidās, ka viņš tikai nav kur par apgrūtinājumu un nastu. Trausls un rūgtuma pilns viņš atstāj (1920) Pēterupi, traukdams atkal uz bērniības dienu mājām – uz mīļiem Kaibēniem. Uz Piebalgu! Uz Piebalgu! tur vilina tagad gara nemiernieku viņa Zilais putns!

Reinis Kaudzīte un Karlīne Kraukle-Damroze pie savas mājas Pēterupē³⁹ (tagad Saulkrasti) Skolas ielā 17, kur viņi dzīvoja no 1912. līdz 1920.gadam

³⁹ Māju nopirka Reinis, bet vēlāk pārrakstīja uz Karlīnes vārda – V.E. – (nezinu – kādēļ; varbūt, lai kompensētu savu nevēlēšanos oficiāli viņu apprecēt un tādējādi padarīt par mantinieci?). Kad māja jau piederēja Karlīnei, Reinis, nespēdams ar viņu satikt, aizgāja no tās 1918.gada rudenī, dzīvoja Liepupē pie sava bijušā skolnieka, tagad draudzes skolotāja P. Cimdiņa, vēlāk pie radiniekiem.

14. Mūža vakars un bēres

Kaudzītes Reiņa neapmierinātība un sarūgtinājums sevišķi sāka izpausties pēc skolas darba galīgas atstāšanas, kas izskaidrojams gan ar dzīves pārmaiņu, gan ar vientulību. Šo allažīgo saigumu un nemieru ar sevi un apkārtni Kaudzītes Reinī atzīmē arī brālis Matīss savās atmiņās (II, 215. lpp.).

«Kas satikās ar viņu tikai uz īsu laiku, kā ar ciemiņu, tie nedabūja nomanīt šo grūtuma iespaidu, jo tad viņš spēja izturēties arvien jautrs, kā visu aizmirsdams; bet līdzmājiniekiem un pastāvīgiem galda biedriem šis viņa dvēseles sirgums bija nesams līdz un nāca visiem jūtams, kur viņš ar savu sāpīgo, kā nelaiemes nospiesto seju atradās vidū, jo reti kad pilnam bija mierā ar to, kas stāvēja galdā. Ja arī ikreizes nesacīja, bet nomanīt to varēja».

Atstājot Kaibēnus, tomēr vecam kokam bija grūti iesakņoties jaunā zemē. Vajadzīgo apmierinājumu Kaudzītes Reinim nedeļa ne Rīga, ne Pēterupe, ne Cēsis, ne Lēdurga, ne cita vieta. Pēc pasaules kara rakstniekam draudēja arī trūkums, tāpēc Kaudzītes Reinis griezās pie Latvijas valdības dēļ pabalsta, ko arī saņēma, spriežot pēc dažām ziņām, 1920.g. sākumā 1000 rubļu apmērā. Rets rakstiņš, kas šīnī laikā kur parādījās presē, deva maz vai nekā. Materiālās bažas izskan arī brālim Matīsam 1920.g. februārī rakstītā vēstulē (Vārds 1939, 5):

«Ja vēl dzīvotājs būšu un varēšu nokļūt turpu pie jūsiem, tad gan vēl pavasara vai vasarā vienīgi. Nevaru ziemas saltuma vairs izturēt. Veselības ziņā elpošana ziemā ir jo grūta, aizkušana un kāju pampšana turklāt, un tad kā slidēt slid uz redzamo mūža vakaru. Bet tomēr reizēm vēl gribētos saredzēties ar jūsiem un dzimteni. Lai žēlīgais Dievs to novēlētu, ja vēl jādzīvo – tādā cerībā to lūdzos un vēlējos vienmēr. Bet ja tā varēs izdoties, tad vienīgi uz pavasara pusi vai vasarā. Un ja Dievs žēlīgais pasargās, ka neiebruktu kas neparedzēts vēl uz ļauno pusi, tad tajos pašos apstākļos, kā tagad būtu – domātos nonākt tur pie jūsiem tomēr tā, ka nebūtu tik pa visai nepanesamu nastu, bet elpētu tomēr vēl pats arī. Labi gan, ka esi parūpējies un ko jau pagādājis mana uztura dēļ, cik nu varams ar to mazumu, kas no manis tavā zināšanā būtu».

1920.g. vasarā, tad arī notika Kaudzītes Reiņa šķiršanās no Pēterupes un pēdējais brauciens uz Kaibēniem, kura galvenos pieturas datus sniedzis Kārlis Egle, Latvju Grāmatā (1930, 6). No Pēterupes Kaudzītes Reinim palīdz aizbraukt turienes draudzes palīga mācītājs Stāmers, kas sestdien 10.jūlijā tam sadabū pajūgu, kas Reiņa tēvu ar visām mantiņām aizved uz Lēdurgu pie radiem, kilometru 22 no Pēterupes. Radiniece Šmita kundze jau uzrādītā žurnālā apraksta Kaudzītes Reiņa ierašanos Lēdurgā:

«Bija diezgan auksts svētdienas rīts, ieraugām krusttēvu (Kaudzītes Reini) pulksten 5 no rīta mūsmājas priekšā uz soliņa sēžam, par ko ļoti uztraucāmies. Jautājām, kāpēc viņš sēž ārā, teica, ka neesot gribējis svētdienas miera traucēt, kas katram atpūtai velītis. Kamdēļ viņš tādu garu ceļu ņēmis pa nakti braukt? Atteica, ka to darījis vedēja labā, lai nekavētu darba dienu un lai viņam vienam nebūtu pa nakti jābrauc atpakaļ».

Arī citādi bijis sarūgtināts par Pēterupi. Par pēdējā laika pārdzīvojumiem Pēterupē Kaudzītes Reinis pēc ilgākas šaubīšanās pie izdzēstas lampas vai visu nakti stāstījis arī savam bijušam skolēnam Priekuļu skolotājam J. Ozolam, atklādams drūmu ainu. No rīta projām ejot, Ozola pavādīts, Kaudzītes Reinis iegriezies aptiekā un lūdzis: vai jums nav kādu zāļu pret sirdssāpēm? Nedēļu Lēdurgā padzīvojis, Kaudzītes Reinis grib braukt tālāk uz Nēķena Ķigumiem, kur dzīvo citi radinieki. Pa ceļam braucēji iegriežas Cēsīs, kur uzturas krustdēls Dr. K. Jannau's. Šī apciemojuma iespaidus Dr. K. Jannau's attēlo:

«Ienāca dārzā, kur mēs pašlaik strādājām, apsveicinājies teica, ka nācis atvadīties – jābraucot tālāk, jo brāļa meita viņu gaidot zirgā pie vārtiem. Izskats viņam bija stipri novārdzis. Salicis, it kā augumā mazāks, mute sabrukusi, vaigi iekrituši vēl dziļāk. Kad uzaicinājām viņu atpūsties, pacienāt – no visa kategoriski atteicās. Kad jautāju uz kurieni, onkulīt, tad nu brauksi? – Uz māju, uz Piebalgu! – viņš atteica ļoti laimīgā balsī, ko mēs visi ievērojām. Pēc brīža viņš mani noveda savrup. Nosēdāmies uz mājas trepēm, kur viņš man jautāja: Kārli, kā tu domā, vai Latvija pastāvēs?»

Kad ārsts atteicis apstipriņoši, Kaudzītes Reinis kļuvis priecīgs un vairāk reizes atkātojis: Labi gan, mīļo Kārli, ka tu tā domā, ka Latvija pastāvēs. Lai nu tā būtu. Labi gan, labi gan. – Šķiroties uzsvēris, ka nu gan redzoties pēdējo reizi. Kad Dr. K. Jannau's jautājis: Kādēļ, onkulīt tā domā? Beidzamo reizi gan, – bijusi atbilde. –

Nēķena Ķigumos Kaudzītes Reinis arī pakavējies tikai brīdi, teikdams, ka gribot tālāk uz Vecpiebalgu, kur tas aizvests pie attāla radnieka Greiveros, bet jau svētdien, 1.augustā ieradies

Vecpiebalgas baznīcā uz tās 75 gadu pastāvēšanas jubileju. Pēc dievkalpojuma iegājis pie draudzes mācītāja Truca ģērbkambarī. Mācītājs uzaicinājis Kaudzītes Reini pavesoties pie viņa mācītāja mājā, kur tas nodzīvojis līdz 6.augustam, kad mācītājs to aizvedis uz Kaibēniem pie brāļa.

Kaudzītes Reiņa mūža pēdējās dienas, pēc atbraukšanas 6.augustā no mācītāja mājas, brālis Matīss savas atmiņās attēlo:

«Nu liels prieks par agrāko dzīves vietu, par savējiem, par viņu laipnību un mīlu kopšanu. Nu varēs izvēlēties agrākos iemīlētos ēdienus, varēs gulēt, kurā telpā gaišāk, jo tumsā gulot esot elpošana grūta; varēs sēdēt dārzā un sildīties ļoti iemīlētā saulgozī, cik tīkams. Bet ēstgriba drīz nostājās pavisam un spēki zūd nomanāmi».

Kaudzītes Reinis te sirguļodams nodzīvo vēl ap pāris nedēļu, kad ataust pēdējais sestdienas rīts 21.augustā⁴⁰. Mīļotais brālis, ar ko mūžs «nodzīvots, strādāts, cerēts un sapņots tik daudz, arī nāves stundā tam klāt.

«Ap puspieciem 21.augustā no rīta atradu to pamodušos, bet, kā arvien, pie pilna un gaiša prāta. Drusku izkāpa no gultas, tad, kā parasts, ieguldīju atkal atpakaļ, ietaisīju pēc prāta pussēdu, un aizbāzu segu, kur tad vēl sacīja, lai nebāžot tik cieti, un tie vārdi palika pēdējie, jo nākamā stundas laikā bija pabeidzis elpot, bet tik mierīgi, ka nepakustinājis ne roku, neatvēris pat acu, un palicis pilnīgi tā, kā bija noguldīts. Ar to nu piepildījies brīnišķi viņa sirsniņgākais lūgums pēc vieglas nāves stundas bez ilgām mokām». (Atmiņas, II, 219. lp.).

Aizgājušo nogulda vispirms rakstāmā istabā, starp iemīļotām grāmatām, bet sēru vēsts drīz izplatās pa visu Latviju, dziļi saviļņodama sabiedrību.

Apbedīšana notika svētdien 29.augustā, pēc baznīcā beigtiem dievvārdiem, turpat Vecpiebalgas kapsētā. Izvadīšanas runu mājās runāja aizgājēja draugs un ārzemju ceļa biedrs skolotājs J. Sliede, ņemdams par pamatu vārdus: Jūs neesat mani izredzējuši, bet es esmu jūs izredzējis, kamēr kapsētā pie kapa runā turienes mācītājs. Pavadītāju daudz nevien no plašas apkārtnes, bet arī no galvas pilsētas, valdības, organizāciju un laikrakstu pārstāvji, kas cildina Kaudzītes Reiņa paliekamos nopelnus tautas druvā, noliek vainagus un nes pēdējos sveicienus.

Kluss un nedaudzināts Kaudzītes Reinis bija staigājis visu savu garo mūžu, kalpodams tautai kā tās tiesību aizstāvis un vajadzību liecinieks, kā tās bēdu un prieku līdzdalībnieks, izglītotājs un audzinātājs, netikumu un ļaunumu ravētājs. Darbs bija bijis viņa alga, bet šis darbs bija aizēnojis arī darītāju. Un pie aizbērtā kapa stāvēt un redzot lielos pavadītāju barus, un dzirdot delegātu cildinošos vārdus par brāli, Kaudzītes Matīss sirdī atzīstas:

«Pēc šādiem lieliem nedomātiem un negaidītiem godinājumiem, man jāsāk par brāli Reini domāt citādi, nekā līdz tam laikam, kur tuvinieku acīs un ikdienišķībā viņš neizskatījās tik dižens, kā glabājies tautas sirdī, kura viņam savā sirdsdibenā bija dārgāka par visu».

Kapa piemineklis abiem brāļiem Kaudzītēm un Matīsa sievai Līzei⁴¹ Kaudzītei Vecpiebalgas Vidus kapos

⁴⁰ Pēc Gregora kalendāra **Reinis Kaudzīte** ir dzimis 1839.05.12 (svētdienā), miris 1920.08.21 (sestdienā), dzīvojis 29'686 dienas – V.E. – **Matīss Kaudzīte** ir dzimis 1848.08.18 (piektdienā), miris 1926.11.08 (pirmdienā), dzīvojis 28'570 dienas.

⁴¹ Galvenais «Mērnīku Laiku» Lienas prototips – V.E.

Pēc Kaudzītes Matīsa un viņa dzīves biedres Līzes nāves, kas apglabāti turpat Reinim līdzās, 1934.g. 9.septembrī uzcelts aizgājušiem melns granīta piemineklis ar skulptora B. Dzeņa veidotu abu brāļu bareljefu, nevien lai pušķotu atdusas vietu, bet lai runātu arī uz nākamām audzēm par cilvēka gara cenšanās un viņa darba vērtību tautai.

15. Vērtējums

Kaudzītes Reiņa portrets rāda iegarenu, kalsnu seju, mierīgu, rāmu skatu, augstu pieri, galvu gandrīz kailu no matiem, nelielu zoda bārdu un ūsas, augstu degunu, plānas, sakniebtas lūpas. Bet viņa sejā ir kas saista: kāds domu apgarojums un jautājums, bet reizē kas pāri stāvošs acumirkļīgam, ikdienišķam. Skatiens it kā pēti un pamāca. Nav šinī sejā nekāda acumirkļīga uzbudinājuma un kaisles, pozē – bez bravūras un aktierisma. Liela vienkāršība un zināms zemniecisks lēnums tā arī staro no šīs personas. Bet visā šinī vienkāršībā un zemnieciskumā kaut kāds cienības fluidums, zināms aristokratisms, kas pretimnācējam liek apstāties un, kad gājējs pagājis garām, apgriezties un atskatīties atpakaļ. Garīgs miers un liels pašspēks ir šī fluiduma saturs.

Šis pašspēks un garīgā pārākuma dziņa izrauj šo zemnieku autodidaktu no viņa tradicionālās apkārtnes un nostāda to starp deviņpadsmitā gadsimteņa tautas pirmajiem dēliem. Viņš mācās ābeci vēl pie skala uguns, istabā, kur logu rūtis aizsalušas biezu ledus un sarmas kārtu, bet viņā pašā kvēlo iekšēja uguns, kura, zēnam paaugoties, nes to no grāmatas uz grāmatu, no viena laikraksta gadgājuma uz otru. Bērna dienās dzirdētais tā arī vairs nekad nav izraujams no Kaudzītes Reiņa atmiņas, kā stāstījums par brīnišķīgo Strasburgas katedrāli un viņas vēsturīgo pulksteni, kur apustuļi, ar veseri rokās, nāk ārā no pulksteņa būdas un noskaita stundas, mēnešus un gadus. Kaudzītes Reiņa fantāzijā šī glezniņa mirdz gadu desmitus cauri, kamēr tas kā pieaudzis vīrs var īstenībā staigāt pa šīs katedrāles krēsleinām ejām un apbrīnot ir dīvaino pulksteni, ir portālu, ir stikla gleznas, ir ērģeles, ir visus mākslas izrotājumus. Šī iekšējā uguns nevienu brīdi tam nedod miera, ik uz soļa rādot viņa pārākumu darbos un spriedumos par citiem, ka tēvs tam jau kā jauneklim uztic pļavā citu gājēju rīkošanu, kad viņš no blūkiem izcērt laivas, ka divām saimniecībām noauž 20 asu garus tīklus, kad ziemās pie meistara iepraktizējas par ratiņu virpotāju, kad tirgos iekrāj līdzekļus, izmāca brāļi par skolotāju un pēc tam arī pats iztur skolotāja pārbaudījumu. Latvieša liels sīkstums te sakausēts ar tādām pat lielām gara spējām. Bet teorētiskā doma nekad nav nomākusi Kaudzītes Reinī darītāja aktivitāti. Kaudzītes Reinis nekad nedara vairāk darbu uz reizi, viņš labi zina: kas daudz grib izdarīt, tas maz panāk. Tikai vienu mērķi sasniedzis, viņš domā tālāk par nākošo. Tā ir iedzimta darba sistematizēšana, kas visu mūžu iet Kaudzītes Reinim līdz.

Kaudzītes Reiņa gara centieni jau no jaunekļa dienām iet tikai vienā virzienā – uz visu latvisko, dzīvē, kultūrā, parašās, apģērbā. Varbūt jaunekļa krūtīs snaudošo patriotisma dzirksteli uzpūta par liesmu Kronvalds, Pumpurs, dakteris Jurjāns – visa tā, slavenā piebaldzēnu plejāde, kas mirdzoša ieiēt latviešu nacionālās atmodas zvaigznājā. Bet Kaudzītes Reiņa nacionālisms lielā mērā atšķiras no viņa laika biedru nacionālisma.

Kaudzītes Reinis prasa godbijību pret svētumu, un nacionālisms tam ir lielākais svētums. Tamdēļ katrs, kas šo nacionālo novazā ar tukšiem vārdiem, vai pašlabuma, vai goda kāres kliegzieniem, Kaudzītes Reiņa acīs ir liekulis un tikumiski bezvērtīgs. Tādus indivīdus var ārstēt tikai nesaudzīga, kodīga satira, un tāpēc abi brāļi rada mūsu dzīvē nekad neaizmirstamā Pietuka Krustiņa tipu un nekad neizmirstošo Švauksta tipu, šos patiesa cilvēka ačgārnības spoguļus. Mums nav mērauklas noteikt, cik pie šo tipu radīšanas katra brāļa nopelns, bet tauta ir uzminējusi Kaudzītes Reiņa satirika dabu, ar ko izskaidrojams, ka pēc Mērnīku laiku iznākšanas 7 Vecpiebalgas švauksti Kaudzītes Reini izsauc uz divkauju! Tik pareizi mērķī ir trāpījusi satiras bulta, tik nesaudzīgi liekulībai norauta viņas maska!

Kamēr kritiķi meklē Mērnīku laiku idejisko atslēgu, viņu devis jau Kaudzītes Reinis ar atklātu un drošu rakstu Baltijas Vēstneša 1879. gadgājuma: «Tagadējam laikam» (21.–23. nr.), kurā ar dzēlīgāko asumu vēršas pret urravu un viltus patriotiem, ka atļauj mums skatīt autoru tikumisko sašutumu, no kura dzimusi Mērnīku laiku satira. Tautieša vārds ir svēts vārds, bet mutēs varoņi un viltus patrioti to novazā.

«Tiklīdz kā tauta savus tautiešus sāka cienīt, godāt un visās savās lietās tiem pilnīgi uzticēties, tūlīt radās arī no pašas tautas, no pašiem latviešiem spekulanti, kuri šo tautas uzticību sāka lietot saviem veikaliskiem un reklāmas nolūkiem».

Un arvien apsvērtais, mierīgais Kaudzītes Reinis raksta dedzīgus un īgnuma pilnus vārdus: Patiesi, zinot šī (tautieša) vārda svētumu un nozīmi, un cik reti tādi vīri ir, kuri šo vārdu tiešām izpelnās,

cik nepatiesi tur dažs labs tautiešos iecelts, kas skaidrā prātā ir acu uz augšu nav tautas dēļ pacēlis, nedz arī kādu reizi to darīs, tad kauns un žēlums pārņem sirdi! – Šī godbijība pret tautas nacionālo svētumu Kaudzītes Reini raksturo visu mūžu, un viņš to nebeidz aizstāvēt ar visiem tiem garīgiem līdzekļiem, kas tam piemīt kā rakstniekam, publicistam, satirīķim. Jo tur, kur novazā tautas nacionālo svētumu, nekas nav svēts. Bet tautai, kurai nekā augstāka nav svēta, jāiet bojā. Un tajā pašā augšminētā rakstā Kaudzītes Reinis saka:

«Visbīstamākā lieta priekš tautas ir, kad pašas tautas vīri ar saviem svētumiem sāk valšķību dzīt un tirgot, jo sētassuns, ja tas traks paliek, ir allaž bīstamāks un daudz daudz bīstamāks pašu ļaudīm, nekā ciema ļaudīm». (Baltijas Vēstnesis, 1879, 23).

No šī Kaudzītes Reiņa patriotisma un nacionālisma kritikas izaug viņa rakstnieka un publicista darbība. Kā rakstnieks, viņš redz pozitīvo un smieklīgo laikmeta dzīvību, bet kamēr gara patstāvību nosloga vēl klaušu laiku aizejošā migla, tukšums un vārdu plūdi iet pa visu zemi, īpaši izpauzdamies Mērnīku laiku jaungkungos un viņu bravūrā, tāpēc, ar savām rakstnieka dāvanām aicināts, Kaudzītes Reinis šo laikmeta niecīgumu graiza gan Mērnīku laikos, gan Izjuriēšos.

Ievērojams un vēl nenovērtēts ir Kaudzītes Reinis kā publicists, strādādams latviešu presē 50 gadus, bet īpaši publicistu pirmā rindā iedams astoņdesmitos un deviņdesmitos gados. Latviešu preses vēsture var uzrādīt daudz spējīgu žurnālistu un redaktoru, bet visi tie vairāk vai mazāk saistīti pie rakstāmgalda, teorētiski, gan idejiski cīnītāji, bet praktiski atrauti no reālās lauku dzīves un viņas tiešiem apstākļiem. Kaudzītes Reinis visus šos gadus dzīvo uz laukiem, viņš ir pagasta amata vīrs un biedrību darbinieks, viņš ir tautskolotājs un zemkopis, viņš katru dienu satiekas ar šiem lauku ļaudīm, dzird viņu valodas un velēšanās, samana viņu ilgas un cerības, saprot, kas tiem sāp un kā tiem līdēt, tāpēc Kaudzītes Reiņa rakstu tematika nevien ļoti plaša, nevien aptver visas lauku dzīves, saimnieciskās, skolas, pašvaldības un kultūras lietas, bet arī pārliecinoši parāda, kur nepieciešami jaunievedumi, kur uzlabojams zemnieku stāvoklis, kur tiem dodamas jaunas tiesības. Ar kādu dedzību Kaudzītes Reinis aizstāv kalpu nodokļu maksāšanas tiesību, jo ar šo nodokļu maksāšanu reizē ir maksātājam tiesība runāt pagasta pārvaldības lietās. Vergs nekā nemaksā, bet tas nevar arī par savu dzīvi nekā spriest, ne noteikt. Tāpat ar visas savas loģikas asumu Kaudzītes Reinis griežas pret krievu valdību, kad tā grib ierobežot pagasta tiesības pagasta vecākā izvēlēšanā, tikpat nesaudzīgi Kaudzītes Reinis prasa no tautskolotāja, lai tas ir pirmais sabiedrīks darbinieks pagastā un pagasta mantu un intereses tāpat aizstāv kā personīgu mantu, rādīdams spožu priekšzīmi Ogrēnu skolas nama celšanā un apkārtnes izdaiļošanā. Pret mācītājiem, kas latviešu sūri pelnītos līdzekļus sūta uz Āfriku melno misioni, Kaudzītes Reinis uzstājas ar tādu pārliecības spēku, ka sakustas visa sabiedrība, atzīdama ar autoru, ka vispirms jānovērš gara tumsība un posts pašu mājās, pēc tam varēs gādāt par melnajiem Āfrikā. Un ja no šīs cīņas, kurā Kaudzītes Reinim bija jāpanes vācu un konservatīvās latviešu preses visrupjākie uzbrukumi un no skolas priekšniecības draudi un pārmetumi, tikai tas būtu palicis pāri, ka mums atvērtas acis uz trūkumu un tumsību pašu mājās un doti pirmie idejiskie ierosinājumi latviešu trūcīgu studentu stipendiju dibināšanai, ir tad pietiktu, ka Kaudzītes Reiņa publicista vārds paliktu mūsu preses vēsturē neaizmirstams. Kaudzītes Reinis ir tāpat pirmo cīnītāju rindās, kad jāpastāv par latviešu nacionālās kultūras tiesībām, par latviešu valodas tiesībām skolās, tiesās, administrācijas iestādēs, par visu Baltijas pilsoņu līdzīgām tiesībām likuma priekšā.

Kaudzītes Reinis tikdaudz ceļojis, kā neviens latviešu laukskolotājs, nevien ceļojis, bet šinīs ceļojumos daudz pats mācījies un skatīto pratis parādīt tautai. Brāļi Kaudzīši nav mūsdienu tūristi, kas, pulkos skriedami, divu nedēļu laikā apbraukā pus Eiropas, bet, mājās atgriežoties, nekā vairāk nepārnes līdz, kā nogurumu un miglainu jucekli no visa redzētā. Kur brāļi Kaudzīši brauc, viņi vietas un parādības apskata un vēro ar tādu nopietnību, ka dod līdz mūsu dienām vēl lasāmus ceļojuma aprakstus, izdara izstāžu un izrakumu aplūkošanu ar tādu pamatīgumu un rūpību, kā to dara īsts latviešu darba rūķis. Berlīnē pirmā ceļojumā abi brāļi, savos pelēkos svārkos, tik rūpīgi un visu aizmirsdami vēro Berlīnes celtnes un pieminekļus, ka duras pilsētniekiem acīs, un tie Matīsu aizved uz policiju, kamēr ar ārzemju pasēm atnāk Kaudzītes Reinis un noskaidro, ka tie nevainojami Latvijas laukskolotāji! Un vienalga, vai tas kāpiens Vezuva virsotnē, vai staigāšana pa Pompejas atraktām ejām, vai brauciens pa Reinas upi, vai apmeklējums Lutera darba istabā Vartburgā, kur lielais reformators cīņas sašutumā metis velnam ar tintes pudeli, no kam melnums sienā vēl šodien redzams, visur Kaudzītes Reinim seko viņa nekad neremdējamai zināšanas kārei līdz liela nopietnība un darba pamatīgums.

Cēlas godbijības un cieņas pilnas ir Kaudzītes Reiņa taisnības slāpes, vienalga, vai tas zīmējas uz viņa pretiniekiem, vai draugiem, valdniekiem vai vienkāršiem cilvēkiem, pat māju kustoņiem un meža zvēriem. Kad vājākiem nodara netaisnību, kā, piem., būru kara laikā, vai kad eiropieši soda ķīniešus

misionāru dēļ, Kaudzītes Reinis aiz aizvainotas taisnības sajūtas vienkārši paliek slims. Ko teiktu eiropieši, ja Ķīnas misionāri rīkotos Eiropā? Grūti būs atrast mūsu presē citu autoru, kas tik dziļi un atsaucīgi rakstījis par līdzcietību pret kustoņiem, kā Kaudzītes Reinis.

«Ikkatrs radījums ir cienīgs būt radībā pēc savas kārtas, tāpat kā tu, cilvēks, pēc savas kārtas. Ikkatrs radījums par sevi tikpat pilnīgs kā tu, cilvēks. Tāpēc, lai cilvēks ļauj dzīvot un priecāties citiem radījumiem, kā pats grib dzīvot un priecāties». (Balss, 1884, 27).

Ko Kaudzītes Reinis atzīst par pareizu, viņš sīkst pie tā turas, nebaidīdamies ne no kādās polemikas. Laikrakstu gadgājumos vēl palikušas pēdas no vairākiem Kaudzītes Reiņa strīdiem ar sava laika pazīstamiem darbiniekiem, kur tas droši un motivēti aizstāv savus uzskatus un apgāj pretiniekus. Kaudzītes Reinis neskatās nekad, kurā nometnē stāvēt, bet arvien grib būt tajā pusē, kur taisnība, sevišķi, kur tam jāaizstāv laucinieku tauta. Nekāds diploms, nekāds ordenis Kaudzītes Reiņa acīs nekā nesver, ja cilvēkam trūkst patiesas izglītības un gara vērtības. Viņš polemizē ar kādu deviņdesmitos gados daudzīnātu rakstnieku, kurš cilvēka vērtību atzīst tikai no augstskolas diploma. Vīrs ir tas, kas ko var, bet ne, ko citi saka par viņu. Kaudzītes Reinis redz, ka taisnība bieži nav vairākuma pusē un, sašutis noskatās Vācijas reichstāga sēdē, kur majoritāte dabūn dažas balsis vairāk par opozīciju un nu priecājas par tādu uzvaru! Taisnība daudzkārt var būt arī tam, kas paliek viens.

Kaudzītes Reinis visu mūžu nodzīvo neprecējies, lai tikai nepazaudētu personīgo brīvību. To viņš ieskata par cilvēka dārgāko mantu, ko nepieķūst apgalvot savos rakstos un aforismos. Atpūtu no darba dod daba, tā paliek viņa draudzene, tāpēc tas ākli ceļo pa dzimteni un svešām zemēm, lai uzņemtu dabas ainavu krāšņumus un savdabību. Dzīvodams tikai ar garīgām interesēm un garīgam darbam, Kaudzītes Reinis atsvešinājās no cilvēkiem, paliek vientulis, nevien ārkārtēji taupīgs ar peļņiem līdzekļiem, bet arī sīksts un stūrgalvīgs savās zemnieka tradīcijās, kas neparko negrib padoties modes maiņām un virzieniem. Cik augsti viņš vērtē sievieti kā cilvēku, cik karsti jau no pirmiem skolotāja soļiem viņš stāv par meiteņu izglītību, tikpat karsti viņš par to, ka izglītība nedrīkst jaunavu padarīt par modes verdzeni un atraut to no lauku sētas. Kad jārunā par latviešu sievieti kā ģimenes serdi, par latvietības ugunsкура sargātāju, Kaudzītes Reiņa valoda kļūst siltas godbijības pilna, un viņš nebeidz cildināt latviešu sievieti, kas ar mājas mācību glābusi paaudžu paaudzes no pārtautošanas. Cik lielā mērā domu un skaidra loģika valda visus Kaudzītes Reiņa rakstus, tik jūsmīgs viņš kļūst, kad runa iet par sievieti kā tautas tikuma lolotāju. Pavisam nepiederēdams pie parastā kalibra sieviešu emancipācijas daudzīnātiem draugiem, Kaudzītes Reinis cilvēciskā ziņā tik pārliecinoši motivē sievietes līdzvērtību ar vīrieti, ka šinī ziņā viņa motīvi psiholoģiski vairāk pārliecinoši, nekā jaunās strāvas adeptu.

Kad nodibinājās Latvijas valsts, Kaudzītes Reinim ir tepat 80 gadu. Viņš nevar būt vairs aktīvo cīnītāju rindās. Trūkst arī laika distances, lai Kaudzītes Reinis redzētu, cik un kādā mērā viņa laiks jau zemi sagatavojis patstāvīgai Latvijai, un cik viņa paaudzei nopelnu šai darbā. Bet vienu Kaudzītes Reinis jūt – viņa sapnis, ko viņš nekad nav iedrošinājis vārdā saukt, ir piepildījies. Un nav bez zināma dramatisma scēna, kad pēdējā braucienā, atardievodamies no radiem un paziņām, Kaudzītes Reinis paņem savu skoloto krustdēlu savrup un baiļu sirdi tam jautā: Kārli, ko tu domā, vai Latvija pastāvēs? Un dabūjis pozitīvu atbildi, aizbrauc laimīgs uz dzimteni. Viņš var tagad mierīgi nomirt, Latvija pastāvēs!

Tikpat raksturīga, cik aizkustinoša ir abu brāļu saderība, satiecība un mīlestība savā starpā visu garo mūžu. Vecākais ir palīdzējis jaunākam tikt uz zaļa zara, tad jaunākais atkal vecākam pastiepj roku un paceļ sev līdzās, gadu desmitus tie strādājuši klasē kopā, ceļojuši kopā un sprieduši kopā, rakstījuši un gudrojuši kopā, priecājušies par panākumiem un kopīgi atsītuši visus pārbaudījumus. Kad 80 gadu vecais brālis, dvēseles miera apskaidrots, atnāk pie jaunākā, lai tas pēdējā ceļojumā tam aizspiež vēl acis, jo citas mīļas rokas tas dzīvē nav atradis, tad jaunākais to saņem ar visu savu sirdssiltumu un dvēseles smalkjūtību. Par šo pēdējo atbraukšanu Kaibēnos Kaudzītes Matīss stāsta: «*Nemīl vairs radikālā pārliecība, nedz plašā brīvdomība, sirds vēlas virzīties atpakaļ tai vientiesībā, kāda bijusi tālajā jaunībā*». Un jaunākais brālis ir neatlaidīgi klāt pie vecākā. «*Vakaros palīdzu noģērbties un apgulties, naktīs, kad patrūkstos, eju brāli apraudzīt, un, kad dzirdu mierīgi elpojam, tad nemodinu, bet kad ir nomodā, tad lūkoju ieguldīt pussēdu no jauna*». Vai kāds zina brāļu mīlestības augsto dziesmu jaukāku par šo?

Vēl pēdējā rītā, palīdzēdams no gultas pacelties, tad atkal gultā atlaisties, jaunākais brālis rūpīgi aizloka gar abām pusēm vecākajam gultas segu. Un kad vecākais brālis jau aizceļojis uz to zemi, kur jaunāko nav varējis līdz ņemt, tad jaunākais ienācis, lasa sava uzticīgā drauga vaibstos:

«Sejā viņam mita nu pilns miers, pat laimība un saderība ar visu pasauli, un, likās pat, ka domu pilns tas, kā arvienu. Nekam viņš nav bijis tik tuvs un dārgs un ar tik daudz atmiņām pieminams kā man, un viņa dārgumu sāku sajūst īsti tagad dziļi jo dziļi, redzēdams viņa apskaidroto, miera pilno, pat kā smaidošo seju». (Atmiņas, II).

Kaudzītes Matīss saka, ka tikai pēc tam, kad Reinis bijis guldīts kapā, viņš pirmo reiz sapratis tā garīgo lielumu. Ar savu vienkāršību un atturību, ar iekšējo inteliģenci un dvēseles smalkjūtību, Kaudzītes Reinis bija pratis slēpt savu personu no katras dižošanās un ārīgiem godinājumiem. Tuvumā jau neredz lieluma, – to neredzēja nevien tuvinieki, bet zināmā mērā arī latviešu sabiedrība. Nākamā gadā paliks 20 gadu no Kaudzītes Reiņa nāves dienas, kad mūsu sabiedrībai rodas pirmā iespēja savilktā kopapskatā iepazīties ar Kaudzītes Reiņa mūžu un darbu. Vēl pēc 20 gadiem mēs sāksim atjaust Kaudzītes Reiņa garīgo lielumu un latviskumu visā viņa pilnībā un spēkā!

Pēcvārds

Ja pēc kāda gada darba varu še sniegt Kaudzītes Reiņa monogrāfiju, kur pienākas izlasīt un pārstudēt viņa 50 gadu ilgo literārisko darbību, par citiem mūža notikumiem un faktiem nemaz nerunājot, tad man par to jāpateicas priekšdarbiem, kas jau bija veikti šinī virzienā, pirms es stājos darbā. Īpaši diviem kolēģiem jutos dziļu pateicību parādā – rakstniekam Kārlim Eglem, kas publicējis vai visu vērtīgāko par brāļiem Kaudzīšiem biografiskā ziņā un kura rediģētā Kaibēnu skolas chronika dod tagad noteiktus datus par abu brāļu skolotāju darbu, tāpat bibliografam Augustam Ģinteram, kura sastādītā Latviešu zinātne un literatūra deva precīzus, sistemātiskus norādījumus materiāla iegūšanai un grupēšanai. Tālāk man jāpateicas labvēļiem, kas ar personīgām atmiņām un norādījumiem laipni nākuši talkā: Dr. K. Jannau'a kungam un izdevējam J. Rozes kungam, tāpat izdevējam A. Māliša kungam, ar kura pretimnākšanu šī biografija var ieraudzīt dienas gaismu.

Virsraksts «Mūža stāsts» svešvārda biografijas vietā, lai nevienu nemaldina. Grāmatā nav rindas, kas neatbilstu datiem, atmiņām un dokumentiem.

Avoti visi uzrādīti darbā.

Līgotņu Jēkabs

Majoros.

1939.g. vilku mēnesī⁴².

⁴² Decembrī – V.E.

VEcordia ir Valda Egles elektroniska literāra dienasgrāmata, kurā viņš ir citējis arī daudzus citu autoru tekstus. Vekordija dibināta 2006.gada 30.jūlijā un sākotnēji sastāvēja no lineāri numurētiem sējumiem, katrs apmēram 250 lappušu apjomā A4 formātā, taču vēlāk par galveno izdevuma eksistences formu kļuva «izvilkumi». Vekordijas izvilkums ir fails, kurā atkārtots viena vai vairāku Vekordijas iecirkņu teksts bez lineāras numerācijas un bez iepriekš uzdota apjoma. Izvilkums parasti reproducē kādu Valda Egles vai cita autora grāmatu vai brošūru. Izvilkuma faila nosaukumā pirmais burts «L» nozīmē, ka grāmatas pamatteksts ir dots latviski, burts «E», ka angļiski, burts «R», ka krieviski, un burts «M», ka jaukts. Burts «S» nozīmē, ka fails ir sagatave, kura vēl tiks stipri modificēta, bet burts «X» apzīmē faksimilus. Dienasgrāmatas VEcordia oriģinālos un izvilkumu failus Jums **ir tiesības** kopēt, pārsūtīt pa e-pastu, ievietot WWW serveros, izdrukāt un nodot citām personām bez maksas informatīvos, estētiskos vai diskusiju nolūkos. Bet, pamatojoties uz LR un starptautiskajām autortiesībām, **ir aizliegta** šī faila jebkura veida komerciāla izmantošana bez Dienasgrāmatas autora rakstiskas atļaujas, un **ir aizliegts** šos failus jebkurā veidā modificēt. Ja attiecībā uz šeit doto tekstu bez Dienasgrāmatas autora tiesībām darbojas vēl citas autortiesības, Jums jārespektē arī tās.

Šī sējuma izdošanas brīdī (kurš titullapā apzīmēts ar vārdu «Versija:») Vekordijas galvenās pārstāvēniecības Internetā bija vietnes: <http://vekordija.blogspot.com/> – latviešu grāmatām; <http://vecordija.blogspot.com/> – krievu grāmatām.

Satura rādītājs

VEcordia	1
Izvilkums L-REINIS	1
Līgotņu Jēkabs	1
KAUDZĪTES REINIS	1
Ievads Niveādas sējumam NIX-165	2
Līgotņu Jēkabs. «Kaudzītes Reinis»	3
1. Dzīves rītā	3
2. Pie skala uguns.....	9
3. Skolotājs.....	16
4. Rakstnieks	21
5. Sabiedriska darbinieks.....	26
6. Pie ķeizara Pēterpilī	29
7. Publicists	31
8. Ceļotājs Latvijā	41
9. Ceļotājs ārzemēs	45
10. Pasaules izstādē Parīzē.....	51
11. Čenstochovas klosterī	53
12. Domātājs un esejists.....	55
13. Mājas dzīvē	59
14. Mūža vakars un bēres.....	64
15. Vērtējums	66
Pēcvārds	69
Satura rādītājs.....	70